

NÉMETH LÁSZLÓ

HA ÉN MINISZTER LENNÉK

LEVÉL EGY KULTÚRPOLITIKUSHOZ¹

¹ Először közölve: Valóság, 1986. június, 1-45. l.

Kötetben megjelent: Életmű szilánkokban II. kötet, 199-281. old. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest Németh László munkái sorozat, 1989

Néhány éve már, hogy először vetted föl a gondolatot: nem írnám-e meg kultúrpolitikátok bírálatát. A felszólítás meghökkentett. Nem azért, mert az elmúlt években, korszakban sokszor szólították fel az embereket bírálatra, de ritkán bocsátották meg, ha elég balga volt, s a felszólításnak nemcsak színre, de valóban eleget tett. Mint kritikus hőköltem vissza a felelettől, hisz ahogy egy félig olvasott könyvről, ha lehet is, nem illik bírálatot írni, hogyan bírálhatnék meg olyan kiterjedt tevékenységet, mint a művelődésügy irányítása, amelyen áttekintésem sincsen, nemhogy a különféle területeken elért eredményeket vagy kudarcokat hitelesen fölmerhetném.

A felszólításban azonban, főként miután állandó beszéd tárgy lett köztünk, volt mégis valami vonzó, hisz hivatásom szerint végül is író s hajlamom szerint életem legszebb szakaszában pedagógus voltam; mai és jövődő létem s tíz-húsz év előtti álmaim a ti gondozásokban virulnak vagy hervadnak el. Ha egy mondatban kéne életem célját megfogalmazni, az a magyar irodalom és művelődés világszintre emelése volt, s az, hogy ötven év távlatából munkám - sokakéval együtt - eredményesnek látszik-e majd: nem kis részben kultúrpolitikánk irányától s irányítóitól függ. Hogyan tagadhatnám meg hát, ha kérik, munkásságom sugallatán túl, közvetlen véleményem, sőt tanácsomat is? De hogy mondhatnám el azt, amit kultúrpolitikánktól várok, amit benne rossznak, a kibontakozást gátlónak érzek, úgy, hogy a kontárság s felelőtlen bírálat vagy dicséret hibájába ne essek? Azt gondoltam, kissé játékosabban kell a feladathoz fognom. Tavaly a péti nitrogénüzem művelődési házában tartottam egy előadást, *Ha most lennék fiatal* címmel. Azt gondoltam, neked is valahogy így válaszolok: *Ha most lennék (vagy én lennék) miniszter*.

Az, hogy miniszter legyek, persze még lehetetlenebb, mint hogy fiatal. Mert azt, hogy egy olyan, vagy még hevesebb regenerációs láz, amilyen most két éve borított el, mint más vénemberrel, velem is elhitesse, hogy fausti csoda történt rajtam: még el tudom képzelni. Azt azonban, hogy azokat a tárgyalásokat, fogadásokat, koktélparkettát, telefonokat, zargatásokat, amelyeket a miniszterség jelent, mostani állapotomban egy hétig életben kibírnám, meghaladja a képzeletemet. Fiatal koromban, hogy a kinyílt ajtóba a lábamat bedugjam, s mások számára nyitva tartsam, egy éven át alkalmazott voltam a Rádióban. A poklot ma annak az évnek az alapján képelem el. Pedig akkor harminchárom éves voltam, s a vérnyomásom fele a mostaninak. Így hát amíg ezeket a javaslatokat olvasod, meglehet az a fölényes érzésed, hogy aki mindezt írja vagy éppen rád olvassa, egyetlen korrigáló intézkedést sem tudna valóban foganatosítani, s hogy tulajdonképp egy költemény - munkaköröd költeménye - az, amelyet egy kívülálló átnyújt neked.

Értelmiségi társadalom

A hatvankét éves ember, mint azt már színdarabban is elmondtuk, nem tudja újraszöni az agyát: új gondjaitoknak is régi eszméivel megy neki, annál inkább, mert ezek az eszmék vagy rögeszmék (s ez tán nemcsak az íróra, de a szocializmus korára is jellemző) szinte valamennyien a művelődés ügyével függenek össze.

Központi voltánál fogva a legmakacsabb köztük (mint azt egy csomó félreérthető vagy meg nem értést tettető kritikából is láthatod) az „értelmiségi társadalom” gondolata. Épp húsz éve egy munkásíró keresett fel, s azt kérdezte tőlem: „Kiknek a nevében beszélsz te? Mert itt vagyok én, én a munkásság nevében beszélek; Veres Péter a parasztságéban. De mi van voltaképpen temögötted?” Ez a kérdés akkor egy kicsit zavarba hozott. Én nem úgy képzeltem el az irodalmat, mint képviselőházat, amelyben mindenkinek képviselnie kell valamit, s ha már

önmagamon kívül lenni akartam valami: hát műszerérzékenyen lengő s az irányt kereső mágnesű - nemzetem kezében.

Alig egy fél év múlva, az akkori konferenciák egyikén, melyen jórészt fiatal értelmiségiek vettek részt, az említett író is rájöhetett, mint ahogy én is rájöttem, hogy kiknek a nevében beszélek, vagy helyesebben, kiknek az iránytűjeként lengek tíz-tizenöt éve már; mint egy évvel később, amikor ez már igazán nem volt hálás szerep, vállaltam is ezt az osztály- vagy inkább rétegeképviselőt (főntartva közben az igényt, hogy ezzel az egész nemzetet képviselem); megbízatva az írókat kissé megszeppenve hallgató értelmiségieket, hogy ne ejtsék el a szívük: ők az az „osztály”, amely az összes többit el fogja nyelni, az osztálytalan társadalom csak mint értelmiségi társadalom valósulhat meg.

Ezzel persze nem azt a jogosan meggyűlölt réteget akartam menteni, amely még akkor is középosztálynak nevezte magát; annak - szépirodalmi munkáim bizonyítják - nem volt nálam hevesebb bírálója, a középosztályi bábból „az új, néphez húzó értelmiséget” tán senki sem iparkodott (a lelkifurdalás, felelősség gyötrő érzéseinek a felkeltésével) oly makacsul kifejtteni. Ennek a maroknyi, részben már kiszabadult csoportnak azonban, a fejlődés irányát látva, jogosan mondhattam: a munkásság, a parasztság, kisiparosság széles folyamai, ahogy az ipari civilizáció útján, a szocialista fejlődéstől meggyorsítva, előrébb rohannak, végül mind a ti eretek fogják duzzasztani. Azért hát ne ejtsen kétségbe, hogy nem vagytok divatban, sőt megvetéssel beszélnek rólatok, hanem arra vigyázzatok: mivé lesztek, mi tudást, igényt, emberséget halmoztok föl magatokban, milyen kovászává váltok annak a tésztának, amely az idők kemencéjében a nemzetté fog sülni.

Az azóta eltelt húsz év megmutatta, hogy a várt folyamat nem volt „illúzió”, most már azt nevezik „illuzionizmusnak”, ha valaki azt hiszi, hogy az értelmiségi társadalom minden bajt megold. Nem, nem old meg semmit, csak a feltételeket teremti meg, hogy megoldhassuk. Én ne tudnám, hogy amint van Lumpenproletariat, van Lumpenintelligenz is, s ha az egész nemzet ezzé válik, művelt emberfők helyett művelt csirkefogókká, rosszabb, mint ha tanulatlan maradt volna? A művelődéspolitikai feladata épp az, hogy ne ez történjék, s minthogy az eddigi eredmények közt vannak vegyes biztatók s aggasztók, tán nem fölösleges, hogy a hajózható medret innen indulva próbáljuk kijelölni.

Az iskoláztatás emeletei

Abban, ami 45 óta az iskoláztatásban az értelmiségi társadalom megvalósítására történt: az első nagy lépés az általános iskola föllállítása volt. Az általános iskola, azzal, hogy a hajdani közép-, polgári, elemi iskolákat egységesítette, s az oktatást körülbelül a régi polgárik szintjén nyújtotta: az egész ifjúságot odahozta a gimnáziumok s az újonnan felállított technikumok kapujába. Körülbelül felük már be is lép ezen a kapun, s leteszi az érettségit, a visszamaradtak egy része mint ipari tanuló közelíti meg ugyanezt a szintet. Azzal, hogy a középiskolába jutók számát fokozatosan növeltek, az ipari pályák egyre nagyobb részét költik érettségihez, az alsóbb fokú technikumokat lebontják, ipari és mezőgazdasági középiskolákkal helyettesítik, kötelező törvény nélkül, de az általános gimnáziumot teszik azzá, ami eddig az általános iskola volt, s az egyetem s a főiskolák lesznek, ami a gimnáziumok s technikumok. A mezőgazdaság előrehaladó gépesítése, a minőségi gazdálkodás, amely a mezőgazdasági munkát szakmunkává teszi, valamennyi ipari szakma érettségihez kötése, az egyetemi hallgatók számának tervbe vett megkétszerezése, a főiskolai fokú technikumok föllállítása igen gyorsan, egy-két nemzedék alatt a főiskolai szintre húzhatja az ifjúság zömét - legalább annyit, mint amennyi most a középiskolai fokot eléri; hogy aztán az általános iskola s általános középiskola után

annak az „általános egyetemnek” a felállítása, amelyről máshol írtam, a bokrétát is feltűzze iskoláztatásunk gleichniig ért épületére.

Ez azonban valóban csak a kőművesmunka! Az épület értéke, használhatósága itt még inkább a belső munkától, a szereléstől függ, mint az építőiparban. A szocializmus építésében, hogy ezt a fülünkbe evődött kifejezést használjuk, a csalódásokat okozó illúzió épp az, hogy a keretek kijelölése a dolgok megvalósítását is jelenti. Holott a keret csak feltétele annak, hogy a dolog létrejöjjön, a nehezebb s hosszabb szakasz utána következik. Az embereket, megfelelő érvekkel, mint láttuk, egy éjszaka is be lehet a szövetkezetekbe agitálni, de ahhoz évtizedek kellenek, hogy valóban szövetkezeti dolgozókká válhassanak. Ha keret és megvalósulás eltérése itt nem is ily drasztikus: az általános iskolák, középiskolák, egyetemek felállítása nem jelenti azt, hogy aki azokban végbizonyítványt nyert, valóban a megfelelő végzettség szintjén áll. Ahogy az általános iskolák rögtönzése, a sok hiányos alapú s feljebb özőnlő diák, egy időre legalább, a gimnáziumi követelmény tudatos vagy észrevétlen leszállítását vonta maga után, úgy egyetemi felvételeztetőkötől is gyakran hallunk olyat mostanában, hogy a jelentkezők színvonala évről évre gyengébb, hogy egyes fakultásokon a régi tizenharc pont helyett tíz-tizenkét ponttal is föl kell venniük a jelentkezőket, ami nyilván annak a következménye, hogy lassan a középiskolák is általánosak lesznek, az egyetemre, főiskolákra fölvetek száma pedig növekedik.

De ha a kiválasztásnak ezt a lanyhulását a jobb oktatás ellensúlyozhatja is, még mindig kérdés, hogy az iskolákban folyó munka mennyire felel meg a kinti életviszonyoknak, a tehetetlenségénél fogva hagyományait őrző iskoláztatás nem esik-e viszonylagos anakronizmusba, vagy ha alkalmazkodni akar, sikerül-e; időszerűtlennek hitt igények feláldozása árán nem állít-e föl tisztázatlanokat és zavart okozókat. Az új iskolák felhúzása elsősorban pénzügyi s tervezési kérdés; az azonban, hogy milyen élet folyik bennük: pedagógiai. S én, mint miniszter, most már inkább erre - a nehezebbre - fordítanám figyelmemet.

Milyen legyen a műveltség?

Egy régibb tanulmányomban már megpróbáltam válaszolni rá: kit tekinthet a szocialista társadalom (s így iskoláztatásunk is) művelt embernek. „Aki azt a történeti helyet, melyre került, fejlődésében is érti, s a föld felületén folyó munkákról (amennyire ez lehet) élményszerű képet szerez.”

A műveltség a XVIII. század végéig jórészt filológiai volt: a latin nyelv értése s beszélése, a latin nyelvű műveltség ismerete volt az, ami a tanult embert a tanulatlantól elválasztotta. A latinhoz magasabb fokon más nyelvek tudása társult, s annyi jogi és teológiai tudás, amennyi az ügyek viteléhez, politizáláshoz, hitéleti disputákhoz kellett. Az újkor természettudományos, majd technikai érdeklődése a felvilágosodás korától a közoktatásban is helyet szorít a gyakorlati ismereteknek: a diákot sikeres polgárrá kell nevelni, aki ismeri a világot, amelyben működnie kell. A reáliskola, mely a XIX. század derekán hozzánk is eljut, nevében ott hordja ezt az igényt: a holt nyelvek helyett élő nyelvet tanít, több természettudományt, matematikát ad, s műszaki irányának megfelelően bevezeti az ábrázoló geometriát s a szabadkézi rajzot. A gimnáziumot azonban nem nyomhatja el: a XIX. századi oktatásra inkább a két irány egyezkedése jellemző, mint magas szinten folyó vitája.

Azt az oktatási ideált, amelyet mi állítunk föl, a filológiai és matematika-természettudományi után, a régi terminológiával történet-földrajznak lehetne mondani, e szavaknak persze olyan tág értelmet adva, mely már-már jogosulatlanná teszi használatukat. A történelem nemcsak a Föld történetét s az őstörténetet, de a művészetek történetét, a tudományok és technika kibontakozását, sőt ismeretét is magába foglalja. A földrajz még jobban belemosódik egy nagy

munkaismereti diszciplínába. Alapja - a Föld felszínének, államainak kialakulása - tulajdonképp még a történelem része, erre rakódna rá főként a természetismereti (s technológiai) tárgyanyagként az emberi munka fajainak, tagozódásának, gazdaságpolitikai szervezetének az ismerete, míg a politechnika (a vegyi, fizikai, biológiai gyakorlatokkal együtt) ezeknek a munkáknak legalább az elemeit írná (a munkaszolidaritás szellemében) kézbe és szívbe. A művelt ember e szerint abban, amivel maga foglalkozik, a múltat, vívmányok s osztódó problémák előrehaladó összefüggését és osztódását is érzi; abban pedig, amivel mások foglalkoznak: a maga munkájának történetileg, gyakorlatilag megértett testvérét becsüli.

A filológiai s realista műveltséget ez az iskolaideál nem tolja félre, csak alárendeli, eszköznek tekinti. A nyelv alacsonyabb fokon (mint a realista műveltségben) az érintkezés, a kapcsolatok; magasabb fokon (mint a humanista műveltségben) a történeti emlékek megértésének az eszköze. A matematika, természettudomány története, mint a történelem része, megmutatja, milyen hajtóerői voltak ezek, főként az újkor folyamán, a fejlődésnek; maga a matematika és természetismeret, mint a munkák feltételét képező tudás, a Föld színén folyó emberi tevékenység elméleti megértését teszi lehetővé.

Amikor *A tanügy rendezése* készült - a gyors értelmiségképzés, a szakközépiskolák várható felburjánzása idején -, gond volt, hogy lehet ezt a műveltségideált a különböző iskolafajtákban megvédeni. Hisz világos, hogy az általános iskolás gyerekekben történeti tudatosság még nem fejleszthető, elég, ha történeti műveltségéhez versben, képben, anekdotakincsben nyersanyagot gyűjt, megtanul a kultúrát építő kiválóság küzdelmeivel együtt érezni, és sejtelve támad arról, hogy mindaz, ami neki természetes és egyszerű, sok-sok erőfeszítés summázódásaként keletkezett. A természetismereti tárgy természetleltárát gazdagíthatja, a jelenségek elszigetelésére, magyarázhatóságára szoktathatja rá. Amennyiben befejezett műveltséget kell adnia, a tervbe vettnek még kicsinyített mását sem nyújthatja. Középiskolai fokon viszont a különböző technikumok, gimnáziumok szóródása tette bajossá a „közös műveltség” megvédését. Akkor azt mondtam: ahányféle középiskolát állítunk fel, azoknak az anyaga csak a tanított tárgyak óraszámarányában különbözik; egy vegyészeti technikumban kisebb lesz a történeti tárgyak heti óraszama, mint a történeti gimnáziumban, de ott se mondunk le róla, hogy a tanulóval helyét, szakját történetileg is megértessük; amint az általános gimnázium tanulóját sem mentjük fel az alól, hogy a vegyi technológia alapműveleteiről élményszerű emléke legyen. Az érettségiig felmenő közoktatás, az általános középiskola visszatérte ezeket a gondokat megoldja. Az általános iskola elég, ha a történet-, természet- és munkaismereti tárgycsoportokban ad széles, a gyermeki érdeklődésnek megfelelő alapot; a kitűzött célokat a középiskola igyekszik megközelíteni; magasabb szintű elérését pedig az általános egyetemre bizzuk, mely a szak egyetemek és főiskolák közt mint a közös műveltség fellegvára emelkedhetik majd ki.

Az iskola mint életdarab

Egyik legrégebbi, tán még tulajdon iskolás koromból eredő gondolatom, hogy az iskolának mesterséges „életdarab”-nak kell lennie, mely az egész életet sűríti magába, az oktatás céljaira leegyszerűsítve s áttekinthetővé téve. A régi iskola vár volt, a kapujába érkező kisdiaót sokszor valóságos falak figyelmeztették, hogy valami másnak, felsőbbrendűnek az erődítményébe ér, ahol mint a templomban, életfölöttivel, a „Tudással” érintkezhetik.

A jövő iskolája inkább olyan benyomást kelt, mint a realista színpad; a néző azt hiszi, egy darab valóságos, véletlen életet lesett meg, mindennapi emberek társalgását, s csak fokról fokra jön rá, hogy ezt az életdarabot magasabb cél szerint választották és preparálták ki, véletlenei

mögött szimbólumok rögzítik a szabályszerűt, szereplői mögött egy-egy szétnyíló életsáv van, mellyel a világ egy-egy aspektusa jön be az egyszerű szobába.

A kaszárnya-iskolának ez az átalakulása életdarab-iskolává az első szemléltető eszközök, távcsövek, villanyozó gépek bevonulásával megkezdődött; a világot begyűjtő szertárak, torna-, énektermek, játszóterek építésével folytatódott; egyes iskolafajokban már a műhelyek is helyet kaptak. A mezőgazdasági és ipari ismeretek bevezetése elképzelésünk szerint ennek az átalakulásnak a meggyorsulását jelenthetné. A politechnikai oktatás beállításában, úgy látom, két felfogás áll szemben. Az egyik - s ez a hivatalos - a szakközépiskoláké. Az általános gimnázium tanulói a hat nap közül egyet valamilyen üzemben töltenek, s ott négy év alatt szakmunkási képzettséget nyernek. Én megfordítva, az üzemet szerettem volna műhelyek, kertek alakjában az iskolába vinni. Szakmára legfeljebb az utolsó évben fogtam volna a diákot; az előzőekben többféle ipar (például a lakásban használható iparok) s a mezőgazdasági munka elemeit gyakoroltattam volna velük.

Elismerem, hogy ez a megoldás nehezebb, költségesebb. A műhelyek berendezéséhez hely, gépek, szakértő tanárok kellenek; még nehezebb, sokszor lehetetlen az iskolák köré megfelelő kertet, kis mezőgazdasági üzemet varázsolni. Mégis, másoktól is azt hallom, hogy ez a járható út. Minap egy díszlettervezővel s egy ipariskolai tanárral beszéltem erről; az ő véleményük is az, ha más okból is, mint az enyém. A heti egy napot ott lábatlankodó inaskák csak zavarják a nagy, komoly üzemet; az iskola s gyári mesterek megszokják, hogy a politechnika valami külön követelmény, amit közös szemhunyással kell kielégíteni.

Ők, mint volt polgáristák, akiket egy-egy jó kézimunkatanár kapatott rá a barkácsolásra, volt műhelyeiknél kissé gazdagabb műhelyben szoktatnák rá a mai fiatalokat kezük használatára; a szakma eltanulása ilyen előiskola után az érettségit követő évben már könnyen menne. Ugyanezt elvi okból is helyesebbnek tartom. Ha az iskola célja az alaposabb munkaismeret, más munkájának az értékelése, kezdetben legalább több szakma elemi fogásaiból kell kóstolót adnunk; ha pedig az iskola kipreparált életdarab: minden megtanulandónak a műhelyét abba kell beépíteni, beálcázni. Ahogy a tudományokban a tudás biogenetikai útján hozzuk fel a tanulót jövődjő szakja problémáiig, kezével, ügyességével is ezt a biogenetikai utat járatnám végig, a csiszolástól és kapaforgatástól a rádiótechnikáig.

Abból, hogy a meglévő iskolák, főleg nagyvárosokban, nem kertesíthetők többé, nem az következik, hogy ezt az ideált adjuk föl, hanem hogy az új középiskolákat kintebb, megfelelő telepeken létesítsük; a diákság vagy külön autóbuszokon járjon ki, vagy ami még kíváncsabb: hétköznapi bentlakóként tartózkodjék ott. Az üzemi munka (mint az Iskola Kakaskúton című utópiámban). Így forrhatna be igazán az iskola életébe. Kazincbarcikán hallottam, de a rádióban is volt erről előadás, hogy az iskola földjét több helyütt szövetkezetként művelik. Másutt a műhelyből csináltak kisipari szövetkezetet. Ez még tovább is vihető: miért ne lehetne az iskola amellet, hogy tanintézet, arra való tanár vezetése alatt szövetkezet is, s az ott végzett munka eredménye: munkaegység. A szövetkezeti szellemet, versenyző kedvet egy ilyen kis gazdasági s egyben társadalmi sejtben lehetne a leginkább beoltani.

Tanárok

De kik lesznek ennek az életdarab-iskolának a tanárai? A pedagóguskérdés a szocialista társadalomban (s talán nemcsak abban) egyre több gondot fog okozni. Amikor az oktatás a főiskolai szintig emelkedik: hároméves kortól huszonháromig, a lakosság harminc százaléka jár iskolába; Magyarországon a tízmillióból hárommillió. Ez a legnagyobb, s ha jól üzik, legfényesebb fényűzés, amit egy nemzet megengedhet. Hárommillió ember oktatásához kétszázezer

pedagógus kell. Ez a felnőtt s nyugdíjas koron innen levő lakosság négy-öt százaléka. A mérnökön kívül (a technológusit is beleértve) nincs egyetlen pálya, mely az értelmiségi társadalomban több embert foglalkoztatna.

De vajon van-e a száz felnőtt ember közt négy-öt olyan, aki pedagógusnak született, vagy csak hajlandó is a tanításra? Nem látjuk-e, hogy még a bölcsészetet végzetek is hogy húzódnak, ha módjuk nyílik, az iskolából más tájakra. S ha föl is tételezzük, hogy egy szabadabb, inkább a megértett céltól, mint a felügyelettől sarkallt iskola nagyobb számmal szívna maga felé a pedagógus-lelkeket, vajon fölösleges lesz-e akkor is, hogy a tanításba azokat a nem tanár embereket is bevonjuk, akik más egyetemet vagy főiskolát végeztek, s más munkakörben eszméltek rá tanító hajlamukra?

Iskolaorvosi múltunkban az egészségtan-tanítás vetette föl ezt a kérdést. Mi a helyes: ha az egészségtant, mint nálunk, a fővárosnál, pedagógiai orvosokra bizzák, vagy ha - mint most - szakpedagógus, a biológia tanára tanítja? Erre már csak azért is nehéz felelni, mert sem az orvos nagyobb szaktudása, sem a bölcsész módszertani képzettsége nem dönti el a vitát: a jó pedagógust ugyanis nem a szakismeret s nem módszer teszi, hanem egy sajátos lelkesedés, amely (akár adakozó kedvből, akár színészi ösztönből, akár szenvedő fölényérzete gyermekes kielégítéseként) azt, amit maga megtanult, másoknak azonnal tovább szeretné adni; s a költőéhez hasonló lelemény, hogy a fejében kialakult képet a másik fejbe valahogy átjátssza, néha hogy a végleges képet a maga számára is ott alakítsa ki. Ahol ez a lelkesedés s naiv furfang megvan: ott van pedagógus, ahol nincsen, ott akármit tud s tanult: nincs. A tanítás, bárhogy szépítjük, nem tartozik a legmagasabb szellemi tevékenységek közé. Nemcsak hogy nem alkotás, de állandóan a szimplifikáció felé lejt, s ezt csak a hallatlan élvezet feledtetheti, amellyel önmagunk elvesztegetéséért megjutalmaz. Nem lehet tehát eleve eldönteni, hogy az orvos, vagy a bölcsész lesz-e jobb egészségtan-tanár. És mégis, mindig híve voltam (nemcsak, mert magam is sok örömet leltem benne) a mi iskolaorvosi egészségtanoktatásunknak. Az orvos az élet egész szegmentumát hozta be az iskolába, a diák kórházi ágyat, sebészeti műtőt, éjjeli viziteket látott a háta mögött. Azonkívül kollégáim is igazolták a paradoxont, hogy aki alkalmasszerűen, néhány órán át vesztegeti magát a tanításban, s közben van külön mestersége, jobban megőrizheti azt a tanítói lelkesedést, mint akinek ez a mestersége is. A mi életdarabiskolánkban is nyilván kíváncsi, hogy minél több olyan tanárt vigyünk be, aki nemcsak tanít, de képvisel, viselkedésével, odavetett megjegyzéseivel kilátást nyit az élet egy-egy tájékára. A szabadkézi rajzból engem hatodikig egy kitűnő tanár tanított, aki maga is jó grafikus volt, s minket elsősorban a perspektíva szabályaira próbált megtanítani; az utolsó kettőben egy csokornyakkendőt hordó, valójában elég közepes festő, aki művészeti irányokról beszélt, s a szabadba vitt bennünket rajzolni. Míg az első csak ügyetlenségem érzetét rögzítette, ez mégiscsak valami ízelítőt adott a művészet légköréből. Ugyanígy, ha egy (nem egészen lógásra berendezkedett) sportember a tornatanár. Mindezt meggondolva, s hogy a hivatásos s máshonnan jött pedagógusok közt jobban elmoszuk a határt: már *A tanügy rendezésében* azt javasoltam, hogy a gyakorlat és kutatás emberei mellett minden egyetem képezzen tanárokat is úgy, hogy a mérnökök, agronómusok, orvosok éppúgy, mint a nyelvészek, a történészek, matematikusok, szerezzék meg előbb a szakképesítést, aztán a tanárit is.

A politechnika bevezetése országossá tette a kérdést. Kik tanítsák a műszaki, mezőgazdasági ismereteket; átképzett tanárok vagy az iskolába beültetett szakemberek? Nyilván mindegyiknek meg kéne adni a módot, ha kedve van rá. A tanítás ízére rátalált műszakiból azonban, mint ezt hallom, ti is láttátok, mégiscsak gyakrabban lesz jó politechnikai tanár. De erre biztat íménti gondunk is. Ha az ország egész lakosságát olyan ércnek tekintjük, melyből csak bizonyos százaléku pedagógus olvasható ki, ésszerű, hogy ezeket valamennyi foglalkozás tanításra kapható, latens tanárjelöltjeiből ugrassuk ki. Nevelési ideálunknak is jobban megfelel, ha nem

kétbalkezes bölcsészek, hanem egy-egy foglalkozási ágban már rutint szerzett „szakma-tanárok” fogják művészetüket az idegen nyelvtől az esztergályosságig gyermekeinkbe oltani.

Tankönyvek, könyvtárak

Az iskolának nemcsak művelt, tájékozott embereket kell nevelnie: a műveltség, tájékozottság lázában égő olvasókat is. Az, hogy az iskolában szerzett tudás az életben mennyire tokolódik el, zsugorodik össze vagy indul burjánzásnak, függ attól, hogy a diákból mennyire tudunk olvasót nevelni, s ha tudunk: milyet. A középiskola a mi időnkben erre tett a legkevesebbet; ha valaki olvasóvá lett közülünk, az iskolán kívül, kalandszerűen lett azzá, aminek persze megvolt a varázsa, büszkesége, a legtöbben azonban nem részesültek ebben az izgalomban, s ahogy látom, a mai (az értelmiségi emberek számával csak egyenes arányban álló) olvasó-szaporodás is inkább írható fordítás-irodalmunk, kiadókink, egy-két folyóirat, mint az iskolák javára. Az az út, amely a tankönyvtől az iskolai könyvtáron át a nyilvános könyvtárakhoz, könyvesboltokhoz vezet: nincs kiépítve, vagy ha igen, nem nagy a csábítása.

A baj magja, úgy hiszem, a tankönyvekben van. Az *Orbis Pictus*-t, a *Janua Aurea*-t egy Comenius írta. Az elmúlt évtizedekben néha kezdő emberek, nem is tanárok álltak össze, hogy új középiskolai tankönyveket tákoljanak össze. Nem azt mondom, hogy nincsenek jó tankönyveink, én is tanítottam néhány kitűnőt: a Varga Zoltán *Magyar történet*-ét például, mely elment volna egy magyar Seignobosnak, s azóta bizonyára elment, a minden tankönyvek útján, zúzdába vagy csomagolópapirosnak. De ha egy-egy ember kitűnően oldja is meg, a tantervi utasítás szerint, feladatát, sőt Kossuth-díjat kap érte, a tankönyv műfaján, főképp a középiskolai tankönyvén (ábécékben jobb a helyzet) nem gondolkoztunk eleget; a jó tankönyvnek tulajdonképp a modellje sincs meg. Pedig ha van fontos könyv, a tankönyv az. Móricz *Erdély*-ét száz év alatt nem olvassák el annyian, mint az általános iskola magyar történetét. S a kiállítás! Persze fontos, hogy a tankönyv olcsó legyen. De kiadókink milyen szép kiállítású könyveket adnak át az olvasóknak tizenöt-húsz forintért, s nem ötvenezer vagy százezer példányban. Hogy becsülje a gyerek a könyvet, ha tankönyvét (sokszor jogosan) csak elnyúni való rongyként ismerte meg? A szépen megőrzött, egymás mellé sorakozott tankönyveknek kellene későbbi könyvtára magját alkotniuk, melyekben majd szívesen ellapoz, s olvasói felfedező útjaira megfelelő térképet kap.

Amikor Illyés Gyula *Francia* és Halász Gábor *Angol Kincsház*-a annak idején megjelent, *Tankönyv a nemzetnek* címmel írtam róluk. De a tankönyv általában a nemzetnek készül, s illyési s Halász Gábor-i szinten kellene írni, szerkeszteni. Én részben ezért jelentkeztem megint, hogy megszámolt óráimból nem tudom, hány drámára, regényre valót a tankönyvírásnak szenteljek. Azt mondom, írói készség s a tankönyvíráshoz szükséges készség csak kivételesen van együtt. Nos, ha nincs: társítani kell. Nekem sincs meg ahhoz, amire vállalkoznék, a tudományos készségem, s főként az újabb anyagban a tájékozottságom: ezért szövetkeztem olyan emberrel, aki a szükséges könyveket elém teszi, s kényes tényérzékével a botlásoktól megóv. Mert a jó tankönyv írásához nem annyira tudós, inkább egy lelkes, írni tudó „éltanuló” kell, akiben az ökonómia érzéke mellett van valami az anyagban szétnéző gyermek pillantásából is. A tudós inkább az ő tanítására s az elmondottak ellenőrzésére kell. Aztán nem is szüksége mindig ilyen szimbiózist létesíteni, a szakemberek közt is vannak kitűnő írók, akik a két személyt egyesítik.

De nemcsak mint irodalmi alkotásokat, mint didaktikai építményeket is mássá próbálnám tenni tankönyveinket. Nemrég volt a kezemben egy angol festésztörténet, amelyet, úgy látszik, két testvér csinált. A korokon, mint a reneszánsz, impresszionizmus, keskeny pallón, néhány kép

elemzésével megy át; a folytatódó esszészerű szöveg alig egyharmada a könyvnek; a fővonal mellett azonban képek százai mutatják a leágazásokat, az áttekintést színező részletismereteket. Az a tankönyvideál - örültem meg neki -, amit még a vásárhelyi években alakítottam ki! Eszerint egy történettankönyvben (a mi összevont történetünkben például) azt, ami ma a könyv, egy nagy esszé pótolná, ebbe a tudós is csak azt venné be, amit álmában is tud, aztán jönne az olvasókönyv, a kor irodalmi emlékei, esetleg a korról szóló munkák részletei, a művészettörténeti illusztrációk, hátrább a bibliográfia, nemcsak könyvjegyzék, de a könyvek megkívántatása, leghátul a könyv megértését elősegítő lexikon, amelyre a tanuló már a bevezető esszé olvasása közben is rászorulhat, hisz abban nemcsak az ismereteket találunk, de lassan-lassan az olvasót is föllebb, tömörebb nyelvbe, magasabb stíl-régiókba vezetnék fel.

Természetesen nemcsak a történeti könyveket lehet így megszerkeszteni, a természetismeret, sőt a matematikait is. Hisz a természettudománynak is van olvasókönyve, Darwin néhány oldala éppúgy belekerülhet, mint egy Semmelweis-életrajz; a matematikában pedig a példákhoz fűződő történelmi emlékek, az alkalmazás esetei, az élet matematikát kívánó feladatai tehetnék olvasmánnyá, sőt képeskönyvvé a példatárat; hogy az ipar s mezőgazdasági gyakorlatok segédkönyvei szinte kizárólag képeskönyvek lennének, magától értetődik. Az ilyen tankönyv szinte észrevétlen vezethet át a rossz hírű ifjúsági könyvtárba. Akinek egy részlet, kép, olvasmány a kíváncsiságát fölkeltette, a könyvjegyzékben megleli: milyen könyvet kell kikérnie, a helyi könyvtár pedig rákapathatja lassan a központi ifjúsági könyvtárra, amely nem olvasó-óvoda lenne, 16 éven aluli könyvekkel, hanem a bibliográfiában felsorolt s azon túl eső művek tárháza, melyben iskolai indexével a tanuló bármikor beléphet. A nagy könyvtárakról sok művelt ember is csak azt tudja, hogy vannak - járni nemigen mer oda (legfőlebb egy-egy fiókjába regényt kölcsönözni), használni meg még az sem tudja igazán, akit a könyvtárosok modora el nem riaszt. A könyvtárjárásra a tankönyv kalauzával bejárt ifjúsági könyvtárnak kellene az ifjút megtanítania.

A biológiai szempont

Ha a tanügyi reform első szakasza az általános iskola s az új technikumok föllállításával közoktatásunk alapjait rakta le; a második a technikai főiskolák föllállításával azt az érettségi szintig igyekszik húzni, s a politechnikai oktatás bevezetésével elindul azon az úton, amely az iskolát „életdarabbá” teszi; a harmadik (egyelőre csak előkészíthető) szakot az általános egyetem bevezetése, a kertes, műhelyes iskola szövetkezetté szervezése mellett, nézetem szerint, a biológiai szempont vizsgálatokon alapuló figyelembevétele fogja jellemezni.

A gyermek és ifjú fejlődik; az iskolai tananyag, ahogy osztályt rak osztályra, föltételez egy bizonyos fejlődést; a kétféle fejlődés, a bontakozó biológikumé s a feltételezett tananyagé azonban többféleképp is eltér, s ez egyik oka, hogy az iskola a legrosszabb kihasználású üzemek közé tartozik; sok munkával, diák és tanár túlerőltetésével, aránylag szerény eredményt ér el. A képességeknek megvan a belépésük; amíg egy gyermek agya alkalmassá nem vált a számolásra, hiába számoltatjuk, az éretlen képesség gyötrése csak húzódást vált ki, a jelentkező, de nem foglalkoztatott képesség viszont, mint minden tétlen hagyott funkció, elkedvetlenedik, elálmosodva hanyatlásnak indul. Arról azonban, hogy melyik képesség mikor s milyen erővel lép be: nincs tiszta térképünk, s aki a tananyagtól elszakadva, független kísérleteket végez gyermekekkel, sokszor elámul, hogy milyen képességek vannak már ébren bennük, anélkül, hogy abnormitásról vagy tehetségről lehetne beszélni.

A mai tanterv két irányban követ el hibát. Olyan fogalmakat, érzéseket, amelyeket polgáraiban fontosnak tart: időben, még zsenge korban akar a gyerekekbe oltani; holott azt akkor még csak

szajkózni vagy színlelni lehet. Hajdan a szentháromság tanát szajkóztuk így, ma történelem-könyvekben látunk olyan társadalomtudományi fogalmakat, melyekre az ifjú, ha megéri, csak tizenhat-tizennyolc éves korára érhet meg. (A szemináriumok virágkorában mondták: hogy az általános iskolások s az egyetemi tanárok nagyjából ugyanazt a brosúrát tanulják.) A másik hiba, hogy bizonyos képességeket a felnőttkoriak alapján, azokhoz irányítottan tételezünk föl, holott azok a gyerekekben viszonylag vagy abszolúte is erősebbek. Az én tapasztalatom például az, hogy a négy-nyolc éves gyermek sokkal több költszetet bír el, sokkal több verset tud megtanulni, mint az átlagfelnőtt. Még meglepőbb, ami a serdülőkor előtt álló gyermekeknél, a gyermeki absztrakciós készség kihasználásával, matematikában s nyelvtanban érhető el. A serdülőkor beálltával, amikor adagolni kezdjük, ezek a képességek inkább visszaesnek. Ekkor viszont a felfedezések, vívmányok iránt lobban fel érdeklődés, s a biológiai érzés élesedik ki, hogy aztán az ifjúkorban az ember történeti s társadalmi helye legyen az, ami körül szenvedélyesen csoportosítja ismereteit.

Nem akarom az én, kis anyagon, melleleg szerzett tapasztalataimat a tehetségek belépésének az elméleteként rád tukmálni, inkább csak azt szeretném éreztetni, hogy egy ilyen segéd tudományra, ha tananyagunkat az élő gyerekekhez akarjuk adaptálni, szükség van; mint miniszter, kísérleti osztályokban, alkalmas pedagógusokkal el is kezdetném a kísérletezést, adatgyűjtést. De nemcsak a képességek belépését kéne figyelembe venni. Tán mert olyan iskolában néztem bele mélyebben a gyerekanyagba, melynek nagy eseménye a pubertás, én a serdülőkor robbanásszerű változásán (képességpusztulásán, képességkibontakozásán) át néztem az egész gyermek- s fiatalkort, s abban nem erők lassú, egyenletes fejlődését láttam, hanem egy rakéta-szerűen kibomló képesség-elágazást: ami ma sisteregve megjelent, egy ideig száguld, aztán megáll; közben új rakétarész szökik még magasabbra s vet új ágakat (csak amíg a rakéta lehalványul az égről, a rajz, amit fejlődésünk ír fel, itt marad képességeink rendszerében, belénk írt működésként). Annak, hogy az iskolai oktatás nem tudhat az iskolán kívüli tanulás szenvedélyes rohamaival versenyezni: e rakéta s a tanmenet ritmuseltérése az oka.

Hogy mit kéne tenni, világos: az ébredő képességet első éhségében elegendő táplálékkal megkínálni, s ha eltelt, amíg egy új fejlődésfokon (esetleg új képességek alá rendelten) megint szükség nem lesz rá, viszonylag békén hagyni. De hogy lehet ezt lebonyolítani? Egy osztályban, amely annyiféle gyereket köt össze, akiknek csak az életkoruk egy, a „rakéta”-juk s annak minden ága azonban különböző? Az eszmény itt még kevésbé érhető el, mint a pedagógiában általában. De meg lehet közelíteni. Ha tudjuk, hogy melyik életkorban nagy általánosságban milyen képességeket kell megkínálni: a legdurvább hibát, hogy a kecskét hússal etessük, már elkerültük. Azt, hogy valóban megkínáljuk, s ne csak majszoltassuk, összevont, nagy óraszámú tárgyainkkal érhetjük el. Inkább csak két-három elméleti tárgyunk legyen egy esztendőben: de ott a cél ne a tanulás, hanem a megtanulás legyen, ne a lassú fogyasztás, hanem a gyors, szenvedélyes áttekintés. Ha a diákokat tehetségük összetétele szerint különböző osztályokba csoportosítjuk, ahol a tárgyak egyike a vezető (s egy-egy külön tanfolyamon esetleg tehetségük kisüvítettetésére is módot adunk): a biológiai igényt bizonyára jobban kiszolgáltuk.

S itt érek oda, amin a legtöbb elméleti pedagógus, felügyeleti hatóság egyaránt megütközik, úgyhogy igazán miniszternek kell lennem, hogy javasolni merjem. Annak, hogy egy-egy osztályban képességre egyneműbb anyag kerüljön össze, legegyszerűbb módja az osztályugratás; meg kell engedni, hogy az osztály szintje fölött álló gyerekek egy nyári tanfolyam s vizsga után társaiknál egy évfolyammal föllebb iratkozhasanak be. Az osztályba nem illő, aránytalan eszű diák: nemcsak magának csapás, társainak is. Képességeit nemcsak hogy nem sarkallja az iskola, de a túl könnyű feladatok időrabló majszolásával untatja, az igazi erőfeszítést kívánó munkától elszoktatja, vagy hamis, stréber munkákra kaptatja. De társaira is kártékony árnyat vet egy ilyen, agyacsájukon felnőtt nagy agy; a versenyző kedvet, mely

egyenlők közt megéled, elcsüggeszti; a tanár elől, ha több van belőlük, a valóságos osztályt elfödhetik. Míg ha egy évet kihagy, érettebb gyerekek közé, sűrűbb elembe kerül: tőle is erősebb tempót kíván az együtt vagy élen úzás. Mindez addig ismételhető, míg erejéhez mért környezetbe jut. Régen ezt természetesnek tartották (sőt Angliában, úgy tudom, ma is megvan a mód rá); nemcsak a mi Bolyai Jánosunkról olvasunk ilyesmit (ő, ahogy a mi időnkben mondták, tanpubi volt), Grotius tizenkét éves korában egyetemre járt, Lagrange tizenhat éves korában főiskolán tanított.

Különösen lányokban tesz nagy kárt, hogy legerősebb virágzásuk idején szellemi dedóba szorítjuk szegényeket. Hogy a ma teljesen egyöntetűvé tett, sőt koedukációs oktatásban a lányok biológiai sajátságát egyszer még figyelembe kell-e venni: arra vonatkozólag nem akarok jóslgatni. De hogy a női szervezet s elme fejlődésmenete más, azt még az emancipáció legbuzgóbb híveinek sem kell bizonyítani. A nagy különbség nem a serdülésben van, mert az, a közhittel ellentétben, nagyjából egy időben következik be (a lányoknál átlagban tán egy fél évvel korábban), hanem a serdülőkort felváltó, a nemi érettség után beköszöntő ifjúságban, mely a szellem növéskora, s egyénenként is változik, egyeseknél szinte kimarad, a serdült azonnal férfi lesz; nőknél azonban általában rövidebb, mint a férfiak átlagánál. A férfi egyetemi hallgatók jó része - főként ma - ifjúnak tekinthető; a női egyetemi hallgatók bizony inkább már asszonykák. Épp ezért e rövidebb növekedést, mely sokszor intenzívebb is, jobban ki kéne használni. Két kivételesen tehetséges lányt volt módomban hosszú időn át megfigyelni. A középiskolában tünemények voltak, az egyetemen már mint asszonyok nyúzódtak, épp hogy kitűnőek, mint felnőttek, alig jobbak az átlagnál.

Ha csak a vizsgák lerakásán múlt volna, nem kétséges, hogy tizenöt éves korában mindegyik rég egyetemre jár, s fogékonyságuk s a szakjuk kívánta érdeklődés egyszerre tetőz. Gyakran mondjuk, hogy a sokat ígérő nők végül mégiscsak lemaradnak a férfiak mögött. Kérdés, mennyire oka ennek (mint néha ők maguk is elhiszik) asszonyi agyuk, s mennyire, hogy oktatásuk nem követi biológiájukat. Az osztályugratás, bár az órarendkészítés találékonyosságát ez ugyancsak próbára tenné, történhetne egy tárgyból is, esetleg épp abból, amely az osztály s a diák „profilját” megszabja. A mi időnkben nem volt akadálya, hogy aki érettségét tesz, mint zeneiskolai hallgató már a harmadik vagy negyedik akadémiai osztályba járjon. Miért ne járhatna egy felsőbb nyelvi vagy matematikai osztályt a más tekintetben közepes tanuló?

Egyetemek

Egyetemi oktatásunkba csak a magam diákemlékei s lányaim mély iskolásóvárgással hallgatott beszámolói alapján van bepillantásom. Összehasonlítva őket, úgy látom, hogy a mai egyetemi oktatás jóval alaposabb, gondosabb, mint a régi volt. Riedl Frigyes az első órák egyikén, emlékszem, azt festette le, szokott vizionárius modorában: mi történne, ha a beiratkozott hallgatók mind eljönnének az órájára - dugig töltenék a termet, egymás ruháját szagatnák a folyosókon, a Múzeum körúti bölcsészet előtt rendőrkordont kéne vonni a közlekedés biztosítására. De nemcsak az előadás hallgatása nem volt kötelező (ezt, úgy látom, ma sem ellenőrzik túlságosan); de a gyakorlatok is, főleg a klinikaiak, inkább a félénkebb hallgatók, a jövő szaktársak elbátortalanítását szolgálták, mint a munka megkedveltetését. Ennek ellenére sem hiszem, hogy gyengébb doktorok, mérnökök, orvosok kerültek volna ki az egyetemekről - az idősebbeknek legalább ez a véleményük.

Ennek, ha így van, több oka is lehet. „Ha valami nagy disznóságot nem követsz el, s csak fél olyan szorgalmas leszel, mint középiskolás korodban” - mondtam medika lányomnak, mikor fölvtették -, mint bábatáskával loholó SZTK-orvosnő fogsz megöszülni. Vagyis az állam

sajnálja a diákokba ölt pénzt, s lehetőleg nem hagyja lemorzsolódni őket. A szocialista biztonságérzetnek azonban megvan az ára; azt, hogy valaki való-e egy pályára, semmiféle felvételi vizsga, sőt az utolsó szigorlat sem tudja eldönteni. A lemorzsolódás tehát a szakma természetes öntisztulása, legfőleg arra kellene vigyázni, hogy ne a szemérmesek morzsolódjanak le a szélhámosok helyett. Egyes helyeken, mint a színiakadémián, egyenesen szerencsétlenség, hogy az indulók mind be is futnak; itt, ha a biztonság rovására is, két-háromszoros létszámmal kellene indulni, s a kiesőket más polgári pályákon (például mint kultúrotthonvezetőket, játékmestereket stb.) felhasználni.

A mi időnkben az első orvosi szigorlaton a hallgatók fele vérzett el. S aki a diplomát megszerezte, annyit legalábbis bebizonyított, hogy magára hagyva is tud a tudásért küzdeni; az első és második szigorlat közti három esztendőben, ha nem volt kedve, még kollokválnia sem kellett; így bizonyos felelősségérzetet, önállóságot, beosztást kívánt, hogy az egymásba folyó tizenöt szigorlaton annak a három évnek a szerzeményét fel tudja mutatni.

Nem mondom, hogy ez helyes volt, de most mintha a másik végletbe estünk volna: túlságosan is középiskolássá tettük az oktatást; a gyerekek a sok feleléstől, demonstrációtól nem is igen érnek rá a szakjukon eltűnődni. Én emlékszem, még a kórbonctant is úgy tanultam, hogy különféle teóriákat költöttem a tananyag fölé (egy kicsit a *D. L. hátrahagyott naplói*-nak a modorában); ma az a probléma, hogy az ember „rázós” vizsgáztatóhoz kerül-e a következő héten, vagy egy „édes kis alakhoz”. Aztán az előadások! Az élményt adó előadás persze mindig ritka (a bölcsészetet azért hagytam ott, mert senki sem volt, aki a budai reál Jánosi Béláját megközelítette volna), de a középiskolában egy-két, az egyetemen négy-öt igazi tanár elég hozzá, hogy emberré válásunk megbizgassa. Az, hogy az oktatás ma sokkal alaposabb, elsősorban az alapfokú oktatóknak, laboratóriumok, szemináriumok vezetőinek köszönhető; annak a légiónyi seregnek, amely egy-egy tanszéket megszáll, s amelynek az oktatómunkáját jobban ellenőrzik, mint a mi korunkban. Ma elképzelhetetlen, hogy valaki olyan kevés szembeésszebe írt emlékekkel menjen át egy gyakorlati fakultáson, mint én az orvoskaron. A nagy formátumú előadás azonban (amelynek tollam járásában is ott van a nyoma) mintha kiment volna a divatból. A tanszékek vezetői többnyire utaznak, tudományos konferenciákon, akadémiai osztályüléseken ülnek, egy népes intézet személyi ügyeivel vannak elfoglalva.

A leghelyesebb tán az lenne, ha minden tanszéknek volna egy külön állandó előadótanára - az intézet legkiválóbb pedagógusa -, akinek nem kéne minden lében kanálnak lennie: a létszámból kitalálna, s a közvélemény kiválasztaná. A professzor, ha szükségét érzi, egy-egy speciális kollégiumban mutathatná be kutatási területét. Heti tizenöt órát szánni arra, hogy az ember füllel is bevegye, amit könyvből, jegyzetből a szemén át megkap: auditív embernek sem igen érheti meg. Az előadást két dolog teheti külön értékűvé, élménnyé: ha nagy egyéniség az előadó (olyan csodálatos pedagógus, mint Verebély professzor volt, szakjának olyan filozófusa, mint Korányi Sándor), vagy ha szakja légkörét, anyagát tudja az órára bevinni: egy mestert leset meg velünk műhelyében. (Ilyen volt Nékám professzor, akinek egy-egy bőrgyógyászati órája tíz-tizenöt beteg bemutatásából s a hozzáfűzött kommentárból állt.)

Azt, hogy a professzor nagy egyéniség legyen, nem tudjuk elrendelni (legfőleg azt akadályozhatjuk meg, hogy másféle érdekek alapján feltűnően kis emberek vagy egyetemi tanárrá bukott politikusok üljenek a hallgatókra); azt azonban elérhetjük, hogy az előadás ne tankönyv-felmondás vagy -magyarázat legyen, hanem ilyen „bepillantás” a műhelybe. A tankönyvet meg kell írni (s nálunk, úgy látom, sok jó, fordításra is érdemes tankönyvet írnak), olyasformán, ahogy a középiskolai tankönyvekről mondtuk: különválasztva az emlékezet állandó tartalmát s az érdeklődést keltő részleteket; az előadást pedig tartsák olyan tudósok,

akikben megvan az az ajándékozó bőség - tán még egy kis színész kacérság is -, amely azt, amit maga megértett, a megértetés költségével tudja hallgatóinak továbbadni.

Felvételi vizsga

Az egyetemi oktatással kapcsolatban van egy igen régi, több mint negyvenesztendő hiányérzetem, s egy kevésbé régi (csak tizenhét éves) javaslatom, amely ma is fennáll, s melyet a fejlődés, úgy látom, igazol.

A hiányérzet medikus koromból származik: nekimentünk az egyetemnek, s a nyomtatott tanrend volt egyetlen kalauzunk, hogy miféle birodalomba tévedtünk is hát. Már hallgatókoromban gondoltam rá, hogy nem volna fölösleges egy propedeutikát iktatni be az első éven, vagy legalább egy könyvet írni, amelyben az orvostudomány tervrajzán kívül azt is elmondanánk a belépőnek, hogy használhatja ki benne legjobban az idejét, erejét. Később, amikor a tudománytörténet fontosságát felismertem, sőt természetismereti tárgyat bizonyos módosításokkal a természettudomány történeteként tanítottam, arra gondoltam, hogy lehetne-e épp ez a bevezető előkészítő tárgy a természettudományi szakokon, TTK-n, orvos- és mérnökkaron: az újkori természettudomány története a szaktörténet felé kiszélesítve. Mennyire másképp láthat a tanuláshoz a vegyészhallgató, ha tudja, hogy az általános vegytan egyes fejezetei fizikai vagy kolloidkémiai születésének mi volt a feltétele, vagy az orvos, ha anyagát a bonctantól a törvényszéki orvostanig mint egy osztódó s szerveződő problémátömeg embriológiai útját tekintheti át! Esetleg épp ez a tárgy lehetne az, amelyet mint érdeklődése jelét (a megfelelő ügyességek mellett) a felvételi vizsgán megkövetelhetnénk.

De hisz épp a felvételi vizsga volt az, ami *A tanügy rendezése* óta javaslatból szinte jóslattá lépett elő. Én ott azt mondtam: ne keressük, ki hol szerezte meg az érettségit, ha akár a fodrász-technikumban is - ha a felvételi vizsgát le tudja tenni, engedjük be bármely fakultás kapuján. Az ember tizennégy éves korában annyiféle útba vág, amit később megun: ha be tudja bizonyítani, hogy egy másik vizsgaálló szenvedély kapta hatalmába, ne zárjuk el, hogy az vigye tovább. Ha a középiskola általános lesz, a felvételi vizsgának ez az innen oda dobó, vetelő szerepe megszűnik: minden érettségizett bármely egyetemre mehet. De akkor is fennmarad annak bizonyítása, hogy aki egy szakegyetemre be akar jutni, nemcsak társadalmilag, de szakmailag is vágyakozott oda, s erről, íme egy vizsgán bizonytságot tett. Én ezt a vizsgát igen komolynak s alaposnak szántam. Tulajdonképp ez foglalná el az érettségi helyét, amely csak dekoratív vizsga (mint érettségiztető, azon voltam, hogy mindenki azt kapja, amit mint nyolcadikos kiérdemel), s inkább az École Normale vagy a Polytechnique vizsgáira hasonlítana.

Ez akkor egyike volt *Rendezés*-em sok más képtelenségeinek; hisz akkor még felvételi vizsga sem volt az egyetemen. A felvételi vizsga azonban megjelent, először csak mint ideológiai sorompó (az én lányaimtól például többnyire azt kérdezték, hogy mit szólnak Sztálin-cikkemhez vagy a szárszói beszédhez), később azonban egyre fontosabb lett a pontszámban a tudás, újabban külön tanfolyamok készítik elő a jelentkezőt, s ezek, főként ha mindenki egy-egy éve dolgozni kénytelen, lassan afféle esti iskolává nőnek, amelyek a munkában töltött évet a sikeres vizsgával esetleg vissza is adhatják vagy a szaporodó szakismeretre szabadíthatják fel. Medika lányommal egy kicsit együtt csinálom a vizsgai készülést, s igazat kell adnom neki, hogy az első évben, bár rengeteget bifláz, alig kap egy-két kortyot az orvostudomány levegőjéből; a boncolásokon s vegyi gyakorlatokon kívül csupa olyat, amit kis kamrájában éppúgy bevághatott volna, amint ott is vágott be. Ez, úgy tudom, sok más fakultáson is így van, s a felvételi vizsga történeti propedeutikájával tán hozzájárulhatna, hogy a hallgató álma foglalkozásáról s az egyetem nyújtotta ismeret előbb találkozzanak. Ugyancsak ezért az egyéni

munkaidőt mégiscsak a választott pályával kapcsolatban lévő helyen (gyárban, kórházban, kémiai üzemben, könyvtárban, tsz-ben) töltetném el.

Felnőttek oktatása

Az igazi iskolák törzsét, ágait ma folyondárként borítják be a különféle tanfolyamok, levelező iskolák, esti egyetemek, továbbképzők. Ezeket a pótiskolákat valóban a folyondár-ösztön: az emelkedés, felfele kapaszkodás hívta létre; a társadalom vagy a maguk hibájából lenn maradt emberek, amikor az új világ megadta az alkalmat, följebb akarták vizsgázni magukat, részben hogy új, képesítést kívánó állásba jussanak, részben hogy a már megkapottat képesítéssel biztosítsák. Visszaemlékszem: milyen keservesen izzadták át szegény fináncaim magánúton a polgári iskolát; milyen szemhunyósi volt ott egy egészségtanvizsga, hát még, aki a gimnáziumi érettségit akarta felnőttkorában megszerezni! Most az egész közoktatás arra állt rá, hogy ezekkel a tanulásra kapottnal felnőttekkel minél gyorsabban duzzassza fel értelmiségét.

Az igazi haszna ennek a tanultatási kampánynak nem a „megbízhatóbb” értelmiségiek voltak, hanem az a tanulási láz, amely a nemzeten erőt vett. A „pozíció”, amit el lehet érni vele, mintha csak előcsalta volna a felnőttbe dugaszolt diákot, az adósságérzetet, amelyet az ember képzetlen maradt vagy tökéletlenül képzett értelme iránt érez, s ez a különféle tanfolyamokon, a másokéval összefolyva, valóságos árvízzé lett. (Nyelvész kollégáim közt, akik szükségből lettek orosztanárokká, hány ízelt bele a nyelvtanulásba, s küldi minden nyáron más tanfolyamról, egyeteméről képeslapját!) Ahogy a nagy társadalmi talajforgatás abbamarad, az utolsó tizenöt év tanulói lázából egyre inkább ez az önfejlesztő kedv marad majd meg, megoldva - a jobbaknál legalább - az úgynevezett szabadidő-problémát, s elfedve önmagunk előtt szakosodott civilizációnknak tán legnagyobb baját (melyben egyelőre a szocializmus is osztozik), hogy a képzett emberek nagy részének nem ad képzettségükkel arányban álló, azt továbbvivő, igazi „mesterség”-fejlesztő munkát.

Ez a nagy képesítés-szerző láz, éppen mert társadalmi szenvedéllyé vált, nem fog olyan gyorsan megszűnni, mint gondolhattuk volna, hisz aki 1943-ban nem tudott a polgáriból középiskolába jutni, az még csak harminckét éves, aki pedig a negyvenes években nem jutott fel az egyetemre, még mindig csak élete negyedik évtizedében van. Egyesek, fiatalabbak, társadalmi okokból akadhattak el, vagy egyszerűen nem érte el őket a fertőzés, s még az öregebbek közt is akad, akiket becsvágy vagy megörzendő állás most ültet le a könyv mellé. Lányom ámulattal emlegeti, hogy a szomszéd laborban egy miniszterhelyettes nyújtja be titrálás-jegyzőkönyvét, s azt kartársának meg is kell osztályoznia. Egy idő múlva, főleg az általános középiskolák bevezetésével, ez a tanulmányi áradat mégis néhány szabályozott mederbe szorul.

1. Esti egyetemek és főiskolák. Ha a szakmunkási képesítés (lassan a mezőgazdaságban is) érettségihez kötött lesz, a képesített munkások közt mindig akad, aki a műszaki vagy mezőgazdasági egyetem szakjának megfelelő fakultását is el akarja végezni.

2. A szakmai továbbképzés tanfolyamai. Ma már a legtöbb szakma olyan sokféle ágat bocsát, hogy a szakmunkásképzés nem tehet alapossá benne: nem minden villanyszerelő ért a rádióhoz, lifthez vagy épp az elektronikus gépekhez. Aki ezekben is mester akar lenni, külön tanfolyamot kell végeznie. Aztán az egész szakma is fejlődik, öt-tíz évenként; mint az autóknak, szaktudásunknak is „generálózásra” van szüksége. A kettőt össze is lehet kötni: a vidéki orvos meghallja, mi újság az őt érdeklő klinikai szakokban (belgyógyászat, gyermekgyógyászat, kissebészet), s kitanulja közben a röntgent vagy EKG-t. Minthogy a képesítés már ma sem ér véget a szakbizonyítvány kézhezvételével (a minősített munkást megkérdik, mihez ért azon kívül); a helyes az lenne, ha egy képesítőlap, mint egy családfa, megmutatná a szakmai minősítés mellett

a szerzett képzettségeket, s a munkahely bejegyezné, hogy az mennyiben vált gyakorlat is igazolta ügyességgé. Így nemcsak a munkáltató látná rögtön, ki az, akit felvesz, de a munkás is több értelmét s szükségét érezné, hogy haja őszültéig fejlessze, ami alatta van.

3. A diploma egyetemet végzetteknél sem az utolsó vizsgát kívánó grádus már. Ahová nézünk, mindenki kandidátusságra készül, a doktorátust a kezdő tanársegéd öt éves tervébe is „beütemezik”. Az ember először meghökkent, amikor a cári Oroszország rangfokozatai nálunk is megjelentek a nevek mellett; az első kandidátus, akit én megismertem volt, a *Kreutzer-szonáta* asszonygyilkosa. De ma már látom az előnyeit is. Az igazi tehetséget tán sérti az örökös vizsga, melyen igazán nem lehet többé a tudását megmérni (hisz amit ő tud, más nem tudhatja úgy), gikszert viszont ő is elkövethet, mint akármely emberfia. Más, kissé kényelmesebb, de kitűnő képességű embereket - s ez van több - viszont sarkall a vizsga, megnyújtja a diákkort, s alaposságra kényszerít. Tíz évvel ezelőtt egyik rokonommal s a kollégájával mint nyelvkönyvet olvastuk a *Karenina Anna*-t; a fiú azóta szakkönyveket is fordított oroszról, a lány viszont (aki különben a külföldi konferenciák kedvéért egész jól megtanult angolul), mint kárörömmel nézem, most fogja kandidátusi vizsgája kedvéért legalább a szak-oroszt is megtanulni.

A képesítést is adó továbbképzés állandósuló medrei közé szeretném én az „általános egyetemet” is beiktatni. A beiratkozás feltétele az érettségi, de járhatnának rá egyetemi hallgatók s egyetemet végzettek, sőt nyugdíjasok is az emberi kor végső határáig. Célja azon az anyagon, amit civilizációnk mint büntudatot fenntartó lomot dob elménkre, magasrendű áttekintést adni; arra, amiben a műveltség mai kritériumát látjuk: a történelmi tudatosságra s a Föld színén folyó munkák ismeretére a felnőttkorban a legmagasabb fokon még egyszer fölébresztetni az igényt. Szakiskolává váló egyetemeink közt ez tartaná fenn a magasrendű közös műveltség kívánalmát, s szolgáltatná a szakbarbárság ellenszerét. Noha semmiféle pályára nem jogosítana, ez adná a legmagasabb képesítést; aki megszerezte, arra minden téren mint sokoldalú, művelt elmére lehet számítani.

Én ennek az egyetemnek egy történeti változatát dolgoztam ki magamban (s dolgozzuk ki remélhetőleg *Négy könyv*-ünkben is); a természetismeret s matematika mint az újkori történelem egy-egy részletének felnagyítása kapna helyet benne; a nyelv mint a történeti emlékek megértésének eszköze. De világos, hogy ez csak egyik módja az áttekintésnek, s egy ilyen kollégium-lánc csak egyik fakultása az egyetemnek. Egy másik fakultás terve rögtön kínálkozik; ott a történelem csak bevezetés lenne, s a mai természettudomány s technológia fölterképezése lenne a fontosabb. Ezen az egyetemen képezhetnénk a jövő politikusait, diplomátáit is. Azaz most ennek az egyetemnek a fakultásairól mondhatnánk el, amit annak idején a különféle középiskolákról; hogy tantárgyai ugyanazok, csak a százalékos arány változik közöttük. Az, hogy a szakegyetemeken megkívánt vagy megkívánható általános tárgyak oktatását (tudománytörténet, filozófia, nyelv) mennyiben vehetné át egy ilyen egyetem: részletkérdés, melyet a gyakorlatnak kell eldöntenie.

Ismeretterjesztés

Nemrég az egyik kiadó megkért: mondjam el véleményemet a könyvekben folyó ismeretterjesztésről; egy fél polcnyi kiadványát is megküldte, hogy lássam, mit csináltak eddig. Én a könyvek utolsó lapját ütöttem fel, ahol sok egyéb apró betűs adat közt a példányszám is megjelölhető. A kétezres szám volt a legkisebb, az ötezres a legnagyobb. A mai könyvéhség idején aránylag feltűnően kis számok! S ha az ember átnézi, elolvassa a könyveket: megérti, miért.

A könyv írója, amikor a megbízást kapja, megoldhatatlan feladat elé kerül; nincs eldöntve, hogy milyen képzettségű emberekhez kell beszélnie, mennyi az, amit fel szabad tételeznie. Márpedig ami egy érettségizett vagy egyetemet végzett (de más szakú) ember fülében szócséplés, annak, aki általános iskolát sem végzett, még mindig ködös, elvont lehet. A mi könyvíróink is elkövetik (éppúgy, mint a külföldiek) a népszerűsítők ismert hibáit, hogy valami érdekes szafttal öntik le a rágós pecsenyéjüket, s közben hol a napkelte-parabola mondóival, hol a detektívregények íróival kelnek versenyre, magukat a tudományos fogalmakat viszont olyan módon írják körül, mellyel azt megértetni nem lehet.

Aztán a könyv terjedelme sincs többnyire arányban azzal az érdeklődéssávvval, melyet a művelt, sokfelé figyelő ember a tárgykörre rászánhat. A csillagászat többé-kevésbé mindenkit érdekel, de kevés embernek van ereje s ideje, hogy öt-hatszáz oldalt rágjon át azért a néhány tényért vagy szempontért, amely világképébe beilleszthető belőle. S ezt a vékony érceret sokszor még fölösleges salak is gyarapítja. Azt, hogy mi a messzelátó, többé-kevésbé mégiscsak tudjuk; ahhoz, hogy a naprendszer bolygóival vagy a kiterjedő világegyetem gondolatával megismerkedjünk, nem kell okvetlenül a fizika legunalmasabb ágát, a geometriai optikát is újratanulni. Az ismeretterjesztők egy része azt hiszi, hogy az ismeret híg aláöntésen terjed. Holott épp fordítva: az ismeretterjesztő könyvnek tömören, fölösleges szakmai ballaszt nélkül kell elmondania, amit az olvasó a maga kis világmodelljébe beépíthet. Mint egészségtantanár, egész jól használtam Kruif kissé fecsegő életrajzeit, de úgy, hogy előbb felére, egyharmadára rövidítettem. Azok az öt-hat kisíves kötetek, amelyekben hajdan a Magyar Szemle adta ki, amit a tudomány eredményeiből közölni jónak látott, az ismeretterjesztő könyv felső határa. Ha növelni kell valamit, az a honorárium, s nem a terjedelem.

Épp ezért (különben ki nem adott tanulmányomban) azt ajánltam: válasszuk el nemcsak cégben, de elvben is az ifjúkori s felnőtt ismeretterjesztést. Az ifjúkori ismeretterjesztés célja: az iskolában tanított anyagot a legkülönbözőbb irányban folytatni, az ifjúsági könyvtárat bebútorozni. Alapkönyvül itt igen jónak tartom a gyermek-enciklopédiákat; amilyenek, úgy tudom, nálunk is készülnek már. A szovjet *Gyetyjszkaja*-enciklopédiának néhány kötetét én is áttanulmányoztam: meglepő, hogy egyik-másik részéből mennyit tanulhattam. De Nyugaton is jelennek meg gyönyörű kivitelű képeskönyvek, amelyek után az a gondunk: ha ezen élnek a gyerekek, mi marad a felnőtteknek. Az első ilyen enciklopédiát, amelyben őslényekről, bolygókról is van szó - unokámon láttam -, már betűérés előtt oda lehet a gyerek kezébe adni; a sok buta, kényszer csinálta mesét (nem a klasszikusokat értem) semmivel sem lehet jobban kiszorítani. Utána minden három-négy évnek megvan a maga enciklopédiája; történeti, matematika-fizikai, biológiai anyag ezekben szétválík már, s szemben az egységre törekvő tankönyvvel, több szakpedagógust fog be; szempontok s diszciplínák vonzó tarkaságban hívják a kalandéhes agyat. Körülbelül húsz kötet lenne az, amely háromtól tizenhét éves korig a mi gyermekkorunk lexikonnézegetését, *Műveltség könyvtára*-t pótolhatná, s a felserkent érdeklődést más, részletesebb kiadványok felé igazítaná.

A felnőttkori ismeretterjesztést az érettségi szinthez szabnám. Amiről az olvasó érettségiig hallott, arra a könyvíró mint ismertre vagy épp csak felidézetre támaszkodna. Azok az áttekintő munkák, amelyekben az általános egyetem adná ki főkéllégiumait, további támogatást jelenthetnének írónak, olvasónak. Az egyik tudná, mit kell kiegészíteni, elmélyíteni, a másik, hogy hol találja meg a vázat, azt is mondhatnám, csutát, amelyre mint a kukoricaszemet, rész-ismereteit fölrahatja. Az ismeretterjesztő könyvekről így lehullana a tara, s a könyvíró célja az lenne, hogy egy-egy nagy területről azt, ami a nézete szerint az egész víziót (melyet mindketten ismernek) gazdagíthatja, módosíthatja: az olvasó elé rakja. Inkább füzeteknek kéne hát lenniük, mint valódi könyveknek. Az ismeretterjesztés veszélye ugyanis az, hogy a rendtartás, az áttekintés nem tart benn lépést a halmozódó részletekkel, s így végül azt a szemétdombot fogja

csak növelni, amivé újság, színház, mozi, rádió, hallott, olvasott esemény teszi korunkban az emberi elmét.

Aránytalanul nagyobb a sikere a folyóiratban folyó ismeretterjesztésnek. Itt elsősorban a legegyszerűbbre, de legeredményesebbre, az *Élet és Tudomány*-ra gondolok, amelynek egyes számait magam is megveszem, viszont a villanyos-kalauznő zubbonygombjai közé bedugva is ott láttam a minap. Ez a folyóirat, mely több százezer példányban jelenik meg, az olcsó könyvtár mellett a legjobb népszerűvelő; sikerét nyilván annak köszönheti, hogy sokféléről ír, aránylag röviden, s a tudomány izgalmát a gyermek vagy művelt ember képzeletébe is be tudja oltani. Olyan folyóiratnak, mint az *Esti krónika*: rádiószámnak vagy a híradófilmnek; még a gyengéje is ugyanaz: a politika rájött a népszerűségükre, s egyre nagyobb helyet foglal el bennük - kapcsolt áru alakjában - a maga cikkeinek. Magasabb fokú ismeretterjesztő folyóiratainknál, melyek már egy-egy ismeretágra specializálódtak, jobban kiűt a könyvben folyó ismeretterjesztés gyengéje: ők már nemcsak érdeklődés-ébresztők, viszont nem látjuk, kiknek szólnak s mit szolgálnak vele. Egy sakklapról tudjuk, hogy sakkozók olvassák, egy vegyészeti folyóiratról, hogy szakemberek; aki a *Bűvár*-t olvassa, bizonytalanabb alak: olvasgató laikus? a természettudomány más tája iránt érdeklődő szakember? madarak, méhek szerelmese?

Előadások

Az ismeretterjesztés persze nemcsak nyomtatványokban folyik, sokkal elevenebb, ahol az élő hang, a személyiség a közeg, melyen át az ismeret az érdeklődéshez ér. Hogy Magyarországon hány ismeretterjesztő előadást tartanak egy évben, még hozzávetőleg sem tudnám megbecsülni (neked kell majd ide, zárójelbe bejegyezned); de akármerre nézek, előadókba s hallgatókba botlok. Gimnazista lányom biológiát hallgatott a szabadegyetemen (néha tán mellette is). Egy másik rokonom, aki épp akkor testi munkát végzett, Hajós professzor előadásaiban ismerkedett a felsőbb matematika szellemével. Találkozom egyik regényhősömmel, a legnagyobb hatású tanárok egyike; tele mellőzése jogos sérelmével, de lelkesen beszél munkásszállásokon adott óráiról.

Lenn vagyok Vásárhelyen; hihetetlen számokat raknak elé: ennyi és ilyen előadást tartottak, ennyi hallgatóval. A falon plakát, aki a csillagvizsgálóba, Aquincumba, a Szépművészeti Múzeumba akar menni, itt és itt várja a szakképzett vezető. A városmajori színházból sétám alatt vetített képes előadást hallok kiszűrődni; az Urániából, ahová minket vittek évente kétszer, már a parkokba is jut. Fizikus lányomnak egy úttörő- vagy KISZ-táborba kell mennie, föl Csillebércre: gyerekekkel fizikáról, tán épp atomfizikáról beszélgetni. A Rádióknak is van külön szabadegyeteme s középiskolája; ott tudom meg azt is, hogy apámék hajdani kezdeményezése, a munkásgimnázium is virul: munkásakadémiák működnek országszerte. Az autóbuszban hirdetett nyelvtanfolyamokról néha tudok meg egy-egy számot, hogy a lengyelt hetvenen hallgatják, az arabot vagy japánt [hányan]. Nem akarom szépíteni: nincs semmiféle áttekintésem ezen az előadásóceánon; azt még kevésbé tudom, hány köztük a betervezett s valahogy le is bonyolított, s hány, amit (mert ilyenről is hallani) a hallgatók csikartak ki. Egészen mégis azt hiszem: víz nélkül mégse járna a malom (bár itt néha a malomjáratás idézi meg a vizet), s természetes, hogy ez a tudásszomj, amely annyi más téren megnyilatkozik, ezeket a kútfőket is végigjárja.

Azt, hogy az előadás mit adhat hozzá a könyvekhez, vásárhelyi éveimben láttam.

1. Kiugrathat egy-egy előadót; a magántudóst tanárrá, a privát mániát közkinccsé téve.
2. De kiugrathatja a közönséget is: regényben is megírtam már, hogy egy tíz-húsz fővel kezdett népzenei szeminárium mint nőtt a Sas nagytermét megtöltő világzene-történeti előadássorozattá, nemcsak a kitűnő népzene gyűjtőt és számba jöhető karokat, énekeseket, hanglemezeket mozgósítva, de a város szunnyadó zenei érdeklődését is.
3. Az előadás sokkal jobban tud alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz és igényekhez; a könyv írója nem nézhet a szemébe annak, akinek ír, az első fejezet hatása nem módosíthatja a második hangvételt; hallgatói életkörülményeit sem ismeri, nem tudhatja, hogy városuk múltja, jelene mennyire lehet példatára annak, amiről beszél. A könyv az országnak szól, az előadó azonban - szinte a személyekig - adaptálhat azokhoz, akikhez szól.
4. Épp ezért az előadások, helyi tanfolyamok olyanok lehetnek az ismeretterjesztésben, mint a tanácsokkal kéne lenniük a közigazgatásban: ők képviselik a decentralizációt, a hallgatóság beleszólását a maguk nevelte előadók útján az ismeretközlésben. Ha miniszter lennének, pályázatot hirdetnének olyan füzetre, mely egy előadássorozat tervét, módosulását rögzítené úgy, hogy a jelentkező igények diktandóját, a művelődésügyi demokrácia működését is érezni lehessen.

A kíváncsi az lenne, hogy az ismeretterjesztés helyi gócai, sőt a József Attila Szabadegyetem is, bizonyos fokig e kulturális demokrácia irányítása alá kerülnének. Én az önképzőköroket akkor is védtem, amikor az önképzőköri szót az írógöög megbélyegző jelzőként használta. Most azonban egyenest azt mondom, hogy a szocializmusban minden kis közösségnek, akár iskola, gyár, mezögazdasági üzem, akár falu vagy város az: egy-egy önképzőkörré kell lennie, ahol (amennyire képesség van rá) mindenki mindenkit tanít. Az egész ország is inkább váljék egy nagy önképzőkörré, mint egy óriás galériává vagy italbolttá.

Mi lenne a mi „általános egyetemünk” viszonya a képesítést nem adó önképzéshez? Én úgy gondolom, hogy azt a József Attila Szabadegyetem keretei közt lehetne elindítani. Egy-két éven át csak egy-egy nagyobb, áttekintő kollégiummal illeszkedne bele annak a tantervébe - a hallgatók tetszésére bízva, hogy vizsgálznak-e -, s csak aztán húznám fel a tapasztalatnak megfelelően a szervezetet. S megszületése után sem válna el anyjától, inkább valami vázat, csontrendszert adna neki: könyvekbe rögzített kollégiumaival az áttekintést képviselve az ismeretterjesztés káoszában.

A „hely” kultusza

Az ipari civilizációban megvan a hajlam, hogy összemosza a színeket, s a Föld képét egy lilákat, sárgákat szürkés-kékbe oldó, túlvizezett akvarellé tegye. A szocializmus - egyelőre - inkább csak meggyorsítja ezt az egybekenést. Cégtábláinkra városszerte egyformán van fölírva a „Zöltség-Gyümölcs”, s a nyitott ablakokon országszerte ugyanaz a rádióközvetítő bukja ki izgatott biztatásait. Életünk gyógyszere tehát, ha ebbe az uniformizálódásba a helyit, az egyszerűt gyógyszerül bedobjuk, s az absztrakció lengő sátrait cölöpökkel és hurkokkal próbáljuk tájba, múltba rögzíteni.

Vásárhelyi tartózkodásom s később lerándulásaim alatt egyik legnagyobb mulatságom a múzeum térfoglalása volt. Előbb csak a kávésbura (melybe a bőkezű gazda nekem is annyiszor lökte be ötdekását) került át a Kálvin téri könyvtárból az új, Szentesi úti tájtörténeti múzeum házába, melyhez csakhamar a szomszéd ház is hozzátörték, hogy aztán a könyvtár padlásán bontogatott képtekercsek (bennük a Tornyai János jövő tekintélye) is egész galériát kapjanak a falákon álló nagy kultúrterem fölött. No, gondoltam, a vásárhelyi különcök mégiscsak

megkapták gyűjtőmunkájukhoz a palotákat, s a nagy terjeszkedést az igazgató gyakorlati érzékének tulajdonítottam (mely persze nem volt elég, hogy nem 56-ban, hanem 57-ben börtönbe ne ösztönöskedje magát), ő vágta ki a demokrácia pénztárcájából a Kiss Lajosok, Bodnár és Péczely Attilák magára hagyott szenvedélyeinek e csarnokokat.

De aztán azt láttam, hogy a vásárhelyi múzeum (ha az első s legszebbek egyike is) egyáltalán nem kivételes: az egész ország hasonló múzeumokkal szövődik be; Sajkód körül néhány négyzetkilométeren egymás után éledtek, támadtak a múzeumok: a tihanyi apátságban a Balatonon; Nagyvázsonyban a Kinizsielek vára lett múzeum, Füreden a Jókai-ház újult meg, még az örvényesi vízimalom is mint apró múzeum íratta be emlékkönyvébe a nevünk.

A múzeumalapítás szerencsénkre a Szovjetunióban is szenvedély (Carszkoje Szelóban Puskin kadétiskolájának éppúgy megvan az önfeláldozó muzeológus apátnője, mint a grúz Kossuth házában Tbiliszi fölött a hegyekben), s így akkori kultúrpolitikusaink is engedélyezték tájbolondjainknak, hogy egy-egy tájhaza közepén az emlékezésnek s a genius locinak egy kis oltárt gyűjtsanak. S ha Magyarországon régen sem voltunk szűkiben a fővárosi piactól elszakadt literátoroknak, magántudósoknak, akik valódi vagy szerzett pátriájukba dugták be struccfejüket, sokszor többet téve a tudománynak, mint a fényben fürdő fizetett hivatalosok: most, a szocializmus korában, annak a dark age-ében is akadtak emberek, akik a helytörténeti kutatásban lelték meg lelkiismeretük és kutatói buzgalmuk közt az egyensúlyt, s ezeket most már egy új, erre képzett muzeológus-gárda szaporítja s válthatja föl.

Ahol, mint Vásárhelyen láttam, a múzeum egyben az ismeretterjesztés fészke is, ott több mód van rá, hogy az előadások helyi szint vegyenek fel, s az általános ismeretek is helyi perspektívában érjenek el az emberekhez. Ahol voltak ásatások, másképp lehet az őstörténetről beszélni, ahol van ének, lemezgyűjtemény, más a zenei ismeretterjesztés, ahol a kórházi prospektúra olyan kiadványokban örökíti meg az eseteket, mint választott szülőföldemen, ott az orvosi, egészségügyi ismeretterjesztés is jobban kapcsolódhat a helyi viszonyokhoz. Tulajdonképp még az sem baj, ha az Einstein-elmélet valami helyi fénytöréssel illeszkedik be az ottaniak tudatába. A lényeges, hogy a csoportok éppúgy, mint az egyes ember is, ne valami messze levő dolognak lássák a tudást, hanem olyasminek, ami a lábuk alatt lévő földben is ott van, s amelyet magukra vonatkoztatva, a maguk javára kell megérteniük. Vásárhelyt utolsó lentlétemkor igen szerencsés volt a helyzet, az volt a múzeumigazgató, aki az ismeretterjesztés vezetője; olyan ember, akiben a családja, iskoláztatása, fiatalok élményeiben kapott vásárhelyi múlt találkozott az újfajta tájékozottsággal, képzéssel. Sajnos, hiába próbáltam meggyőzni, hogy ne hagyja ott Pestért, irodalomért ezt a szép posztot, amelyet a magam mögött hagyott évek szinte irigyeltek.

A muzeológiának s az ismeretterjesztésnek ez az összekapcsolása nemcsak a városok művelődési gócaiban lenne kívánatos, ott is, ahol a megőrzendő még nem évezredekre néz vissza, csak évek, legfőlegbb évtizedekre. Hogy nemcsak egy-egy város, falu s környéke lehet „tájhaza”, de a munkahely, üzem is, a maga elvontabb erőterével, gazdasági s emberi környékével, egyike a legrégebb meggyőződéseimnek. A *Medve utcai polgári*-ban nemcsak azt írtam le, hogy milyen orvosi s pedagógiai kísérletet, szociológiai mélyfúrás lehet ott végezni; leírtam az iskola történetét is, magát az épületet, a környéket, az otthonokat, melyekből a gyerekek ide jártak, azt a perspektívát, amelyet egy ilyen iskola a fővárosra, azon túl az egész országra nyit. Mint vásárhelyi tanár is így néztem a két gimnáziumot; tudtam, ki az ősvásárhelyi, ki származott máshonnan ide, ki jár be Újvárosból, a régi serfőző háznak is ott kéne élnie nagy pincéjével a lánygimnáziumról kezdett regényemben.

S amikor nemrég meghívtak Pétre, hogy mint a törbe csaló szózat mondta, a Ni-gyár munkásainak beszéljek (sajnos, épp munkás ült legkevesebb a nézőtérén), ott is azt próbáltam

megmutatni, hogy lehet egy gyári munkás látóterébe szinte az egész világot bevonni; egy szemből az egész gazdasági, társadalmi, pszichológiai szöttest felbontani. Hogy ezeknek az üzemi múzeumoknak a kialakítása hogy történhetne, arról is vannak (megkötött virágállat-életem ellenére) friss emlékeim. Leningrádból kivíttek minket a finn határon levő régi fegyvertárba, amely most automatákból dobja ki a csavarfélét, de már a cári időkben is fészke volt a munkásmozgalomnak: Lenint itt szöktették át a határon, nem messze. A gyárnak nemcsak múzeumterme van, de lelkes muzeológusa, maga is munkásember, aki nem engedte, hogy az itt gyártott fegyvereket, az innét kikerült munkásvezérek képét meg ne nézzük. Ilyen múzeumuk, ha csak egy kamrában is, nemcsak régi, híres gyáraknak, de a tegnap alakult téesznek is lehet, ha van ott ember, aki a fényképezésben kedvét leli, s némi archivárius vagy krónikás hajlam is van benne.

Ma már sok üzemnek van üzemi újságja. Eggyel engem is kapcsolatba hozott a véletlen. Dolgozik a Goldberger-gyárban egy mérnök, aki még egyetemi hallgató korában tanult meg a Bolyaiakért lelkesedni, s most, hogy egy Bolyai-darabot írtam, azt is, sőt engem is szívébe fogadott miattuk. A gyár lapjába több cikket írt a Bolyaiakról s a Katona József Színház előadásáról, melyet csak innét kétezren néztek meg, sőt egy Bolyai-brigád is alakult, melynek, úgy látom, az üzem technikai áttekintése a feladata. Akármilyen elszigetelt életre kényszerít az írói adósságokkal terhelt hipertónia, ez a Bolyai-brigád hetek óta motoz bennem, s nem tudom, megállhatom-e, hogy egyszer mégiscsak ki ne menjek ahhoz a brigádhoz, meg ne mutattassam magamnak a gyárat, el ne kérjem újságuk egy-két évfolyamát.

Még az is ott jár - óh, irgalom anyja - az eszemben, hogy nem írhatnám-e meg én, egy Goldberger-gyári munkás nézőpontjára helyezkedve, ennek a régi üzemnek *A Medve utcai polgári-ját*.

Ha miniszter lennék, rengeteg módomból volna rá, hogy a sok helyt így is meglevő gyárhazafiságoknak mélyebb gyökeret neveljek, mint aminőt az üzemi csapat futballszurkolóinak a szívébe ereszt.

A gyármúzeum, az üzemi lap, esetleg még a kultúrotthon is kisebb üzemeknél egy kézbe kerülhetne; az egyik a gyár vagy gazdaság emlékeit őrizné, a másik a nagy célok, apró történetek meleg tárgyalásával az üzemi életet melegítené át; a kultúrotthon, sportegylet, a jellegzetes együttesek a közönségüket nevelhetnék ki. Íróknak, de más, kultúrában totyogó embereknek, öregedő színészeknek, zurnalisztáknak, néprajzosoknak is jó volna egy-egy ilyen tájházába lemerülni; aminthogy ez lehetne a lift a munkából a művészet felé emelkedő tehetség számára is. Egy pályázattal pedig, amely a legjobb üzemleírást jutalmazná, mint miniszter, fölmenteném magam az alól, amin most mint írónak rághodnom kell.

Esztétikai nevelés

A nevelésnek - fiatalok s felnőttek nevelésének - újabban gyakran emlegetett ága: az esztétikai, magyarul ízlésre nevelés. Az, hogy egy közösségnek legyen valaminő, többé-kevésbé mindenkire kötelező közösségi ízlése, hajdan már azért sem lehetett jelszó: mert volt. A parasztművészet fegyelme kötöttségében, százados receptjeiben nem ismerte a giccset, de ízlés csiszolta egybe az előkelőbbek érintkezési formáit s használati tárgyait is. A biedermeierben még a polgárság élete, sőt sírja köve is ízléses volt. A múlt emlékeit nézegetve az ember hajlandó azt mondani (amit erkölcsiekre már nem terjeszthetne ki), hogy az ember voltaképp ízléses állat; ahol megállapodott körülmények közt, magával hasonlókkal összezártan, módja s ideje van szokásai, tárgyai megválasztására, ott mégis inkább az ízlésest tartja meg, s az ízléstelent selejtezi ki.

Ez azt is megmagyarázza, hogy a XIX. században miért zavarodik össze, miért szorul apró szigetekre az ízlés. A fölkavart, ide-oda áramló, új anyagokkal elárasztott társadalomban nincs idő a meghiggadásra. Ezt a zavart természetesen örökölte, sőt, ha lehet, fokozta a szocializmus is. A Szovjetunióban külön tanulmány tárgya volt az ízlés-státus megfigyelése. Csodálatos végleteket látott az ember egymás mellett. Klasszikus művekben: egy tökéletes *Hovanscsina* s egy jó színészei ellenére eloperettesített Tolsztoj; ugyanabban a darabban kitűnő együttes s egy kimutáló fiatal hang. A Magyarországon megbukott *Kapitány lánya*-t ebből a szempontból néztem: nem volt egyetlen ízlésbicsaklás benne; hogy más filmekben mi van: minden mozijáró tudja. Kirakatok, öltözet, tánc, ez az, amiben a pesti utas fölényben érezheti magát; Leningrád utcáin azonban ma is ott csillog valami Puskin korából, s grúz háziasszonyunk kedvéért az ideológus is nem a népek barátságáról, hanem a női szépségről mondott tótszót, hozzá felesége jelenlétében. Az, hogy e fogyatkozást érezni kezdjük, az esztétikai nevelés bevonult a szocialista jelszavak közé, tán a megállapodás tünete már; az ízléses ember, az otthon- és piacalakító visszaköveteli jussát a történelemcsinálón.

Az ízlésre nevelés sokkal szélesebb valami, mint a műértésre, műélvezetre szoktatás, s nemcsak tanárok, művészek vesznek részt benne, de fodrászok, szabók, kertészek, kirakatrendezők tíz- és százezrei, sőt halottjaink is azzal, hogy milyen házakat hagytak, utcáink partján milyen emléktárgyakból néznek ránk szellemükkel. Mint tanár, mindig húzódtam tőle, hogy neveljek; a nevelés atmoszféra dolga, a tanár elég, ha tanít. Kétszeresen igaz ez az esztétikai nevelésben. Ott aztán igazán a levegő nevel, amit a gyermek, majd a felnőtt otthon, az iskolában, a környezetében beszív. S hogy minálunk milyen ez a levegő, mennyire van teli azzal a vegyi elemzéssel ki nem mutatható ózonnal, melynek a hatására az ember kényes lesz a megjelelésére, otthonából, bármily szerény, műalkotást próbál csinálni, a kínáló szórakozásokkal szemben láthatatlan szűrőt állít, mely a durvát visszatartja, az érintkezésben egyszerűség és tapintat kellemes, de nem mézes-mázos ötvényét próbálja elkészíteni: erre nem tudnék felelni, nemcsak mert kívül élek az életen, hanem mert ellentétes jelenségeket látok.

Fővárosunk például olyan osztályhoz hasonlít, amelyben az osztályfőnök inkább valami elvnek, mint a maga kedvének hódolva, a jó ízlést ápolni törekszik: a katedrán egy-egy cserép virágot helyeztet el, az osztálykönyvet szöttesbe kötteti, még a piszkos blúzgalléros kislányokra is rászól; de a terem, ha belépsz, mégsem tesz üde benyomást, a fal levert, a képek porosak, a padok alatt szemetet sejtessz, sőt a frizurás vagy kócos fejekhez sem kívánsz közelebb hajolni: ápolatlan testek leheletét érzed a levegőben. Ilyen a város is, amelyben élünk: lemégý a Vérmezőre, s elégedetten gondolsz az időre; [volt,] amikor e tündérkert helyén egy szemémezőre kellett tekintened, [most] az épületek frissen tatarozott homlokzattal nézik a szemközti épülő pályaudvart, a padokon olcsó ruhák dicsérik a konfekciót, de még a kertet locsoló lányok fejkendői és overalljai is a női magára adást. De csak egy-két utcával kell odább menned, fejed fölött hat- vagy tizenhét éves golyónyomok, lógó erkély, a hajdani villanegyedekben magán- és állami házgondozás egymást vádló tehetetlensége, odébb lyukszerű maszek boltok. S ez a kép Erzsébet vagy Újpest felé, az új telepszigetek ellenére, egyre súlyosodik, bár a sztereotip kirakatok még ott is elég ízléssel rendezettek, s a nők nagy része elszántan, ha nem is mindig sikkal hordja, amit a divat kiszabott rá. Azaz, mint államunk, az emberek is föllátnak magukban valami ízlésnormát, amelynek, mint az, ők is csak itt-ott, intermittálón tudnak megfelelni.

Mit tehet egy szegény miniszter, akinek nem elképzelni kell a helyest, hanem megvalósítani, egy ilyen óriási kémiai vállalkozásban, mint egy ország légkörének az ízlésre derítése? Minthogy művelődésügyi miniszter, nyilván az iskolában vagy még inkább a pedagógiai főiskolákban kell kezdenie. Nékám professzor mondta egyik szigorló kollégámnak: Kérem, Önnek nincs orvosi megjelenése. A tanári megjelenés nyilván más, mint az orvosi megjelenés

(amelyben, a foglalkozásnak megfelelően, egy kis sarlatán fölénynek is kellett lennie), de a tanári megjelenésnek is megvan a normája, amely korántsem azonos a bölcsész képével összenőtt slamposséggal. Mint diák, majd a tanári szobák vándora, azt tapasztaltam, hogy a tanár legalább annyira tanítja magát, mint a tárgyát. De míg a férfitanárban nagyon sok minden lehet az, szellemi, sőt testi erő (még az is, hogy jó vadász vagy vívó hírben állt), ami a kamaszban tiszteletet gerjeszt; a nőknél, ahogy volt kartársnőimen végiggondolok, elsősorban az ízlés volt a vért, ami a némileg hóbotos, sőt jellemhibáktól sem ment tanárt is megtámadhatatlanná tette. Az ízlésnek a nőknél persze jóval nagyobb spektrumsávja van, mint a férfiaknál, s nemcsak a megjelenést, modort, az egyéniség esztétikai holdudvarát jelenti, de bizonyos fokig a jellemet is átjárja, sőt pótolhatja. A férfitanár ízlése inkább negatívum; hogy öltözködése, beszédje, mozgása nem nyújt a diáknak célpontot. A nő ízlése állandóan bugyogó forrás, mely környezetét is átjárja, a vele érintkező embereket is átformálja.

Ha maga a tanár nem cáfolja az esztétikai programot, a tantárgyak száz alkalmat adnak, hogy kibonthassuk. A szép kiállítású s tiszteletben tartott tankönyvről beszéltünk már. A kiszélesített történetoktatás, melybe a szokások, művészetek története is beleolvad, képeskönyveivel, filmjeivel, hanglemezeivel ezer lehetőséget ad, hogy a szép szellemét a spanyolországi sziklarajzoktól (melyek civilizatorikus fejlettség s művészi érték nagy eltérésére figyelmeztetnek) kezdve óráinkra behozhassuk. Abból kell kiindulnunk, hogy bár jóval fejlettebb civilizációban élünk, más civilizációk polgárai s a nép egyszerűségükben ízlésesebbek voltak, vagy legalább egyöntetűbb, biztosabb ízlésűek, mint mi, s éppúgy tanulhatunk tőlük, mint ha sok tekintetben elmaradt, de a mienknél jobb modorú társaságokon kellene végigvándorolni. A politechnika, a mezőgazdasági s ipari ismeretek különösen alkalmasak az ízlésfejlesztésre. A növények általában rendkívül ízléses lények, s nemcsak ivarszerveik rendszertani helyét, de építkezésük elveit, kecsességét is érdemes megfigyeltetni. Az iskolák köré telepített kis kertészet, az osztályok virágállványai a növényi szépérzékét is bevihetnék a lélekbe; a műhelygyakorlatok pedig az iparban a giccs ellen való harcra készíthetnének elő. Annak, hogy mi szép, mi csúnya, mi ízléses, mi ízléstelen: állandóan ott kellene, mint vitaszikrának, az iskolában pattognia, s ha jogos valamiben a verseny, hát az osztály esztétikai előremenetele lehetne a szelleminél és sportbelinél is biztosabban mérhető versenytárgy.

A felnőtt világ esztétikája jórészt kicsúszik már tárcám köréből; ahhoz miniszterelnöknek kéne lennem, hogy az építésügyi minisztert az erkélyek ízlésesebb elhelyezésére figyelmeztessem, vagy a kertész-igazgatóságot a parkok rossz, port verő, csikorgó kavicsozásáról lebeszéljem. De azért marad épp elég terület a művelődésügyben is, ahonnét kis ízlésforrások bugyogtatásával lehet az életet szépíteni. Könyvkiadásunk például sokat fejlődött azóta, hogy (mint az ötvenes évek elején) a szovjet könyvek kiállítását nem tekintjük vitát nem tűrő példának többé; Prágában egy műtörténész meg is jegyezte, hogy a könyvkiállításban helyet cseréltünk velük. Van beleszólása a művelődésügyi miniszternek abba a szép s helyes mozgalomba is, amely az ipari formák tervezésében iparművészeknek is szót követel. Ez még akkor is jogos és nagy jövőt ígérő kezdeményezés, ha maguknak az ízlésforrásul kijelölt iparművészeknek a „megtervezését” még nem tartom egész megoldottnak. Ami körülvesz, jórészt gyári áru, s a gyári terméket a kézműves áru szintjére emelni a giccs kiküszöbölésének legtöbbet ígérő módja. S ha más minisztériumok ízléstervébe nem is lenne közvetlen beleszólásom, megvolna a módom és jogom, hogy mint kritikus s inspiráló, mégiscsak beleszóljak. Egy szép képes folyóirat, amelynek a mottója, de akár a címe is lehetne: *Éljünk szépen*, a bútorepítéstől a lakótelep tervezéséig, az élelmiszersomagolástól a konfekciós ruhamintákig s a női hajviselet elemzéséig minden területre bevihetné a vitát, a művészi szellemet, ugyanakkor biztos vagyok benne, hogy jól szerkesztve úgy fogyna, hogy nem kerülne egy fillérbe sem.

Ismerek egy öreg házaspárt, akik sétáikon már elég keveset beszélnek, inkább a házakat nézegetik. „Ebben ellaknál”, mondja előre a férfi, ha olyan házat lát, amelyen e téren összezsírozott ízlésük szerint házastársa sem találhat kivétnevalót. Semmi valószínűsége sincs, hogy ebből az esztétikai játékból egykor valódi költözködés legyen, csak formaigényüket tornáztatják a szembe képe meg nem állapodik, barátkozni és vitázni.

Műértetés

Az esztétikai nevelés legfontosabb része, magja mintegy, mégis a művészi nevelés: az irodalmi, zenei, képzőművészeti műértetés.

Kultúrpolitikánknak tán semmit sincs oka több büszkeséggel emlegetnie, mint amit az ország könyvre - s hozzá jó könyvre - kaptatásában elért. Ha semmit sem mutathatna föl, csak az Olcsó Könyvtár 50-100 ezres példányszámban fogyó remekeit: már az is nagy dolog. De lassan alig lesz egy aránylag elég részletes világirodalomtörténetben megemléített mű, ami jó fordításban hozzáférhető ne volna. Azt az öt-tíz évet, amit a magyar irodalom egy csomó jó író munkájában elveszített, a magyar nyelvű világirodalomban részben visszakarta. S a közönség megveszi, amit elé adnak, nemcsak a teljes Dante fogy el a könyvhéten órák alatt, de a *Pancsatantra* vagy Suetonius is. S tán még nagyobb az érdeklődés a kortárs irodalom iránt, mint a *Nagyvilág* sikere bizonyítja.

Persze az, hogy valaki olvas, nem jelenti azt, hogy olvasó is. Az olvasás lehet idő-agyonütés; nyugati könyvvállalatok ezt a könyv méreteiben is figyelembe veszik: a könyv akkora legyen, hogy az olvasgató utas az út végén ott hagyhassa a sarokban. Nálunk is sokan olvasnak úgy, ahogy a Tervet szívják, bizonyára többen, mint akik az irodalomtól okulást, útbaigazítást várnak. Kutatók, tudósok minden szégyenkezés nélkül ismerik be (amit régen csak altisztjei vagy beosztottjai révén tudott meg az ember), hogy ők semmiben sem tudják úgy kipihenni maguk, mint egy detektívregényben. Két éve a klinikán fektetben azt láttam, hogy ott ugyancsak forog a könyv - egy-két forint bérleti díjért a hajdani, agyonolvasott Zsigrayk, Harsányik. Arról is nehéz statisztikát csinálni, hogy az *Olcsó Könyvtár* kötetét ki olvassa remekműként, s ki mint a régi sárga könyveket. Aztán a szépen kötött, jó kiállítású remek tulajdonképp a legolcsóbb bútorzat. Egy könyvvállányt jó könyvvel megtölteni alig kerül többbe, mint magát az állványt megcsináltatni. S még egy kis tekintélyt is szerez, hogy nemcsak Babits Dantéja, de az összes Dante is ott van a polcon.

Megint egy utánajárhatatlan statisztika: hogy egy év alatt ki hány oldalt olvas el a polcára került nagy firenzeiből. Amint azt sem tudjuk meg, hogy ha e könyvgyűjtőknek módjuk volna autót vásárolni, hány feküdne a díványra a könyvet falva, s hány az autó alá a fékolajvezetékét javítani. Mindezt nem azért mondom, hogy az olvasásra szoktató intézmények érdeméből bármit lefaragjak. Azt sosem tudni, hogy egy olvasgató ember melyik könyvön lobban olvasóvá, s hogy a polcon dísz tárgyként álló Shakespeare-be mikor merül égő füllel egy odavetődött vendéggyerek. Én csak arra szeretném miniszter-egómat (egyiptomi „Ká”-mat) figyelmeztetni, hogy a könyvkiadás igazi eredményét az igazi olvasók mérik, főként azok az olvasók, akik magyar művön gyúltak olvasóvá. Hisz olvasgattam én tizenhat-tizenhét éves koromig is, sőt egy időben faltam a könyveket, de olvasóvá Ady és Babits tettek; attól fogva, hogy velük találkoztam, más viszonyba kerültem a könyvvel: az üdvösségemet kerestem bennük. Mennyi lehet ma Magyarországon az ilyen olvasó?

A negyvenes években egyes kiadványok fogyásából meg lehetett becsülni; az olvasgatók számához képest elég magas: tizenöt-húszezer ember hozzávetőleg. Az az érzés, hogy a veszélybe került, majd a megdőlt világ romjain valami új kezdődik, rengeteg embert terelt a

könyv felé, egészen egyszerűeket is. A kenesei üdülő fiatal portásának például - egy a kevesek közül, aki mint író fogadott barátságába - hatszáz kötetes könyvtára volt. Ma sokkal bajosabb ezt megbecsülni, könyvtárosok mondhatnának egy számot, ha összeütnék a fejük. Hogy ez a szám növényben van, arra a *Sajkódi esték* második kiadása figyelmeztetett. Az elsőre azt mondtam: a *Tanú* ezer példányban évente hatszor, majd négyszer jelent meg, s elfogyott; hogyne fogyna el tizenkét évi esszéírói hallgatás után öt-hatezer példány, amikor értelmiségünk legalább ötször akkora. De az, hogy a második kiadás néhány hónap múlva megemelt példányszámban szinte nem is került a pult fölé, vagy hogy Illyés Gyula könyvheti könyve, szintén inkább esszé, mint regény, tizennyolcezer példányban úgy tűnt el, mint a forró vasba ejtett vízcsepp, már több reménnyel dobogtatott meg. Az esszé az a műfaj, amit szinte kizárólag „olvasók” vesznek (még inkább, mint a verset). Ha ilyenféle könyvek így tűnnek el, akkor Magyarországon mégiscsak kell lennie ötven-, de talán százezer igazi olvasónak. Óriási szám! Nem tudom, hogy például Németországban van-e ennyi.

De hadd vetem oda e ragyogás mögé mindjárt az árnyékot is. „Főként azok az olvasók, akik magyar művön gyúltak olvasóvá”: ez a megszorítás tán a beszúrás helyén is ellenmondást kavart. Hogyan, hát aki Tolsztojon lett olvasóvá, nem olyan igazi olvasó, mint aki Móricz Zsigmondon? Főként, ha fölserkenvén, Móricz Zsigmondot is megtalálja? A baj ott van, ha sose horgonyzódik le a magyar könyvtalajba, emigráns-olvasó lesz, aki a világirodalomban hanyódik. Idegrendszerünk az érzékeléstől a tett felé visz: a látott, így a könyv is, ha a hatása igazán mély, valami akarati ugrást vagy legalább magatartási, ízlésváltozást próbál az emberből kiváltani, s az olvasott könyvnek ez az impulzusa sehol sem olyan közvetlen, mint ahol maga a könyv is onnét nőtt ki, ahová minket visszahatni unszol. A hazai kortárs könyvben (nemcsak az agitatív, a „l’art pour l’art” könyvben is) az ember szinte elemista fokon érti meg, amiben él, s amit tehet benne; külföldi vagy klasszikus könyvnél betű s alkalmazás közt többszöri áttétre van szükség, hogy az eredmény helyes legyen, s eközben heve egy részét föltétlen elveszti. Nos, én attól félek, hogy a mai magyar irodalom nem tudja az Olvasóvá lobbantó hőfokot elérni.

A múlt évben egy vegyészdoktortól kaptam értelmes, tisztességes hangú levelet - a magyarországi „Dürrenmatt-rajongók” nevében. Részben helyeselte, részben kifogásolta, amit a svájci íróról írtam, s néhány Dürrenmatt-könyvre hívta fel a figyelmemet, amelynek tanulmányomban nyoma sincs, ő készséggel rendelkezésemre bocsátja. A legelgondolkoztatóbb mégis az volt a levélben, hogy ennek az intelligens, nyilván németül is értő, lelkesedésre kapható olvasónak a látókörébe - mint ezt beismerte - én csak úgy kerültem be, hogy kedvencéről tanulmányt írtam. Amit könyveink fogyásáról az előbb mondtam, nem vall az ellen, hogy sokkal több ilyen olvasó-emigráns van, mint hisszük, sőt az, hogy öreg, fáradt írók, akiknek már a memoárjaikat kéne simítaniuk, sajtolt gondolataikkal, melyeket a szokás hatalma s a ki nem mondott fontos és egyszerű dolgok tömege fordít csak az alig ismert mai világ felé, szenzációként hathatnak, még harsányabban vallja ezt, mint Dürrenmatt szektája. Móricz, Babits alig ötvenéves volt, amikor Illyés a *Pusztulás*-t megírta, vagy én a *Tanú*-t indítottam. De ha a klasszikusok ők voltak is, a szenzáció, az olvasókat támasztó élmény már mi.

A zenében fél évszázados tudatos nevelés próbált a magyar zenének műértő nemzedékeket nevelni. Milyen hallatlan szerencse: a művészet legnagyobb képviselői egyben elszánt pedagógusok voltak, akik a magyar zenei kincs s a világ zenei törekvéseinek azt a magasrendű ötvényét, mely művükre jellemző, mint gyermekkori emlékekből táplálkozó fogékonyságot akarták a magyar ifjúság lelkébe átültetni. Igazán nem lehet azt mondani, hogy nem történt meg minden; a bartóki zene a legkülönbözőbb embereket összefogó nemzeti vallássá lett, Kodály ősz fejét lányaim iskolájuk udvarán ismerték meg, amint énekórát jött látogatni. S mintha az eredmény mégsem felelne meg ennyi szent lelkességnek s erőfeszítésnek. Kétség-

telen, hogy a zeneélvezők száma is megsokszorozódott, mint az olvasóké, a koncertlátogatók száma pedig nem is mutatja meg, hányan ülnek a rádiónál vagy másolgatják egymás lemezeit magnetofonszalagokra. De épp az, amire a pedagógusok törekedtek, mintha mégiscsak megvalósulatlan enyészne el.

Harmincháromban, amikor a Hársfa utcai diákotthon kommunista tagjait, köztük az én albérlőmet, összefogták, azok a börtönben a Kodály-órán tanult dallamokról ismerték fel egymást. Elsős kislányom vásárhelyi betegágyából az iskolában tanult népdalokban barátkozott az üvegajtón át a szomszéd szobából visszadaloló társnőjével. Milyen szép tisztán vették a hangközöket, nemcsak jó hallásuk volt, de látszott, hogy időben s jó kezek vették munkába őket: végre a családban valaki, aki nemcsak kiművelt emberfő, de kiművelt fül is lesz. S tíz év múlva, amikor a sajkiódi pásztortúznél tíz-tizenöt fiatal, akik mind átmentek ezen az iskolán, este és a felnőttek nótára serkentettek, nem volt senki, aki a magyar népdalt megidézzé, ha énekeltek, hát sláger-butaságaik valamelyikét. Azt gondoltam, amit itt tapasztalok, kivétel. De nemrég együtt szerepeltem egyik kiváló énekesnőnkkel, akit megjelenése, kulturált éneke igazán vonzó apostolává tett a kibányászott magyar zenei kincsnek. Ha okosabbat kezdhetne, nem csinálná tovább, vetése belevész a gyomba, dzsesszbe és slágerbe. Eleve reménytelen volt folklór és XX. századi zene összekapcsolásával küzdeni ellene? Vagy itt is a nagy tehetségeket várjuk, akik az új zenei s egyben társadalmi helyzetet fölmérve, friss fegyverekkel veszik föl a harcot? Az a hév, amellyel hangversenyközönségünk egy-egy komoly fiatal zenészszerző jelentkezését ünnepli, arra vall, hogy van ilyen várakozás, s egy új Bartók számára itt, ahol a hivatalos aggályoskodás kevesebbet árthat: nyitva a tér.

Hogy a képzőművészetben is ilyenforma a helyzet, mindenki érezhette, aki az utolsó képzőművészeti kiállításon végigszaladt. Néző van bőven, átlag-kép is elég, de ami, mint Borsos Szabó Lőrinc-e vagy Barta Állomás-a, igazán megfogott, aránylag kevés. Képzőművészeti albumaink nagy példányszámban fogynak, a külföldről bejövőkért versenyezni kell; műélvezőket itt is sikerült nevelni. De magyar művel kielégíteni? Annyira is, mint amikor Medgyessy és Szőnyi voltak fiatalok? Ha miniszter volnék, erre az ellentmondásra igyekeznék, magamban legalább, őszinte választ adni.

Ki a hibás?

Az írók azt mondják: igaz, hogy a klasszikusok s kiváló nyugati s kelet-európai szerzők kiadásával, a műveltség szintjének a megemeléseével hatalmas olvasóréteget neveltetek. De mit segít ez a szegény magyar írón? Az, hogy az emberek kitűnő Callas-lemezeket hallgatnak, elnézőbbé teszi-e őket a magyar operaénekesek iránt? De azoknak legalább csak az interpretáló művész remekein érelt igényeknek kell megfelelniök; velünk szemben azonban fölállítottátok az igényt, s ugyanakkor megkötitek a kezünk, hogy kielégíthessük. Próbáljon egy magyar író úgy írni a maga társadalmáról, mint Stendhal vagy Turgenyev. Még csak nem is azt mondják, hogy a meghaladt kritikai realizmus, hanem hogy az ellenség hangja szól belőle. Közkézen forog néhány kézirat; ha élő francia vagy olasz írta volna, nyugodtan kiadják; de minthogy magyar írta: a rosszak listájára került, s ha véletlenül átcsúszik valami, mint Hernádi tehetséges *Péntek lépcsője*, éveken át elrettentő példaként emlegetik. „Mert töletek valami mást várunk” - mondják a vezetők.

Ez a „valami más” azonban micsoda? Ha egy kicsit megvakarjuk: politikai tanpróza, amit ha valaki megcsinál, mint „sematikus”-t, magatok dobjátok félre. Olyan igény ez, amelyet csak megkerülni lehet, megvalósítani nem. S megkerülésből sosem lesz irodalom. Azt mondjátok: hát a cárizmus? Az alatt lehetett *Háború és béké-t*, *Karamazov testvérek-et* írni. Hát nem

tudjuk, milyen tökéletes volt a cárizmus irodalmi rendőrsége (a *Borisz Godunov*-ra maga a cár nyomta rá az imprimáturt), de ha művük minden merészebb soráért olyan harcot kellett volna vívni az erre tartott, még jó, ha csak gyáva lektorokkal, úgy a klasszikus orosz írók is kimerültek volna, sőt Solohov *Csendes Don*-ja sem jelenik meg. Kezébe vesz az olvasó egy verseskönyvet, s ítélkezik rólunk. Azt azonban nem tudja, vagy ha tudja is, elfelejti, hogy ez nem a teljes színpék, csak a Fraunhoffer vonalai. Ha irodalmat akartok, ezt az ohranát szüntessétek meg.

Ti, vezetők, ezt mondjátok: elkényeztettük az írókat. S most már azt hiszik, ha egy pár tűrhető verset, novellát összeütöttek, a szocialista rendszernek holtukig írókhoz méltó módon kell őket eltartani. Nem ismerik azt a kemény létharcot, amelyben a mai hatvanévesek törtek fel. Nem is szerzik meg a tapasztalatokat. Állást kínálunk fel, ahol az élet egy darabját megismerhetik, akár a mi „megrendelői” igényeinktől függetlenül magukat, kibőjtölve, amíg remekműveikkel meggyőznek bennünket. De ők az efféle ajánlatot csaknem hogy sértésnek tekintik író állásban! Ők inkább egymást szolgoltatják, s a magukhoz hasonló intellektuelek kis, zárt körében szerzik életismeretüket. Közben, bár napi tizenkét órájuk lenne az önképzésre: meglepően műveletlenek. Nem volna tanácsos kipróbálni, ki tud többet a világról: egy átlagíró vagy átlagolvasó. Akkor hogy tudjanak imponálni nekik? A pénz- s dicsőségvágy mohósága azonban ott dolgozik bennük, s aszerint, hogy melyik nagyobb: ők választják önként a „kerülő utat” a felé, amit feltételezésük szerint mi várunk tőlük, vagy a felé, amit ugyancsak feltételezésük szerint a közösség. Úgy születnek a sematikus művek, melyekből kilóg a rosszhiszeműség; mióta pedig látják, hogy ezen mi sem kapunk, a nyugati másolatok, melyeknek egy-két évig esetleg kéziratban kell keringeniük. Mert hisz a végén szinte minden megjelenik, nekem legalább nem mutattak még egyetlen nem remek, de jó művet, amelyet nem adtunk ki. Azon a néhány versen, negyven-ötven mondaton pedig, amit egy túl aggodalmas lektor fölöslegesen kihagyat, nem múlik a könyv sorsa. Petőfi a fele versében is Petőfi, s mutasd meg azt az ötszáz mondatot, aminek a kihagyása a *Háború és béke*-t érthetlenné csonkítja. Köszönjék meg, hogy vagyunk, van kire tolni a tehetetlenségük.

Lehet, hogy ilyen élesen egyik fél sem mondja, de ez van az irodalmi életünket megülő levegőben. Mit *gondolnék* én erről mint öreg író és újdonsült miniszter? A szocializmusnak kétségtelenül legnagyobb gyengéje, mondhatnám, Achilles-sarka, hogy az irányítók, azzal, hogy szocialistának vallják magukat, de nem azok vagy egyszerűen nem alkalmasak a betöltött szerepre: óriási hatalmat kapnak mások tönkretételére. Ha lajstromba veszem a kárt, amit egyetlen s nem is a legmagasabb beosztásban lévő ember tett s akart tenni (s nem is egyszerű érzéketlenségből) munkásságomban, el tudom képzelni, hogy kevésbé számon tartott, kezdő embereket mint lehet az irodalomból örökre kitaposni. Hogy lektori rosszindulat hova keserítheti az embert, arról fordító koromból vannak emlékeim. Újabban, igaz, kesztyűs kezű, finom lektoraim vannak, akik szinte szűkülve figyelmeztetnek egy-egy kényes helyre, úgyhogy kétfelől szorongatott helyzetükre gondolva, azonnal föl is áldozom. S nemcsak fölálldozom, el is felejttem (a pillanatnyi túlérzékenységet a szív gyors felejtésével kárpótolta nálam a természet), úgyhogy most, jellemző példát keresve, *Történeti drámá*-im elvett címe jut az eszembe, VII. Gergely híres mondásának a kezdete: „*Szerettem az igazságot*”; hisz valamennyinek a hősét az igazságszeretet ejti kelepcébe. A kiadó is megörült a címnek: igazán találó. Egy-két nap múlva felhívott: mégsem lesz jó. Hiába tettem idézőjelbe, az emberek azt hihetnék, hogy magamról mondom. S én tudvalevőleg nem szerettem az igazságot. Ez 56 nyarán történt.

A Rákosi-korban az írók nagyobb felét egészen elzárták az írástól, a megmaradtak elé (egy-két nagy író kivéve) a soron levő politikai intézkedések irodalmi igazolását tűzték ki feladatul, hogy aztán a benyújtott művet igen szigorú, aprólékos betűmagyarázatnak vessék alá. Ma

elvben mindenki írhat, s többnyire ír is, s ha a régi betűmagyarázók többnyire meg is vannak, kíméletre szorították őket. A legnagyobb különbség mégis az talán, hogy ma már a vezetők is látják, hogy abból az ancilla politicae irodalomból, melynek műzsája az utolsó kormány-intézkedés volt, nem keletkeznek művek: egy vezércikk többet ér, maga az intézkedés pedig, ha jó, milliószor többet. Ennek a szűk, de konkrét feladatnak a helyébe jött be a bizonytalan „valami más”, amiről sem az írók, sem a vezetők nem tudják pontosan, micsoda, mert hisz azt ki kell találni még. Azonban épp ez az alaktalan, sőt komisz képpel ránk néző „valami más” az, amit az irodalomnak merész kézzel meg kéne ragadnia, s arcot adni neki. Az igazság ugyanis az, hogy mint az irodalomban mindig, csakugyan „valami másra” van szükség; nem a politikának szerenádát adó, s nem a nyugati mintákat alap nélkül másoló művekre. S itt van igazuk a vezetőknek; ezeknek a megírásához, de még inkább az elfogadtatásához másféle írókra van szükség, mint amilyeneket a szocializmus első tíz esztendejében neveltek.

Amikor 57-ben épp az *Égető Eszter*-re s a *Galilei*-re díjat kaptam, nyilatkozatomban erre figyelmeztettem az írókat: a jó munkát, ha egyszer megvan, előbb-utóbb kiveti a föld. E két mű sorsa lelkifurdalás az elvetéltekért, amelyek éppúgy megvoltak, mint ezek, csak a megírásukra nem csikartam időt. Ne kövessék el ugyanezt a hibát, az irodalom messzehordó fegyver, s ha járőr-csatározásra akarják befogni, egyetlen védekezés: még messzebbre, még nagyobb célra irányítani.

Írók és miniszter

Mint miniszter persze nem azzal fizetném ki az írókat, hogy legyetek hősök ellenemre is, hanem magamat próbálnám úgy „átnevelni”, hogy ugyanazt minél kevesebb hősiességgel érhessek el.

Nem lehet jó kertész, aki nem szereti a virágot. Nem lehet irodalmi vezető, akinek ellenszenves az íróvilág. Erre az axiómára, amelyet annyiszor szegeztem magamban mások ellen, nem árt enminiszterségem sem figyelmeztetni. Bizonyos, hogy tanárok, de még orvosok közt is jobban érzem magam, mint írók közt. De ha mint virágokat nem is tudnám eléggé szeretni őket, ha már miniszter lettem, nemzetgazdaként, mint haszonnövényeket, bizonyosan. Nem a tüskés szárukát, émelyítő szaguk: a magvakat, melyekből olajat sajtolhatunk.

Kevés foglalkozás van, amely úgy elgyötörné, tönkretenné még jellemében is az embert, mint az írói. Mint miniszter, arra gondolnék: mennyi csalódást okozhattam én is azoknak, akik közelebbről megismertek, s úgy próbálnék járni a gondomra bízott kertben, mint a bölcs Sárközi György már harmincöt éves korunkban: idegorvosi türelemmel, nevelve, szedve az esztétika (s egyben társadalom) gyümölcsit.

Azt sem felejteném el, amit mint író, annyiszor mondtam nektek, hogy az irodalom egy darab természet, itt támadt élő táj, amelyet ugyanazzal a tisztelettel, realizmussal (ha szabad rátok olvasni a szót: szocialista realizmussal) kell szemlélni, ahogy a mezőgazda vagy kohász tartja számon országa kincseit. Azért, mert tavaly aszályos volt egy vidék, jövőre nem hagyom vetetlen, vagy hogy politikusabbat mondjak: mert zendülés tört ki egy bányatelepen, a bányát nem fogom bezáratni. A táj adottságai köteleznek. Mint író, hátat fordíthatok annak, aki megbántott; azt, ami az ország javára kihozható belőle, mint miniszter, nem helyezhetem zárlat alá. Pontos gazdasági térképet igyekeznék hát az irodalomról fölvenni. Mint öreg, a maga munkácskáját zsindelező író, erre nem voltam köteles, mint miniszter, már segítséget is toboroznék: nem klikk-kritikusokat, hanem nagy műveltségű, de esetleg egész egyszerű olvasókat is, akikkel a magam elfoglaltságait ellenőriztetném, hogy amennyire ez lehetséges, megbízható értesülésem legyen a források várható hozamáról, eddigi bőségéről.

Amikor hat-hetedmagammal legfelsőbb helyen nekem is módom volt a körbe futó beszéd során beénekelnem az áriámat, egy tanácsot adtam: ne csináljanak ellenirodalmat. Nyugdíjazzanak, ha úgy tetszik, minket, öregeket, dolgozzanak a fiatalokkal, de az igaziakkal. Az olyan rendszer, amely becsüli (vagy legalább féli) az írókat, hajlamos rá, hogy olyan irodalmat támasszon, amelyet kedvesebb hallgatni, mint az igazit. S ha a politikus kész e kedves hangokkal az érték felől becsapatni magát, az írók közt mindig akad, akikkel a becsvágy minden sötét elszánás nélkül úgy módosíttatja a különben is viszonylagos, nézőponthoz kötött perspektívát, hogy a kívánt képet szállítani tudja. Az ellenirodalom veszélye:

1. Árt az irodalomnak. Akiket nem értékük nyugodt kényelme tart a helyükön, hanem egy vállalt és vitatható szerep, minden lehető módon kartellbe állva tartják e természetellenes „egyensúlyt”, s közben beláthatatlant pusztítanak.
2. Árt a rendszernek, mert a közvélemény (melyet részben ő nevelt) tudja, kik az igaziak, s ha azt látja, hogy azokat az egészen vagy félig talmikért elnyomja, az egész rendszert marasztalja el a rossz lelkiismeret s a jó elnyomásának bűnében.
3. Árt maguknak a fölhasznált íróknak, akik közt igen szép tehetségek lehetnek, de e szerep dobogóiról nehéz a valódi porondra visszatalálniuk, s a sokszor nem is jogos ellenszenvvel szemben, amellyel a közvélemény forgatja a nevüket, nincs más menekvésük, csak az egyre csalódottabb hivatalos támogatás. A Rákosi-rendszer vége már megmutatta egy ilyen ellenirodalom levitézlését, szerencsére egyesek magukra találását is. Ha miniszter lennék, mindig eszemben tartanám, nehogy ilyen rossz szolgálatot tegyek az irodalomnak s a szocialista rendszernek, s a magam ellenirodalom-szító hajlamát féken tartva, a meglévőt a jogtalan privilégiumok lassú megszüntetésével s az ellenírók tapintatos helyükre vezetésével s megnyugtatásával próbálnám lebontani.

Mint író, azt a negyvenéves tapasztalatot is fölvinném a miniszteri székbe, hogy mi az, amire az írónak s főként az irodalomnak szüksége van, s mi az, amire nincs. Nincs szüksége: egyesületre, kitüntetésre, támogatásra, alkotóházra, az „irodalompártolás” semmilyen nemére. Az én tapasztalatom az, hogy az egyesületeket mindig azok szállták meg, a támogatást azok kaparintották meg, akik ebbe s nem műveikbe temették az erejüket. A dolgok természetéből folyik, hogy az irodalmat általában nem azok csinálják, akik az írói presztízst bezsebelik. S ez tán jó is így; nagy műveknek jobb homályban készülniük. De hogy én, mint miniszter, az irodalmat befutó indákat hizlaljam, s az igazi irodalmat parazitaképződményekkel nyomorítsam! Nem azt mondom, hogy eltörölném őket, jó, ha van hely, ahol az itt járó külföldieket fölköszöntik, az Irodalmi Alapot is át lehetne alakítani írói nyugdíjintézeté, sőt az alkotóházakat sem oszlatnám fel, megtartanám üdülőknek. De egy percig sem felejténém, hogy a fiatal írónak a szenvedélyesen szerkesztett folyóirat adhat a leginkább szárnyat, a korosabbnak pedig az kell, hogy a kiadó, mint valami jó petevezeték, művét közönségéhez elvezesse.

A folyóiratok számát épp ezért nemcsak szaporítanám, de megengedném, hogy azok körül más-más korú és árnyalatú írók szervezkedjenek. A szocializmus végül is nem kálvinista zsoltár, melyet csak egy hangon, egyik fél hangjegytől a másikig szabad lökni, lehet azt polifon is énekelni. Osvát Ernőnek sokszor fölhányták, hogy fölfedezettjei jó részéből sosem lett író. De ha minden tizedikből, huszadikból lett: az már elég. Művészi pályán, s főként íróin, széles mezőnnyel kell indulni; a művészet nem iskola, hogy aki nekivágott, gyalázat lemaradnia. A tehetség egyfajta erkölcsi erő, s menet közben derül ki; induláskor legfőlebb a képességet látjuk. Épp ezért minél több embernek lehetővé kell tenni, hogy meneteljen. A starthelyet én nem annyira új, „nagy” folyóiratok indításával szélesíteném; a szaporodó vidéki folyóiratok szintjét próbálnám egy-egy ambiciózus szerkesztővel - mint a *Jelenkor*-é - megemelni; újságok,

üzemi lapok folyóiratszerű mellékleteiben nyitnék teret, s összeszokott fiatal csoportoknak is megengedném, hogy a közösen kijelölt szerkesztő alatt a maguk külön hangját próbálgassák.

A fiatal írónak, tapasztalatból tudom, sok szabad papírfelület kell, amelyen az éretlen mellett a kitűnőt is megírja, s rájön erejére. Soha én a *Nyugat* élő klasszikusainak a tövén ki nem fejlődhettem volna; ahhoz a *Napkelet* széles ugarja kellett s a *Tanú* magam teremtette árkusai. Az lehet, hogy a vidéki üzemi újságot Pesten nem sokan olvasnák. De az sem rossz iskola - Ady életéből tudjuk -, egy vidéki kupacon első kakas lenni. Egy másodközlő folyóirat pedig, amely az eldugott folyóiratokban megjelenő jót összeszedné: az országot is tájékoztatná, mi folyik megyéiben. Ilyen másodközlő lapunk van már: az angolok számára készülő *Hungarian Quarterly*. Egy Osvát vagy Sárközi ilyennek az élén lenne a legjobban a helyén.

Ha a folyóiratok megtették a magukét, a kiadóknak könnyű dolguk van: a vizsgát állt írók, érdeklődést keltett művek számára kell a megjelenést biztosítaniuk. Öreg író szereti tudni, hogy íróasztala s a közönség közt nem barikád van, a fiatal, hogy amire a hozzáértők szeme fölcillan, annak kijár a megjelenés. Mint miniszternek, természetesen vállalnom kellene (s már ezért is nehezen lennék miniszter), hogy bizonyos szűrőket kézirat s nyomdagép közt ott tartsak, de semmire sem vigyáznék úgy, mint hogy ezeket indulat mocska, gyávaság hínárja el ne tömeszelje. Attól, hogy valakiben indulat van, vagy félénk, közönyös, más területen még kitűnőt alkothat; kiadóban bizonyos apostoli becsvágy vagy legalább mély felelősség nélkül senkinek sem szabadna megmaradnia.

Írói szabadság

Igen, de az irodalomnak elsősorban szabadságra van szüksége; hogy adnád meg ezt, nem mint miniszter, de akár diktátor is, az íróidnak? - kérdi a malíciával olvasó, főként, ha író is.

Mielőtt erre a kétségkívül legkínosabb kérdésre felelnék (amely már visszatarthatna tőle, hogy valóban miniszter legyek), hadd mondok el, hogy fogtam én fel az írói szabadságot igen kritikus órákban, s hogy most. Amikor 1956 szeptemberében az írószövetség új választmánya hírem nélkül szerkesztőül delegált a Szövetség lapjába, fölutaztam, hogy levetessem nevemet a lapról: amit én nem szerkesztek, azért nem vállalom a felelősséget. Végül is abban állapodtunk meg, hogy állandó munkatárs leszek: lesz a lapban egy ablakom, azon minden számban kihajolhatok, s beszélhetek az emberekhez. Az első cikkben mindjárt meg is állapodtunk; tán nem érdektelen, ha elmondom, mi volt. *A test szentsége*. Kazinczy börtönnaplójából látjuk, hogy a vádlottakat elítélték, kivégezték, de a testüket nem illették. Ez persze csak a nemesi rangnak szólt; a szabálytalanságot elkövető őrt közben megbotozták. De nem lehetne-e a szocialista társadalomban - ebben a tekintetben legalább - mindenki nemes? Szigligetről, ahová a *Galilei*-bemutató után menekültem, mégsem ezt a cikket küldtem fel elsőül, hanem egy másikat, amelyet még fontosabbnak éreztem: az írói szabadságról. A cikk már nem érkezett meg rendeltetési helyére, de a másolatát többen is olvasták; Füsi iratai közül elő is kerülhet még. Elmondtam benne, hogy amikor az *Égető Eszter*-re készültem, elolvastam a század eleji vásárhelyi lapokat. Hát ezekben aztán volt írói szabadság, de butaság, ordenáré hang, olcsó hatásvadászat is. Az ember szinte a Burg pártján állt, olyan rondán és veszélytelen dörögtek az ablaka alatt.

Ha lesz megint sajtószabadságunk, nekünk, íróknak kell megfőkeznünk azokat, akik az adott helyzet s a szó hatásának a felmérése helyett a felkavart szenvedélyeken igyekeznek minél magasabbra dobni magukat. A cikk figyelmeztetés volt azoknak is, akik a legszolgaibb sztálinizmusból merész vitorlás-mozdulattal igyekeztek az új érában is az élre kanyarodni. A másik dolog az, amit most csinálok. Nem jelenik meg cikkem, amely a mondhatót valamilyen

irányban ne tágítaná. Minden írásom körül egy kis ütközet folyik a szerkesztőkkel, melyben a kapott segítségnek egy morzsányi visszanyert, de végeredményben a rendszerre is hasznos (mert levegőt tisztító) írói szabadság az ára.

Ezt azért bocsátom előre, mert meghatározza, hogy mint miniszter, mit mondanék az íróknak. Olyan rendszerben élünk, melynek a kezdetei nem férnek össze a kritika korlátlan szabadságával. Olyan kevesen csinálták, olyan föbe lövést vagy Mária Terézia-rendet érdemlő elszántsággal, a sivár helyzet s a magas cél közti potenciálkülönbséget bocsátva áramul tetteikbe, hogy a kételynek nyújtott jogvédelem egyszerre megfojtotta volna őket. Nemrég olvastam egy Paton nevű, diplomatacsaládból, Nizzában született orosz mérnök könyvét, akiből később akadémikus, sőt végül párttag is lett. Amikor a dnyepetrovszki erőmű építéséhez hozzáfogtak, kizártnak tartotta, hogy azt a Szovjetunió akkori technikai készültségével meg tudják építeni. De hány ilyen hitetlenség kísérte az egész vállalkozást, s hány mögé bújt volna oda a sértett érdek! A kritikát nyilván zár alatt kellett tartani, vagy földadni a vállalkozást. Péter cár óta ebben a tekintetben nem változott a helyzet. Az természetesen lehetetlen, hogy ezt a kritikai zárlatot a XX. század közepén véglegesíteni lehessen. Csakhogy a hatalomnak is van tehetetlensége: nehezen adja vissza, amit egyszer megszerzett, megszokott. „Igen, a kritika, kritikára szükség van; de csak azokéra, akik velünk egy alapon állnak.” De ki áll egy alapon velünk? Gyakorlatban: aki nem bírál bennünket, napi intézkedéseinkben sem.

Az úgynevezett „személyi kultusz” egyik legnagyobb pusztítása az volt, hogy ezt az állapotot állandósította, az ellentmondás leghalványabb jele mögött rögtön az ellenséget kereste s üldözte. Azokban az országokban pedig (mint Magyarország is), ahol a kritika ilyen fokú felfüggesztésére nem volt szükség, s a meggyőzésre az értelmiség jó része elő volt készítve: a szokatlan terror bevezetésével elvadította a kedélyeket. Sztálin halála után megkezdődött a nagy nyomás alatt lévő közvélemény felhozása a szabad levegő szintjére. Ez nem ment komoly keszonbetegség tünetei nélkül; a legsúlyosabb épp nálunk következett be. Az azonban, hogy azóta is folyik, azt mutatja, hogy a kormányzat is kíváncsi érzé e kivételes állapot fokozatos megszüntetését, s bízik benn, hogy amit a közvélemény elhallgattatott feléből felszabadít, rokonszenvében visszanyeri.

Én mint miniszter tehát ugyanazt tenném, mint író: a közvélemény fokozatos felszabadítását tűzném ki célul, s közben most is arra vigyáznék, amire 56-ban vigyáztam volna, hogy a látszólagos bátorság hajókázói helyett a legkomolyabb problémalátást segítsem szóhoz s tekintélyhez. Tudnám, hogy épp az írók közt az átlagosnál nagyobb kiábrándulást, fanyalgást kell leküzdenem. De tudnám azt is, hogy az írók, ha tehetségük kibontására igaz mezőt kapnak, másoknál könnyebben felednek: tehetségük kényszeríti felejtetni őket; s hogy annak, amit most a szocializmus számlájára írnak, a nagyobb fele nem megfelelő foglalkoztatottságuknak vagy sokszor meglepően súlyos sértéseknek szól.

Én tehát megnézném, ki az, aki kedvetlensége mélyén ma is szocialista, s annak azt mondanám: „Most húzódssz vissza, mikor maga a vezetés is élethalálharcot folytat, hogy a falakat, amelyekbe befalazta magát, kinyissa, s az óhajok „kovácsa” legyen, ne sóhajok préselője. Méltatlanok kezében vannak a pozíciók? Szálld meg jobb munkával. A szocializmuson belül most érkezett el, amiről ifjan beszéltünk: a minőség forradalma; rajtad áll, hogy győz-e vagy elbukik.” Annak viszont, aki egyszer elégetvén, nem tudja többé hitéhez az üzemanyagot ország s világ helyzetében megtalálni, azt mondanám: „Mikor dolgoztak a magyar írók oly rendszerben, amellyel egyetértettek s meg voltak elégedve? S mégis itt van a magyar irodalom. Ez a rendszer, vagy ha úgy tetszik, az idő, mégiscsak megtízszerezte lehetséges olvasóid számát; írd azoknak, tanítsd meg magasabb érzésekre, nemesebb asszociációkra, hazájuk s a világ ismeretére, s mi majd gondoskodunk rajta, hogy mindez szocialista értéké is legyen.”

Lehet, hogy egyesek azt mondanák (vagy gondolnák magukban): „De én a legfontosabbnak azt érzem, hogy ez az egész leomoljon, s még a köve is legördüljön a mellünkről. S mint író is ezért akarok harcolni.” Hogy ezeknek mit mondanék? Adnék egy útlevelet két évre külföldre.

Színház, film

Annak, hogy az irodalom magas aspirációi s a közönség igénye összhangba kerültek, legbiztatóbb jele: a dráma kivirágzása. Ha irodalom és társadalom meghasonlásának természetes műfajú porondja a líra: kibékülésüké a színház lehet. Ez természetes is: a lírához csak egy ceruza kell, s annyi pénz, amennyi egy versesfüzet kiadásához szükséges. A regénynek egy kiadásnyi lassú fogyasztás a feltétele. A színielőadásra azonban legalább ötven egymást követő estén kell bejönnie ezer-ezerötszáz embernek. Ezt új, nagy igényű darabnál csak fogékony, iskolázott közönség hozhatja össze. Annak, hogy Nyugaton az utolsó évtizedekben ment végbe bizonyos regeneráció, az Egyesült Európánál nagyobb bizonyíték a számomra új, egészséges építészetük mellett, egy magas szintű, ha nem is egészen nagy dráma fellépte s térhódítása.

Irodalomtörténészeink egy-két évtized távolából, úgy hiszem, igazat fognak adni abban, hogy nálunk, épp a mi nemzedékünk harmincesztendő virágzása alatt, sajnálatos szerencsétlenség érte a magyar dráma ügyét. Adyék nemzedéke viszonylag magas víztoronyba nyomta föl az irodalom szintjét, s köztünk volt öt-hat olyan író, aki ezt a magas nyomást a színházba is be tudta vezetni. Ha a fellépés sorrendjét vesszük: Tamási, Kodolányi, Illés Endre, Illyés Gyula, Márai, a fiatal Darvas egész sor használható drámát írtak már harminc-negyven esztendő koruk körül. S ha a magam 1950-ig írt tíz-egynéhány színdarabját is ide csatolhatom: már ekkor volt harminc-negyven olyan drámánk, amelyet a magyar drámaért küzdő színház tartalék-repertoárként gondolhatott volna. Azt se mondhatjuk, hogy nem volt színész, aki ezt a harcot a színpadon lelkesedéssel ne vitte volna.

Hogy Tímárban mennyire megvolt ez a kiválóság, megírtam már; akkoriban Páger, később, a *Fáklyaláng*-ban, a *Galilei*-ben, a fiatal Bessenyei mutatta meg, hogy nemcsak a darabot, az ügyet is látja. S a közönség is megért lassan erre az új, nagyobb telítettségű drámára: Kodolányi *Feltámadás*-ának a sikerét 45 után Illyés drámasorozata követte, végül az én könyvdrámákként elparentált színműveimről is kiderült, hogy vannak, akiket fel lehet forróítani velük. S a magyar dráma mégis mintha nem volna sehol. S akik harcolni akarnak érte: mintha nem is volna mit számon tartaniuk. Nemrég hoztak össze az egyik vidéki színház főrendezőjével, aki mint mondta, városukból magyar Weimart akar csinálni. Úgy beszélt velem, mint egy húszéves ifjúval, akiben az ő prófétai tüze tán majd kigyújtja a lángot, ő legalábbis vár tőlem valamit; olyan darabjaimnak viszont, mint a *Sámson*, a *Mathiász-panzió*, a *Husz*, még a nevét sem hallotta.

Énnekem, aki ezt a harcot nemcsak mint sokat lazsnakolt szerző, de mint a Magyar Lombik vegyészé is figyeltem, nincs kételkedni valóm abban, hogy a drámaíró nemzedék közömbösítése elsősorban a színházi világ műve, beleértve az igazgatókat, a színészek nagy részét, a színházi kritika boszorkánykonyháit, majd a hivatalos színházirányítás fejeseit. Az, hogy a Nemzeti Színház fiatal igazgatója a harmincas évek végétől egy-két íróat bemutatott, forradalmi lépés volt elődjei után, akik Móriczot kivéve csak [bevett] szerzőket mutattak be; a nagy esemény azonban, melyre minden erőt össze kellett szedni, továbbra is a Bókay-, Harsányi-, legjobb esetben Zilahy-darab maradt. Pedig ez még csak hanyagság volt, a fontosabbra szegzett figyelem, s nem szándékos rosszakarat. De hogy fogadta a jövővényt a színházi világ! Milyen kritikák jelentek meg! „Fémjelzett” dramaturgoktól is! Mintha betévedt farkast kellett

volna juhászkutyákkal szétszaggattatni. Hanyag rendezés, hitetlen színészi játék, rossz kritika: már akkor ez volt a közeg, mellyel szemben a drámának győznie kellett, nemcsak nekünk, egy Móricz Zsigmondnak is. Engem épp az ő *Kismadár*-ának a bemutatója tett színkritikussá.

S az a különös, hogy ez a közeg, hiába tettünk le néhány vizsgát, s állt mellénk a közönség is: nem változott azóta sem. Színészeink nem tudják, a színészképzés s az élet nem oltotta beléjük, hogy a klasszikusok eljátszása, de még egy Dürrenmatt, Miller bemutatása is „fordítás” (egy másutt már megalkotott játékot, szerepet ültetnek át több-kevesebb eredetiséggel magyar színpadra), de egy új, soha nem játszott hazai darabot győzelemre vinni: ez az igazi, sorsdöntő színészi feladat, itt nyomulnak úgy, mint az író, tehetségükkel az ismeretlenbe, s ezzel adnak hozzá valamit nemzetük művelődéséhez. Színészeink ezt nemcsak hogy nem érzik, de a hazai darabot eleve gyanakvással fogadják, mint hozzájuk méltatlan idő- és erőpocsékolást, melyet mint tisztviselőknak, sajnos, vállalniuk kell.

Ezt a vonakodást azzal szokás menteni, hogy a hazai darab éveken át gyenge darabot jelentett, melyet politikai érdeméért mutattak be, s amely iránt nekik is politikai okokból kellett érdeklődést színlelniük. Csakhogy ez a vonakodás megvolt - sokszor elég sértő alakban - azelőtt is, s megvan ma is, sőt bántóbban, ahol politikai sarkantyú nincs az együttes oldalában. És sokszor még a siker sem fegyverzi le. Nem tudom, fordult-e elő, hogy kiváló színész (aki jól is játszotta szerepét) a bemutatón dührohamot kapott, mert túl nagy volt a taps. Én láttam ilyent.

Az okok messze vezetnének. Engem, mint minisztert, különben is csak az érdekel, ami a vezetés hibája, s így elkerülhetem. Nos ezt a „hibát” főleg keresni, kiabál maga is. Képzelnék el egy kutatót, aki száz vagy kétszáz év múlva színházi emlékeink közt matat, csak egyet tud: ki volt itt magyar író, s ki idegen. Vajon kit fog ő az utóbbi évek nagy magyar drámaírójának tartani, akit a kiválóságáról meggyőződött vezetés - darabjaiban minden jót beletéve, a színészeket fenyegetéssel is sarkallva - a fél- s egész bukások során addig erőszkölt, míg egy-két kivételes előadásban a közönség is elfogadta. Azt hiszem, alig jöhetne más meggyőződésre, mint hogy Magyarországon az utóbbi négy-öt évben Brecht volt a nagy nemzeti ügy. S vajon mit tartana azokról a darabokról, amelyek szezon végén, színházi dekonjunkktúra idején, fél szívvel bemutatva, mégis sikert értek el, hogy aztán egy fél esztendőn át (mint Karinthy diákja a bizonyítványt) kritikusok és ankétok sora magyarázza e sikert, hogy az mennyire a rendezés, kimagasló játék sajnálatos következménye, de semmi esetre sem a műnek az érdeme - ha azt nem, hogy bosszantó ízléstévelyedés az, melyet a néző esztétikai érzékét féltő vezetés ezekben a darabokban elszigetelni igyekszik.

Nos, én nem titkolnám, hogy az opera-repertoárként beszűkült klasszikusok - éppúgy, mint a legtrükkösebb vagy legléleképítőbb külföldi szerzők - sikerre vivését mögéje helyezném annak, hogy magyar drámánk legyen. S hogy közönségbe és színházi világba is beoltsam a tudatot, hogy van: egy kis exodust szerveznék, egyik színpadunkat a magyar drámának adnám, s azokat a színészeinket, színházi embereinket, akik egy-két esztendőjüket hajlandók ennek szentelni, ide gyűjteném össze. Meg vagyok győződve, hogy olyan színészek, mint Bessenyei, Páger, Sinkovits, Kállay, még Tolnay Klári, de Básti s bizonyára mások is hajlandók volnának Othello jambusairól s Tennessee Williams patológiájáról ezért a szolgálatért lemondani, s a rendezők közt is akadna, ha nem Ádám Ottó, hát más, aki megértené, mire nyílt itt alkalom. Meglehet, hogy új drámaíró nemzedék, munkánkat folytató, nem támadna így sem (nem ez az egyetlen terület, ahol a nagy irodalomhoz minden együtt van, csak a virulens fiatal író hiányzik); mi akkor is megidéztük, s az a harminc-negyven darab, amelyet szorgalom s keresés bővíthetne, jó néhány éven át ébren tarthatná közönségünkben s színészeinkben a hitet, *hogy magyar dráma van*, s végül tán a felmentés is megérkezik.

Amit a színházról mondtunk, fokozott mértékben érvényes a filmre. Pedig ha a színmű belügy - legfőleg a népi demokráciák alkotják meg rólunk ajánlott darabjaink révén véleményüket -, a film a legtöbbet mondó fénykép, amit a világba szétküldhettünk, s amelynek az alapján annyi százezer ember teszi meg a hozzávetést, hogy mit is érhetünk. Arra, hogy Mussolini után Olaszországban jó dolgok érnek, bár nem vagyok mozijáró, egy-két olasz film figyelmeztetett; amióta *A vihar kapujában*-t láttam, Japánról is mondhatnak akármit, ilyen filmremekmű nem támadhat a semmiből. Magyar filmre, nem tudom, üti-e föl így jó ízlésű ember külföldön a fejét! Pedig szocialista államban még a tőke összehozása sem akadály a jónak, mint ahol egy úttörő műnek nem ötven előadást kell megtöltenie, de néhány millió dollárnyi bizalmat a nehezen nyíló zsebekből kicsalni.

Akadály azonban, úgy látszik, itt is van; mert amennyire én látom, a mai magyar film úgy hasonlít a harmincas évekéhez, mint egyik tojás a másikhoz; amit tudnak, az a kedélyeskedés, amit már Kabosék is tudtak, azonkívül egy-két épkezláb történetet sikerül néha szép nyugodtan kidolgozni (*Körhinta*, *Ház a sziklák alatt*). Annak a kezdeményező kedvnek, jót is hozó bátorságnak, mely a gyengébb lengyel filmekben is a jövő felé mutat, nyoma sincsen nálunk. Amennyire filmíró-, illetőleg filmírójelölti tapasztalatom alapján megítélhetem, ennek a kényelmességnek a verseny kizárásán kívül oka lehet az is, hogy a filmgyárakon belül bizonyos közkereseti társaságok jönnek létre, amelyek monopóliumnak tekintik a filmet. Hozzám például nyilván mindig akkor hajtott le (Sajkódra taxin) egy különben jó törekvésű fiatalember, amikor ezt magasabb helyen is megállapították, s hogy ujjal rá ne mutassak, valaki megkérdezte: miért nem íratok például Németh-tel filmet? Ilyenkor aztán íratnak. Ami annak a bebizonyításából állt, hogy íróval filmet nem lehet íratni. „De hisz amikor elmondtam, jónak érezte a témát” - érdeklődtem egyik rendezőm pálfordulása felől. „Akkor haragban volt a feleségével (aki a filmjeit írja), s közben kibékültek.” Akár így volt, akár nem, a filmgyár az én képzeletemben egy sor drótkerítéssel körülvett filmvárként maradt meg, amelybe dehogy mennék be: maradék időm s erőm vesztegetni. Mint miniszter azonban csinálnék színházam mintájára, esetleg azzal kapcsolatban, egy új vállalatot, az igazi irodalom filmkísérleti települ.

Újságírás

Sohasem osztottam az írók megvetését az újságírás iránt. Sőt, ha ifjúkorom titkos (s persze mindig elérhetetlennek érzett) reményeit sorra veszem: ott is első helyen egy egyetemi katedra állt, melyről felvett ifjaknak beszélhetek; mellette egy magam vezette színház (papírszínházam kőbe, emberbe öltözött mása) vagy legalább egy munkában hozzám forrt együttes, ezek után azonban rögtön egy olyan újság-ablak következett, amilyenén Kosztolányi, Márai hajoltak ki hetente többször is az újságjukból. S bár az erő, ami egy ilyen szószék ellátásához kell, rég elpárologott már, a lehetőség, áhítat megmaradt, s a fiatal, bővérű prózaíró nemcsak hogy nem féltem az újságírástól, de azt ajánlanám, hogy néhány évre vállalja, ne csak azt a díszcserépszerepet, amit régi újságjaink szántak irodalmi fényűzésként egy-egy költőnek, írónak, de az igazi, zaklató vidéki újságírás percenként jövő sarkallását, amilyenben Ady szelleme nyitotta szét legyezőjét s lett gondolkodó, mielőtt még nagy költő lett volna. A *Tanú*-időkben, megtorlásul, hogy az újságírástól (gyér cikkeim feltűnő hatása ellenére vagy miatt) távol tartottak: egy olyan *Tanú*-számot akartam adni, amely egy elképzelt napilap egyetlen vasárnapi száma lett volna, de úgy, hogy abban a vezércikktől a sporttudósításig mindent magam írtam volna; így akartam megmutatni, milyen írói lehetőségek vannak a publicisztikában (s persze azt is, milyen publicisztát ölt meg bennem a féltékenység és kor).

Hogy az újságírás mennyivel többet tehetne, kevesebb nekidurálkodással, a közműveltség megemelésére, mint tán egész kultúrpolitikánk, a kiadást, sőt iskoláztatást is beleértve: nem kell tán mondani. Ha előbb számításokat végeztünk, mekkora lehet Magyarországon az igazi olvasók száma, az újságolvasók tömegét nem kell számíthatni; a felnőttek nagy része újságolvasó, még akkor is elolvassa az újságot, ha burnótként, dühös tüsszögletesre dugja az orrába. Ezt 56-ban láttuk a legjobban: az újságok bojkottja már a lapégető napokban megbukott: akik égették, azok is elolvasták. Az újságolvasás, főként ha a nagy, hangos lapot, a rádiót is újságnak számítjuk, szinte élettani működésévé vált most már az egész népnek, s vitatható, mi tehet többet az emberek nevelésében: az alapokat megadó iskola, vagy az azokat pótló s a szellemet a pillanatok megragadására nevelő igazi zszurnalizmus.

Hogy mennyire felel meg a mai újságírás Platón eszméjének? Néhány napja egy újságok táján felnőtt, sőt egy nagy írózszurnaliszta nevét viselő expolitikus vetődött el hozzám is, Amerikából hazanézőben. Az első panaszja ez volt: „Hogy milyen szürkék az újságjaitok! Egyik ugyanaz, mint a másik, a fő helyen nagy betűs üdvözlő táviratok, a már annak idején is operett-fogadások paródiájának ható másolatai.” S abban igaza van, hogy újságjainkban valóban az élre kerülnek olyan hírek, közlemények, amelyeknek érdekességük alapján valahol a meteorológiai jelentés táján vagy a társasági hírek közt lenne a helyük, mint gyerekkorunkban a szerény tudósításnak, hogy a császár Schönbrunnból Ischlbe érkezett. De ha az ember megszokta, hogy érdekesség s kolumna-rang nálunk nem párhuzamos fogalmak, nem tudom, hogy újságjaink olyan gyengék-e, mint a látogató hiszi. A magyar tanulmányírás nem hiába ért el magas szintet ebben a században, elég sokan tanultak meg tisztán, beosztással, esszészinten fogalmazni, s az ember minduntalan olvas újságokban, hall rádióban nemcsak literátoroktól, olyan beszámolót, amelyre mint írásműre kedve volna jelest adni.

Amikor először került szocialista újság, tán a *Pravda*, majd az oroszokat utánzó magyar lapok a kezembe: engem a gazdasági élet visszatérő állandó eseményeivel foglalkozó hírek leptek meg legjobban. Szinte kételkedtem, hogy az a „begyűjtés”, amely itt minduntalan mint nagy ütközet van leírva, melyet meg lehet nyerni vagy el lehet veszíteni, s épp ezért egész segédhadakat toboroznak hozzá: csakugyan azonos azzal a Szilason „takarodásnak” nevezett művelettel, mely porfelhőből kibontakozó, széles, fölrudazott kévésszekerével éppoly része volt az évszaknak, mint a hóolvadás vagy az őszi ég gomolygó felhői; eszébe sem jutott senkinek, legkevésbé az újságoknak, hogy abban szenzációt keressen. Később megértettem, hogy a valóságos gondon kívül, melyet ezek a műveletek a gazdasági átalakulásban csakugyan okozhattak, egy újfajta újságírói magatartás is érik ezekben a cikkekben, mely az országot többé nem a szenzációk vadászterületének nézi, hanem nagy háztájának, melynek munkái, beruházásai, jövő kilátásai a polgárokat mint részgazdákat is érdekelhetik. Azaz nem a politikusok kényszerítik rá, mint egy megosztani kívánt lidércnyomást, a rájuk tartozót az újságokon át az olvasókra, hanem abból indulva ki, hogy ez rájuk is tartozik, mintegy beszorítják őket az érdeklődés belső udvarára. S ez kétségkívül helyes; sőt, ha valami, ez lehet a szocialista újságírás megkülönböztető vonása; az út hozzá azonban elég körülményes.

Az emberek megszokták, hogy az állam, még ha esetleg szolgálják is, valami tőlük független Leviatán, amely őket védeni, ellátni tartozik, ők viszont majd megnézik, elbírálják, hogy ezt a kötelességet mi módon teljesíti. 45 óta a Rendszer lépett az állam helyébe, s az a sok szükséges és még több szükségtelen műtét, melyet az egyéni érzékenység ellen elkövettek: nem segítette elő, még párttagoknál sem, hogy gondjait belülről nézzék. „No, lássuk, mit tud a rendszer? Hogy mészik ki a maga kavarta bajból?” Körülbelül ez volt az érdeklődési kategória, melyben az észlelt tények elhelyezkedtek. Az újságok, elvben legalább, bentről, a háztáj krónikájaként íródtak; az olvasók azonban nem mentek be, sőt, amennyire látom, még ma sem mennek be igazán a körbe. Pedig megvan bennünk a hajlam, hogy azt, ami épül, a magunké gyanánt

nézzük, vegyük birtokunkba és szeressük, de inkább csak mint konkrét részletet, s nem országos méretben, elvontan. Itt nőtt ki a szemem előtt, jó tempósan, ennek ellenére is meglepő hamar, a Déli vasút fél lábon álló, szép üvegkockája. Emberek százai nézték az építkezést, találgatták a tervet, a következő lépést, s amikor a traverzekből, kőhalmokból egyszerre csak kibontakozott a sikerült építmény, úgy mentek a megnyílt lépcsőn, nézegették a pénztárakat, próbálták ki a székeket, mint akik a birtokosává lettek valaminek, s abban, amit kaptak, egy kicsit a maguk erejét is ott érzik. Az ögyelgésükben, elismerő tanakodásukban ugyanaz az elégedettség bujkált, mint bennem, amikor este a rádióban a tervező kerek nyilatkozatát a hely, cél adta építészeti feladatról s végrehajtásáról meghallgattam.

Újságírásunknak nyilván ezt a meglevő érzést kellene az egész háztájja vált hazára, sőt a szocialista világra, a Föld színére kiterjeszteni. A vidéki s üzemi újságokat azért tartom a nagy napilapoknál is fontosabbnak, mert ezt a becsalást - egy szűkebb háztájon át a tágabb megértését - ők végezhetik a legeredményesebben. Sajnos, nagyobb akadály is van itt, mint ami a látottat a hallomásban kapott elvonttól elválasztja. Az emberek úgy olvassák az újságot, hogy közben gyanakodnak. Néha rossz helyen, néha ott nem, ahol kéne, de a bizalmatlanság, azt mondhatnám, szinte egyik fűszere az olvasásnak. Ezt a gyanút az olvasó részben örökölte, részben a szocialista újságírás fejlesztette ki, hol szükségből, hol fölöslegesen. A nehézségek néha megvallhatatlanul nagyok voltak, az eufemizmus, a szépítés, a felső fok használata pedig kötelező. Az olvasó így személyes információi alapján mintegy fölényben érzi magát az újságíróval; az alapérzés tehát az lett, hogy őt nem beavatni akarják a háztáj gondjaiba, hanem tévedésbe ejteni felőle. S ő nem lesz pali, hogy ilyen alapon belemenjen a játékba.

Szerencsére a legrosszabbon, úgy látszik, túl vagyunk. Nemcsak mert a régi értelemben vett propaganda összeroppanása előtt állunk, hanem mert ha volt is, nincs már szükség rája. Az természetes, hogy a meggyőződés mindig csoportosít, válogat, hangsúlyoz (még az olyan mérsékelt meggyőződés is: hogy ezen az úton is szép tájra lehet érni, vagy a még mérsékeltőbb, hogy ha más nincs, ennek kell nekivágni). Az előbb említett építkezést szemlélve én például többször is kiválasztottam egy-egy, körülbelül húsz emberből álló csoportot, s megszámláltam, hányan végeznek olyan mozdulatot (körülbelül ötten), amelyet munkának lehet minősíteni. Külföldiek is sokszor nevetve, sokszor őszinte irigységgel veszik tudomásul, hogy itt ácsorogni lehet a gyárudvaron, s nem förmed ránk senki az ablakból. Nem csoda, hogy nem vagyunk versenyképesek, mondja az ellenséges kommentátor. Én, bár magam is szívesen közvetítenék egy „gentlemen's agreement”-et nemzet és vezetés közt, hogy ugyanazt a munkát végezzük el nyolc helyett hat óra alatt, azt, hogy embereinket nem hajtják, kevesebb lesz a hipertóniás, gyomorfekélyes, szívtrombózisos rokkant, nem tartom olyan szerencsétlenségnek. A kocka végül is ott lóg a levegőben, s az utasok csodálkoznak, milyen villámgyorsan készült. Vagyis az ember értékrendjében ott hord úgyis egy bizonyos propagandát, ezen túl azonban a tények előadásán, a sokoldalú információn kívül semmiféle „propagandára” nemcsak hogy szükség nincs, de az egyenest visszaüt, a tényeket is gyanússá teszi. Míg az a tudat, hogy neki csak az életet kell ismertetnie, érdekes, biztató, aggasztó jelenségeit, mint a vadásznak, föléhajtania, az újságírónak nemcsak a becsületét növeli meg, de az önérzetén, tehetségén is vitorlát bont.

A gyanú falainak a lebontásán túl, mint pedagógus, még a következőkre vigyáznék az újságírás irányításában. Az agy lusta szerv, még tevékenykedni is tud úgy, hogy voltaképp lustálkodik. Az újságolvasás első helyen áll ezek közt a henyelő foglalatosságai közt. Az emberek mindent elolvasnak, meghallgatnak, még a vízállásjelentést is, mert addig sem kell mást csinálniuk. Újságjainkban csökkenteném ezt a kérődzést, s növelném a tápanyagot. Sajnos, az öncélú olvasásnak az újságban kihagyhatatlan hasábjai vannak: a politikai, főleg külpolitikai anyag. Amióta gyilkosságokból nem szabad szenzációt fűjni, ők adják a szenzációt.

De ha valami nem alkalmas arra, hogy mindennapos valódi szenzációval lásson el: hát a politika. Nem azért, mert nem fontos, hanem mert lassú a menete: a történelem lépései kényelmesek, s azokat napi szenzációkra bontani olyan, mint egy ló ügetését filmkockákként, külön-külön vetíteni fel. Mennyit olvasott az újságolvasó hét év alatt az algériai háborúról! S a végén csak annyit tud, hogy ott nehezebben ment a gyarmati felszabadítás, mert egymillió franciáról s nem kis tőkeérdekekről volt szó. S tulajdonképpen elég is, ha - mint mozaikkép - ennyi marad meg politikai tudásában. Vagy Hátsó-India! Hány újságolvasó tudná följajzolni tíz kiló újságpapír megemésztése után Laosz, Kambodzsa, Vietnam, Thaiföld elhelyezkedését. Várjuk meg, amíg valami igazán történik, s írjunk egy évben kétszer róla? Ez nyilván nem lenne még egy folyóiratszerű napilaphoz sem méltó. De írhatunk, mint ahogy újságjaink írnak is, a kapcsolatos történeti, gazdasági tényekről, a napi eseményt az ismertetett anyag epizódrezgéseként mutatva be. Milyen nagyszerű alkalom volt például az elmúlt két-három év, hogy az emberiségbe nyomuló új világrész: Afrika földrajzát, néprajzát megtanuljuk!

A politikai rész így hasonlítani kezdene azokhoz a mellékletekhez, melyekben egyes újságjaink a tudomány, technika, irodalom újdonságairól számolnak be. Az efféle „rovatokat”, ha nem is adjuk épp rovatszerűen, helyeselni lehet, nemcsak mert szélesítik az újságolvasó látóhatárát, de mert ez nevelhet folyóiratolvasót belőle. Ahogy általános iskolásainkat érettségizettekké, úgy kell az újságolvasót folyóirat-, majd könyvolvasóvá nevelni. Ma már nem emlékszem, hogy terveztem meg annak idején napilap-számomat. Ma két részre osztanám. Első: a nap költészete; az, amit egy-egy nap az élet apró eseményeiből az élet képévé összehord. A régi jó „napi hírek”, melyeket nagyanyám a *Budapest* című újságban (az országgyűlési veszekedéseket protestáns fejcsóválással lapozva át) az első betűtől az utolsóig végigolvasott, neki azért voltak olyan olvasásra méltók, mert a lúgot ivott lány, a megégett kisfiú, a szérű-tűz, a gyémántlakodalom egyszerre mutatta be az élet állandóságát, ahogy ő ismerte, s napi bodrozódását, ahogy a tenger is hullámaival eszméltet roppant tömegére. Ugyanezért olvasta feleségem kisleány korától az apróhirdetéseket; az is az emberek szükségleteiről, vágyairól mond el valamit, s bár öregkorára kitűnő újságolvasóvá vált, a kis kockák azóta is megszabják, melyik újságra fizessen elő.

Újságjainkban vannak „hírek”, a külföldi lapokból összeollózott „érdekességek”, mindezeket politika, művészet napi újdonságaival összefogva, az első oldalakat egy tarka rongyszőnyeggé varrnám össze, melynek foltjai nemcsak színben, még nyomtatásban is elüthetnének. Ez után következne a folyóirat-apparátus, lassú munkájával, mely ezeket az apró adatokat különféle rovataiban megemésztí, földolgozza, elmélyíti, s az újságolvasót közben folyóiratolvasóvá neveli. S ahogy az olvasó maga emelkedik: az újságírótól is egyre többet vár el. Az általános egyetem (annak politikai, munkaismereti fakultása) legtermészetesebb helye lenne az újságíróképzésnek is. Mert hisz ha igaz, hogy az újságírás mindenre megtanítja az életben forgó mozgékony embert, a sokoldalú érdeklődés is jobban mozog, kevesebb „bakit” követ el, ha sokoldalú műveltségben van a fedezete. De akármilyen magasra jut a törzsgárda, ha azt akarjuk, hogy az újság a belülről nézett háztáj orgánuma, a folyóirat-szint beállítója legyen: egyre több kinti embert kell legalább annyira bevonni s újságíróvá ütni, hogy (mint azt sokszor látjuk) problémáit érthetően el tudja mondani. Az a kis szakmai íz, ami írásához ragad, akár vajúr szól, akár fizikaprofesszor, ízelítőt ad a foglalkozások nyelvéből, s azt a munkát folytatja, amit a középiskolában is oly fontosnak tartottunk. Ha az újságírás nemcsak azt a három-négy lapot, de a vidéki üzemi újságok ezreit fogja jelenteni, akkor az újságírógárda voltaképpen csak egy óriási szerkesztőbizottság lesz, amelynek irányításával, sugalmazásával, közbeszólásaival voltaképp az egész ország írja a Lapot.

A Magyar Rádió feladatai

A Rádió az ország legnagyobb, legtöbb irányú napilapja: a hangos szó s a pillanatok alatti terjesztés óriási előnyével. Ha arra gondolok, hogy magányos, beteg, egyedülálló, nemzetüktől elszakadt embereknek mit jelenthet: anyámat látom a halála előtti években, amikor csaknem vakon, a fel nem ismert Paget-kórtól mozgásképtelenül ült udvari szobájában, tenyerébe hajtott fejjel a kis rádiója előtt; nem látogatja már senki sem, s akármiről kezdünk beszélni, ő tud róla, még az osztrák időjárási viszonyokról, az Alpok hólavínáiról is, minthogy Bécset is eléri valahogyan. A sajkódi telek szélviharaiban, amikor a legközelebbi házig is nehéz volt eljutni, én is megtanultam, milyen magány, ha az anódtelep egyszer csak kimerült, s az óvodások cérnahangja vagy a nyilatkozó tsz-elnök paraszti múltat s funkcionárius iparkodást jellemzőn keverő nyelve sem hozta be hozzám - Mozart zenéjével - a közeli s távoli emberiséget.

Sajnos, mint annyi más vívmányt, a rádiót sem tudjuk lehetőségeihez mértén kihasználni. Ha ma volnék harminc-egynéhány éves, s egy kis összeesküvés most segíthetne hozzá, mint 1934-ben, hogy a Rádió irodalmi részét irányítsam, nem tudom, vállalkoznék-e rá, hogy állásom mellett, egy magam írta folyóirat készítése közben, a Sándor utcai házba is betegyem a lábam a meggondolatlanul kinyitott ajtón; annyira belenyugodtunk, hogy a rádió rádió; készül a hallgatók igénye, a kormányzat utasítása, a belőle élő s hozzá tapadó emberek nagyjából azonos ügyességei s érdekei szerint.

Pedig az a néhány hónap, amely alatt életemben egyszer én is „osztályvezető” voltam, arról győződött meg, hogy a rádióműsort gyerekjáték összeállítani. Csak azt kell tudni, ki a jó író, értékes tudós, írni is tudó muzsikusz, művész, gazda az országban; átnézni a folyóiratokat, hol jelent meg valami érdekes, s küldeni buzgón a megbízólevelet, összetoborozni a Belvárosi Kávéházba a külső munkatársakat, s mindenki ír, mindenki vállalkozik, még Babits Mihály is vállalt huszonöt portrét, pedig vele rossz viszonyban voltunk, Korányi Sándor volt az egyetlen, aki elvi okokból kivonta magát: nem barátja az orvosi népszerűsítésnek. A keserves: a szét-rebbent belső munkatársak károgása, a sajtóban fölvert macskazene, a sértett érdekek tombolásának az elviselése volt. Ma még könnyebb a szerkesztő dolga: abból, ami másutt megjelent, bármikor bármit felhasználhat; engem legalább nem is értesítenek róla, most is másoktól hallok, hogy valamit felolvastak a *Lányaim*-ból. Rádiókra azonban, ahogy nézem, ma is ráférne egy fiatal lektor, aki négy-öt hónapig csak járna, szemlélődne a viharos múltú épületben, aztán megírná a *Magyar Rádió feladatait*, majd egy fél évi aktív szerkesztés után továbbvonulna, legalább olyan utódokat hagyva, mint én 1935-ben.

Mint miniszter, kérdés, hogy megtalálnám-e ezt a fiatalembert, s nem a magasból kéne ezt a darázsfészket is bolygatnom. A legnagyobb fejtörést nem az irodalmi rész okozná: a zene. Azt, hogy egy ország milyen zenével öblíti a lelket, mint Platón, én is államügynek tartom. A zene az érzékszerveken át szinte az agy alá, a működését kísérő érzelmi regulációhoz hatol, ott érzelmeket, lelki hozzáállást formál, s mintegy a gondolataink alól támaszt gondolatot. Ha van közösségi ügy; hát az, hogy milyen zenét hallgatunk, emberek százezreinek milyen ritmussal oltjuk be, dallammal borzoljuk, simítjuk át az idegrendszerét. S ha találomra nyitom ki a rádiót, onnét bizony négy eset közül háromban olyan zene ömlik, amelyet én magam azonnal elfojtok, s nem kívánok felebarátomnak se, akár reggeli zene az, akár cigánymuzsika, dzsessz, klasszikus vagy nem klasszikus operett. A rádióhallgató ezt igényli? Tudom: P. néni, vásárhelyi házi-asszonyom ott ül a díványán, mozdulatlanul, s Bura Károly cigányzenekarára mulat. De hát akinek erre van szüksége, vegyen egy lemezejátszót, s mulasson egyedül, mint ahogy fiataljaink is többnyire azzal oltják, engedik magukba a volt néger rabszolgák bosszúját, a dzsesszritmust s a civilizáció alatti élet ingerét hozó rángásokat.

No persze nem mondom, hogy ezt a nem nemes zenét, mint miniszter, „adminisztratív úton” kiirtanám. Nem, mert ez azonnal elsöpörne, hanem mert semmi meglévőt sem jó eltüntetni, különben sem tudhatjuk, hogy a nem nemes hol nemesül, vagy ha úgy tetszik, gershwinezül át. Legfőleg egy pár jó ízlésű zenészt szabadítanék rá a rádió lemeztárára, hogy válogassa ki, mi az, ami tiszta idiotizmus, s mi az, ami még zenének tekinthető. Annak, hogy határozottabban nem mernék föllépni, van zenei oka is: nem látom azt a nemes zenét, amely olyan könnyen ömölhetne szét a nem zeneértő iskolázatlanokba is, mint az Augartenben sétáló bécsiekben Mozart s társai zenéje, sőt az a gyanúm, hogy a sok rossz, de „kollektív” zene ennek a nem létező nemes kollektív zenének a helyét foglalja el. Ha Bartók húsz évvel tovább él vagy később születik, s a mai társadalmi fejlődést is beleépítheti műveibe, tán megteremti ezt a zenét, melyet még mint miniszter sem tudnék a nemlétből előszívni, legfőleg a nemesi zenei programban igyekezném pótolni (közönségben, zeneszerzőkben); a nosztalgiáját megteremteni.

1. Egyéni zenei higiéném szerencséje volt, hogy (részben még zongoraiskolai emlékek alapján) rájöttem, a XVIII. századi, általában a Beethoven előtti zene mennyivel inkább megadja nekem azt, amit a zenétől várok, mint a hangversenyeinken, operaházainkban uralkodó XIX. századi muzsika. Azóta ez a felismerés egyre általánosabb lesz, ha programjainkban nem is derül ki kellőképp. A Beethoven előtti zene nem magányos titánok küzdelme, a hangok mögött olyan közösség érzik, melyben vérként kering a zene, van bátorság benne az egyszerűséghez, s egyszerűségében a világ egész gazdagsága elfér: igazi aranykori művészet. Persze nem a mi görceinket oldja fel; a harmónia boltíveinek ma (mint Bartók néhány késői művében sejtjük) a disszonancia tömörebb oszlopait kell összeölelnie, de arra, hogy széles tömegek számára a hiányzó kollektív zenét pótolja, mégis alkalmasabb, mint a Ferenc József-kor operettjei. Az opera kiélt műfaját is (bár rosszabb drámákkal) tovább tarthatják életben dalcsarnokaink, ha a hangsúlyt Verdiről Mozarra s a körülötte kiásott operákra teszik át.

2. A népzene éppúgy, mint a népköltészet kultusza: a városi ember visszavágyása volt egy tisztább, egyszerű világba; a nép, hiába idomítjuk rá, mint egész múltját, ezt is elfelejteni igyekszik. A népzene azonban, nemcsak a magyart, de minden népet, addig is ápolni kell mint emlékeztetőt az emberiség sokféleségére, a zenei kifejezés tiszta forrásaira, amíg az új fele tóduló, emelkedőben lévő milliók maguk is kedvet kapnak az emlékezésre, s nem egy eltűnt, anakronisztikussá vált társadalom hangját hallják a népzeneben, hanem a közös emberi lelkünkben jövő s ugyanakkor a változatok szélességében szivárványzó nagy forrást.

3. Végül, bár tudom, hogy az egész modern zene benn van abban a láthatatlan zsákban, melyben a nyugati művészet, s hogy ezt a zsákot vagy fel kell vágni, vagy kívül kell valamit kezdeni, mégis műsoron tartanám, felfedező utakat rendeztetnék belé, hátha arra is rájövünk közben, mi az, ami minden modernségre ellenére a XIX. századi zene folytatása, sőt elfajulása benne, s hol vannak azok az elemek, mint a Kodályéhoz hasonló kórusművészet, az oratórium új műfaja, mely egy új társadalmi talajon gazdag fejlődést ígér, s végül arra is, ami teljességgel hiányzik belőle.

A prózai részben nem az irodalmat, hanem az informálást, a különféle tudósításokat tartanám fontosabbnak. Azzal, hogy a rádió nemcsak a hírt mondja, de szereplőit is megszólaltatja, jelenetekbe állítja, csillogóbbá, elevenebbé teszi annak az apró tengernek a játékát amelyről szoltunk, s amelynek a szélességét, mélységét, formációit éreztetni az újságnak is egyik nagy feladata. A rádiószámok közül én az *Esti Krónika*-ra kaptam rá leginkább. Persze azt a huszonöt percet is elborítja sokszor a sok külpolitikai kommentár, amely az előző napitól többnyire csak tálalásban különbözik, az újonnan beiktatott követek sztereotip mondásai ismeretlen halottak búcsúztatása, szellemes fiatal emberek széljegyzete; de a homokban ott csillog néhány arany szem is. A tegnapiból például megtudtam, hogy a borversenyen mért ég

gyertya a bírák előtt; hogy Novoszibirszk, ahol fiatal barátom bábuskája (nevelő nagyanyja) él, már Moszkvával versenyző ipari központ, ahol mi is kiállítunk; hogy a Velencei-tavon lampionos felvonulást rendeztek, a hibáink mérsékelt meghányvetését szolgáló tudósításból, hogy mint bukott meg a mázolókon egy vegyipari kutató elkészülése; az utolsó kefekötő-mestertől pedig, akinek a szobája a múzeumba került, azt is, hogy mért iszik a kefekötő. A prózai műsor más részeiben is azt szeretem, ami az *Esti Krónika*-ra emlékeztet, s a számomra hozzáférhetetlenről szól tömören s peregve. Noha nem vagyok gazda, a világ mezőgazdaságáról szóló tudósításokat, a *Periszkóp* technikai újdonságait a tanácskozásokat, melyeken valóságos munkások hangját hallom, a bírósági eseteket, sőt, annak ellenére, hogy mint író, a levélben jelentkező olvasót gyanús szemmel nézem, a *Válaszolunk hallgatóinknak* eseteit is.

Tudom, hogy ez a sok pointillista folt, ha egy rendező kéz kontúrba nem fogja, csak fokozza szellemünk zavarát. De épp ezt szolgálhatnák a rádió nagyobb előadásai, hogy egy-egy hírből kiindulva, a hírek egész övéen áttekintve: a törzsműveltség s a híreस्कék levelei közt, mint ágak, gallyak, összeköttetést teremtsenek. S a rádióban a mozgósított szakemberek szájából hallani is elég sok jó előadást. Kár, hogy a hallgató ezek egy részét nem hallhatja, a szokássá vált megismétlés pedig, ha a műsortervező gondjait, a rádió kiadását csökkenti is: nem valami épületes módja a műsorszerkesztésnek. Már rádiós koromban küzdtem érte, hogy az egy körbe tartozó előadásokat gyűjtsük össze, s adjuk ki a rádiókönyvtárban. Akkor ezt a kiadói érdek akadályozta, ma azonban a kiadók gondja épp az, hogy a növvő igényt nem tudják megfelelően megírt ismeretterjesztő könyvvel kielégíteni. A rádióban azonban, melynek az előadókra még mindig van varázsa, észrevétlen keletkezhetnének az ilyen (alkalmasint nem kétezer példányban fogyó) könyvek, melyekben a hallgató az elmulasztott előadást is megtalálná. Én magam is rögtön előfizetnék az Ujfalussy József zenei előadásaira, mint ahogy a Lőrincze Lajos rádióelőadásokból összeállt könyvét is megvettem.

Mint író nem várnék többet a rádiótól, mint hogy kitűnő másodközlő folyóirat legyen: könyvből, folyóiratból kiszedje a százezreknek továbbadhatót. Persze ehhez is kitűnő ízlésű, elfogulatlan szívű, a rá csimpaszkodó érdeket lefejtő szerkesztő kell. Egy terület van, ahol a rádió alkotón avatkozhatna bele az irodalomba: a rádiódrama. Nem a színházba jutott darabok olcsó továbbítása, hanem amit a rádió mint kísérleti színház mutat be. Sajnos, ez a terület, úgy látom, csaknem teljesen iparosok kezébe került; a *Szabó család* maga több helyet foglal el a rádióműsorból, mint az említett magyar drámai repertoár foglalna, ha színre hozására kísérlet történné. Már harminc évvel ezelőtt is rádiónk egyik legszebb feladatának tartottam, hogy a magyar diaszpórát összetartsa, a lekötött tagokat, a lekötést kijátszva, vérrel lássa el. Ha mint más rádió, a magyar rádió is sugároz, az ellen nem lehet tiltakozni. De ha én a *Bolyaiak* megírásakor gondoltam rá, hogy az másfél millió embernek külön ajándék s vigasz lesz, a rádióban nem gondol senki, hogy például a hosszabb változatot ne tíz vagy tizenöt részben, de három estén az éterbe lövellje.

Sportemberek, színháziak panaszkodnak, hogy a televízió meggyilkolja őket. Angolszász gyerekekről hallok, akik nem tanulnak meg olvasni, mert a tv piff-puff történetei kioltják belőlük azt az iparkodást, amely az ábécéskönyv silabizálóját igazi könyvolvasóvá teszi. Azaz, mint minden vívmányban, a televízióban is lappang egy csomó veszély, s e veszély iránt tán nemzetenként is más a fogékonyság; egy francia lány legalább büszkén mondta a minap, hogy náluk nincs olyan televízió-ragály, mint az angoloknál, „akik csak ülnek és bámulnak”. Ha jó a darab, s akkor mutatják be, amikor már „kifutotta magát”, tehát ötven-százezer ember megnézte, csak felcsiholja az érdeklődést. Sportversenyekből inkább az elérhetetleneket, külföldieket és vidékieket kéne bemutatni; bár bevallom, hogy a nemzetet ért csapások közül a legkevésbé arra lennék érzékeny, ha nyolcvanezer helyett csak húszezer tétlen ember nézné végig a helyszínen huszonkettőnek a labdázását.

A műkedvelés fölbátorítása

Vásárhelyi tanár koromban egyszer az a rémhír futott keresztül a tanári szobákon, hogy mindenkinek, még a vékony lábú latintanárnőnek is ki kell próbálnia, hogy a különböző atlétikai számokban, mint futás, ugrás, súlydobás, mire képes. Én már úgy látszik, akkor is elég öreg voltam, hogy a rendelet rám ne vonatkozzék, pedig tulajdonképp nem bántam volna, ha e gyakorlatokat, melyektől szemérmem visszatartott, kényszerből végig kell csinálnom, sőt olyan remény is volt bennem, hogy koromhoz képest - a dobást kivéve - nem is érek el rossz eredményt. S később egyetemi hallgató lányaimtól hallottam, hogy nekik is ki kellett vonulniuk emhákázni. A dolog, úgy látszik, nevetségbe fulladt; pedig egészséges gondolat ül a mélyén: nem egyeseknek, hanem az egész nemzetnek kell sportolnia; eközben derülhetne ki egyesek testi kiválósága, s némi edzés után, a sportoló nemzet szakmai érdeklődésétől kísérve, ezek mennének versenyre is. A görögök olimpiásza valami ilyesmi lehetett. De mi is tapasztalhattuk a húszas-harmincas években, hogy új vidéki uszodák építése mint dobott fel világbajnokokat a medencéhez jutott fiatal karokból. Az ellenkező végtel az, hogy az egyesületek jövőendő akrobatákat keresve nyúlnak le a fiatalok közé, akik aztán a közönségtől éppoly szakadékkal elválasztott trapézművészei lesznek sportáguknak, mint a cirkuszban megcsodáltak.

Nem tudom, hogy a magyar sport a középtől pillanatnyilag merre hajlik (visszaeséséből azt gyanítom, hogy inkább az akrobata-nevelés felé); de úgy gondolom, hogy az emhákázást nemcsak a sportban kellene bátorítani, de a hegedülgetéstől a fényképezésig, gyorsírásig az ügyességet kívánó mesterségek mindenikében. Mozart leveleiben olvasom, hogy a József császár alapította Augartenben olyan műkedvelő zenekar verődött össze, amelybe Amadeus is beállt játszani. Ez egyszerre két dolgot magyaráz - vagy legalább jelképez -: hogy milyen táptalajon nőtt ki a bécsi zene, s hogy honnét ömlik Mozart és társai művészetébe a közösségi hitel. Nálunk épp a zenében rengeteg minden történt, hogy az éneklő, zenélő kedvet az ifjúságban felébressze, ébren tartsa, zenetanfolyamokon a legszegényebb gyerek is kipróbálhatta, mire viheti, az eredmény mégsem felel meg a reményeknek; abban a szűk körben, amely a zeneiskolát meg tudta fizetni, hajdan több volt a klimpírozó zongorista, hegedülő, mint ma, mondjuk, a középiskolások közt. Ennek egyik oka az volt, hogy akkor még a gyengébb zongorás is elszórakoztatott egy társaságot, ma viszont a magnetofon, lemezejátszó szinte nevetségessé teszi a játékukat. Azaz a technikai fejlődés a dilettantizmus ellen dolgozik: a magas szakmai tudás s a passzív műélvezet (vagy bámuló süketség) közt fájdalmas szakadékot nyit.

Pedig a dilettantizmust valahogy föl kell bátorítani, s részévé tenni a közműveltségnek. Nem a vad ambíciót, mely a tollat, vonót vagy ecsetet fegyverként ragadja meg, mellyel fölfokozott önérzetének szerezhet zsákmányt (ezt, mint boldogtalanság-szerzőt, az igazi művésznak is ki kéne irtani magából); hanem az aktív, gyönyörködő foglalkozást az anyaggal, mesterségek és művészetek fogásainak a megértetését, a világ művész- vagy legalább műkedvelő szemmel való vallatását és figyelését, egy-egy képességünk ocsúdását, határainak a belátását, s annak, amivel más hág túl e határon, megértő tiszteletét. Nemcsak a teljes emberséghez tartozik ez hozzá, de ha nem álomkép a növvő szabad idő, melyet az emberi örültség szétszaggat, úgy ez a csendes művészkedő barátkozás a világgal a megnyert órák legszebb eltöltése lehet.

Azonkívül abban sem nagyon hiszek, hogy a tehetség akármiképpen is megtalálja az útját; föl kell azt ébreszteni, épp a szemérmes embernek rá kell eszmélnie: de hisz ezt én is meg tudom csinálni. Még az iskolázást követelő művészetek is megkívánnák (bárhogy tiltakoznak a belül levők) a műkedvelés felfrissítését. Bessenyei Ferenc sosem járt színiiskolát, a Vásárhelyt járó Somlay fedezte fel. Mint drámaíró, én is tartozom egy kis hálával a szilasbalhási tanítónak, aki mint tizenhat éves fiút nemcsak műkedvelő színészei közé vett be, de egy-két jelenetemet is

eljátszatta. Sőt az irodalom előtt álló feladatokat s főként a prózai művek aránytalanságát látva, még itt is a műkedvelők - értsd: magas műveltségű, nagy tapasztalatkinsű, de más téren dolgozó emberek - íróításától jöhet tán segítség. Most küldte meg egyik egyetemi tanárunk platóni párbeszédét a matematikáról. Hány író ismeri így Platónt, s hányan tudnák módszere s a maguk mondanivalója közt a megfelelést így kihasználni? A *Jelenkor*-ban egy építész zenei önéletrajzát olvasom; az ujjamon számolgom, három, négy, öt, az írókat, akiktől hasonló vallomást lehetne remélni.

Mint miniszter, hol bátoríthatnám a műkedvelést?

1. Az oktatásban. Történelem nevű összevont tárgyunk átvinné az eddig külön tanított vagy nem tanított irodalom, zene és képzőművészet történetanyagát; a festmények, szobrok másolatai, a magnetofon, a jellemző lemezek bekerülnének az órára is. A középfokú rajz- és énektanítás ellen azt lehet felhozni, hogy ezek képesség-tárgyak, s akinek nincs meg a képessége, annak a képzése csak a képességgel bírót hátráltatja. Ezt az évet úgy lehetne figyelembe venni, hogy a tárgy-összevonással nyert időből a politechnikával párhuzamosan kihasítanánk még egy, mondjuk, háromórás tárgyat, melynek jobb híján egyelőre az „ügyességek” (vagy ahogy ajánlták, a poliesztétika?) nevet adom. Ebben, külön csoportokban, ki-ki azt a művészetet vagy egyszerűen ügyességet tanulhatja, amelyhez megvan a képessége is. Az általános iskolában körülbelül eldől, hogy ki miben „ügyes”, e szerint történhetne a beosztás a hangszer-, ének-, rajz-, mintázó, tervező csoportokba; akinek semmi ilyesmire nincs készsége, az is tanulhat fényképezni, filmezni, lakást berendezni.

2. A társas életben. Bátorítanám azokat a csoportokat, amelyekben a műkedvelés mint a társas élet része virágzik ki. Ma egy-egy kultúrotthon egy-egy nagy önművelő kör, s ha az egyetemen igen helyesen külön népművelő szakot létesítettek, hallgatóikat nyilván e köröknek a vezetésére, a színjátszó, tánc-, fotó-, sakkcsoportok irányítására akarják kiképezni. Nem tudom elképzelni, hogy legyen olyan blazírt ifjúság, mely a színjátszásba be ne lenne ugratható; nálunk, Vásárhelyt, olyan ragállyá vált, mely a tanítást fenyegette, pedig csak remekművet mutattunk be, még az *Antigoné*-t is. A zenekarok szervezése a zenetanulást avathatná magánrobotból társas mulatsággá, vidéken élő, szervezkedő festőiskolák tagjai mint pedagógusok teremthetnének egy kis baráti légkört maguk körül.

3. Irodalomban az elérendő cél: a kifogástalan esszé, cikk, riport fogalmazása lenne, az iskolában ez valamennyi tárgy közös gondja, később az üzemi újságok (s persze szakfolyóiratok) lehetnének a tornatér, ahol a fogalmazóizmok gyakorlódhatnak. Hogy a versírást, mint a perspektívát vagy zeneelméletet, taníttatnám-e? Ha olyan pedagógus költő akadna rá, mint Szabó Lőrinc volt, mért ne. A versírás valamikor éppúgy iskolai tárgy volt, mint a poétika.

A magyarság belépése

1919. március 15-én az önképzőkör szónokaként én nem a negyvennyolcas eseményekről beszéltem, ahogy az szokásban volt, hanem az emberi művelődésről, mely akkori képem szerint erdőtűzként terjed: Sumértól Angliáig mindég új népeknek kellett kigyúlniuk, belevetniük magukat, hogy a nemzeteket emésztő égés fennmaradjon. Az utolsó száz évben ez az égés Észak és Kelet fele fordult, most ér el hozzánk: a világtörténeti kép itt kapcsolódott össze a megünneplendő eseménnyel, a „mosti március”-sal.

Minthogy a világtörténelem neve akkoriban irodalomtörténetet jelentett: a fél beszédnyi bevezető nyilván arról szólt, hogy a világirodalom színpadán az oroszok és skandinávok után a kisebb kelet-európai népek, köztük a magyarok száma következik - vagy kéne, hogy követ-

kezzék. Ha van gondolat, mely egész munkásságomon mint munka-hipotézis vonul végig, hát ez az (mely, mint negyven évvel később megtudtam, jóval előbb a fiatal Bartókban is ott dolgozott). Akár egy „írói lovagrendet” akartam nemzedék címen összeverbuválni, akár Európa nagyjait új Brandesként sorra véve, az Adykat is közéjük csenni, akár a zavart magyar tudatot a *Tanú*-ban frissebb tájékozódású európai tudatként összeszőni, a regény vagy dráma műfaját megemelni, a pedagógia forradalmával szellemi magerőket szabadítani fel, mindig ott bujkált bennem: hogy lehetne a magyar irodalomban s egész kultúránkban ott érzett üzemanyagot abba a bámult égésbe, az európai civilizáció tűzébe belevetni. S ma néha az a benyomásom, hogy ezen a területen napjainkban éppoly szerencsétlenség éri, mint amilyen már előbb a drámaírásban zajlott le. Kétségtelen, hogy Európa figyelme (főleg a németiségé, melyben hagyománya van a népek felfedezésének) újabban a kelet-európai népek, elsősorban a lengyelek, jugoszlávok irodalma felé kezd fordulni: Dabrowska regényének a sikere, Ivo Andric Nobel-díja, Krleza összes műveinek a kiadása, a fiatal Bulatovic fordítása: mind ennek a jele. Kétségtelen, hogy Bartók s más kitűnő zeneszerzők világhíre velünk szemben is megtörte a hunoknak kijáró előítéletet. A Szovjetunióban egy Petőfi-kiadás s a *Magyar költők antológiája*, Nyugaton egy másik antológia töri költőink előtt az utat. S ami a legfontosabb: a XX. század magyar irodalmában van legalább tíz olyan író, aki megfelelő tolmácsolásban beírathatná magát a világ figyelmébe.

A fel nem fedezett nemzetek persze olyasformán vannak, mint a fel nem fedezett költők: hol éktelenül túlbecsülik magukat, hol az önlebecsülés mélabúja vesz rajtuk erőt. Nemzetem nevében én is átmentem mind a kettőn. Illyés Gyulát az utóbbi, úgy látom, most érte el. De ma már a tények kezdik az arányos önbizalmat kialakítani. Illyést egy olaszországi konferencián Kelet-Európa egyik legnagyobb írójaként üdvözlötték. A *Puszták népé*-t az agg cseh író (éppúgy, mint orosz vagy francia olvasói) a legcsodálatosabb művek egyikének nevezte előtte, s tudomásom van róla, hogy olyan regény, mint a *Hunok Párizsban*, melyet nem is soroltunk a legnagyobbak közé, milyen lelkesedést váltott ki német lektoraiban. József Attila Párizsban éppúgy elragadtatást keltett, mint Moszkvában. Ady egy Martinovot hozott lázba. Kassákot lengyel írók fedezik fel újra a számunkra.

Hogy magamat se hagyjam ki: német földön s két északi országban egyetlen könyvem kapcsán több jót hallottam, mint itthon egész életemben. Pedig e névsorban még nincs benn: Babits, Szabó Lőrinc, Kosztolányi, Krúdy, Tersánszky, nem tudjuk, mit válthat ki Weöres Sándor, Szentkuthy s néhány fiatal író, ha megismerik. Azaz, ha mélységben nem is tudjuk felmérni, legfőlleg gyanítani: hogy mi XX. századi irodalmunkban a világirodalmi érték; azt, hogy a világ figyelme ránk lessen, s ezt közösen megvizsgáljuk, föltétlen el lehetne érni; s bízom benne, hogy annyi, mint egy-egy skandináv irodalomból, a magyarból is kiállná a választóvizet.

Ennek ellenére félok, hogy ez a világba kapcsoló próba mégis elmarad, vagy épp az ellenkező eredményre vezet, mint reméltük: az eddigi közönyt igazolja. Ennek legfőbb oka továbbra is az, hogy néma nép vagyunk; nyelvünket nehéz megtanulni, nagy népek kiváló írói nem vesztegetik ránk az erejüket. Verseink nyersfordításon át lesznek orosz, francia verssé; a próza még rosszabbul áll: kivételes, hogy (mint a német *Iszony*) prózai mű az eredetiről fogalmat alkotó fordítót találjon. Márpedig a XX. századi prózában a nyelv lényegesebb, mint a nagy XIX. századi regényekben, ahol a tartalom, mint nemzedékek tapasztalhatták, a műfordítás döcögését is elfeledteti. De a fordítók hiányával, úgy látom, versenyt tart, legalábbis az élő magyar irodalom véka alatt tartásában, kultúrpolitikánk. Timár Máté szovjetuniói útirajzában felsorolja, hogy az ott megismert fordítók - szinte valamennyi - mit ültettek át magyarból. Ijesztő olvasmány. Azt mondanom se kell, hogy nemzedékünk munkái közül egyedül az én *Galilei*-m csúszott ki még 57-ben, három ember fordításában, az információk azonban egy elég furcsa előszó alakjában még időben odaértek. Prágában ebből a szempontból tanulságos

beszélgetést hallgattam végig delegációnk vezetője s az egyik ottani fordító közt; arról volt szó, hogy „ajánlott” műveket fordítsanak-e vagy „választottakat”. Prágában tudniillik hozzáértő, félig-meddig magyar fordító gárda működik, amely eddig biztosítani tudta, hogy az aránylag kis számú fordított műben nagy számú legyen a jó. Ajánlások bevezetése, érzésük szerint, ennek az eldorádónak a végét jelentené. Hogy Nyugat felé milyen akadályt jelent a hivatalos apparátus, azt mindenki érzi, akinek onnét kéri valamelyik művét. Végül az is igaz, hogy ha van is bizonyos külföldi érdeklődés, az Nyugaton nem éri el azt a felfedező lázat, amellyel Herder vagy Madame de Stael kora merültek el egy-egy ismeretlen irodalomba; a Szovjetunióban pedig, ha egy-két itt élt fiatalember gyanítja is az igazságot, a politikai illet nem engedi, hogy a hivatalos szervek fölött fedezzék fel egy másik szocialista ország irodalmát.

Mint író könyveim fordításába - az *Iszony*-éba is - vonakodva mentem bele: a Nyugat, úgy gondoltam, annyira belemerül a kísérleteibe, hogy azt tartottam, egy ilyen „konzervatív mű”, még ha tárgyában van is egy kis fűszer, érdektelenként tolódik félre. Most ugyanilyen rossz érzéssel várom, hogy tanulmányaim kijöjjenek. Általában az, ha egy munkám külföldön megjelenik, mindig büntudatba merít, melyen a hírek vagy könnyítenek, vagy sem. Pedig hát mit nekem Hekuba? Mi közöm ahhoz, hogy Koblenzben vagy Plovdivban mit gondolnak rólam? Amikor az *Élet és Irodalom* cikkét sem olvasom el, sőt szomszédaim, családom véleményét is igyekszem kizárni abból a bűvárharangból, amelyben élek és dolgozom. Arra azonban, hogy a nemzetet szégyenletesen képviseljem, érzékeny vagyok. S ebből az érzékenységből a miniszeri székbe is felvinnék valamit; felelősnek érezném magam a képért, amely irodalmunkról s általában kultúránkról (mert hisz mindez képekre, szobrokra, zenei s tudományos művekre is érvényes) a világban kialakul. Tudom természetesen, hogy egyik országban érdeklődést kelthet, amire a másikban vállat vonnak, hogy vannak olyan regények, amelyek nem remekművek, de mint irodalmi szintű, kitűnő olvasmányok, gyors keringésükkel jó hírt, sőt valutát is szerezhetnek. Külpolitikám mégis abból indulna ki, hogy másutt is vannak vagy lesznek irodalomértő emberek, s hogy „hírünk a világban” végül is az dönti el, hogy ezek mit tartanak a kezükbe adotról. Épp azért, ahol nem a külföld kér, hanem nekem kell ajánlanom: meghallgatnám az illető ország ízlésében járatos referenst, s mint író lektor, magam is beleszagolnék a kiajánlott műbe. Inkább lassan menjen fel irodalmunk a láthatáron, mint hogy rossz híre, előtte járva, gyanús ködként takarja el.

A legnagyobb gondot, sőt pénzt mégis a fordítói kar toborzására fordítanám. Minthogy kezdetben, főként Nyugaton, a kétnyelvű magyarok közt számíthatunk használható fordítókra, a kinn élőket, a disszidenseket is bevonnám: mivel is tehetnék inkább jóvá a haza itthagyasát, mint hogy ott kinn a nyelvét igyekeznek válni. Az *Iszony*-t például egy bánáti, háromnyelvű ember fordította németre, aki 45 után nálunk ragadt, 56-ban innen ment ki. Én bizony érdemnek tekinteném az ő jó fordítását, s nem engedtem volna, hogy a szerbek elkaparintsák (Ivo Andric útját is ő kövezte a Nobel-díj felé). S ahol bármely országban olyan embert látnék, aki írói szinten tudja műveink tolmácsolni (aminek a megítélése ugyan elég nehéz), azt mindenáron ide próbálnám kötni. A jó fordító nagyobb szolgálatot tehet ma a jó írónál is. Az igazi az lenne, természetesen, hogy írói iskolájukról már vizsgát tett, idegen fiatalokból neveljünk ki fordítót s felfedezőt. Ez most már nem olyan reménytelen, mint régen. A magyar zene varázsa, egy Eötvös-kollégiumi év: támasztott már magyar ügyekben járatos angol zene-kritikust, s irodalmunk is csábítóvá válhat nem túlságosan elkényeztetett írónak, főként ha valóban csábítjuk is őket. Feleségem Amerikában olyan magyarral találkozott, aki egy dán fiatalembertől (fél évet töltött Pesten) Olaszországban tudta meg, hogy a világon vagyok, s azóta ez az egyik láncszem, amely ezer kilométeren át baráttá kapcsolja őket.

Annak, hogy a világirodalom keringésébe bekapcsolódjunk, van sürgetőbb oka is, mint hogy más nemzetek mit gondolnak, irodalmunk alapján, rólunk. Ha igaz, amit mondtunk, hogy a világirodalom, sőt a világtudomány magába olvasztja a nemzeti irodalmakat (azaz nemzeti nyelven, de világirodalmat írtunk), s ha igaz, hogy nemzeti irodalmunk, pillanatnyilag legalább, hanyatlóban van, ezt a hanyatlást semmi sem fordíthatja meg reményt keltőbben, mint ha a magyar irodalom is belekötődik abba a nagy keringésbe, s a fiatalság jobbait az szívja a (ma pangó s lektori körmösöket kínáló) nemzeti irodalom felé is.

Szocialista XVIII. század

A *Kortárs* múlt havi számában kiadtuk egy régibb írásomat: *Verseny vagy háború*. Verseny azonban nemcsak a szemben álló rendszerek, rivális országok között alakul ki menthetetlenül, hanem olyan, hasonló nagyságú népek közt is, amelyek nagyjából egyforma alapról, egy időben indultak neki egy történeti vállalkozásnak. Ilyen baráti versenybe lépnek a gyarmati sorból felszabadult népek, de ilyenben vagyunk másfél évtizede már mi is a volt Osztrák-Magyar Monarchia s a Balkán „szocializmust építő” népeivel; ahogy annak idején neveztük: a kis népek övével.

Azt, hogy egy-egy ország gazdasági, természeti, néprajzi adottságai, a vezetők vérmérséke ugyanabban a politikai rendszerben is milyen individuális fejlődést tehetnek lehetővé, semmi sem mutatja meglepőbben, mint az említett országok közt alig másfél évtized alatt máris létrejött különbség. Csehország fejlettebb iparral indult a versenybe, a kommunista pártnak itt volt legmélyebb gyökere; Lengyelország lélekszámaival, de történeti viszontagságok közt megedzett lelkével is félig kinőtt már ezek közül a népek közül: a szellemi szabadságvágy itt küzdött ki a legtöbbet a legnagyobb áldozatok árán; Románia népgazdasága épül a legnagyobb természeti kincsre, s itt koplalták ki legjobban a gazdasági fellendülést; Jugoszlávia ellenállási mozgalmában szerzett tekintélyt, ő oldta meg a legszebben a különböző nyelvű népek együttélését is. Magyarország tétje és reménye ebben a versenyben - úgy érzem - a magasabb közműveltség lehet. Lélekszámban a kisebbek közé tartozunk, országunk természeti kincsekben a legszegényebb, nemzeti és politikai ösztönünk bizonytalan; ahhoz azonban elég jólétben élünk s elég fogékonyak vagyunk, hogy a felsorolt s fel nem sorolt rengeteg fonákság ellenére nemcsak e terület, hanem a világ egyik legműveltebb népévé lehessünk.

Hogy az elmondottakon túl mivel tudom e reményt igazolni?

1. A magyarság, mióta politikus nemzetnek többé igazán nem tarthatja magát, önértetét a tehetségébe vetette, s bár a világ ezt a hitét csak félig-meddig (szétszóródott fiainak a pályájával) igazolta: egy fél század óta költőink, zeneszerzőink nyomán keressük jövőnket.
2. A magyar értelmiségben, minden ellenkező hiedelemmel ellentétben, mindig ott élt, sokszor különcködésre kárhoztatva, a tanulásvágy: az Égető Eszterek világában rengeteg olyasmit tudtak s tanultak össze, szinte csak a tanulás mámoráért, aminek a hasznosítására szinte remény se volt; ez most mintha észrevétlen élesztőként ment volna szét tanulásra szabadított százazeinkbe (úgy, mint remélem, ez az írás is), az értelmet kereső nemzeti szenvedélybe.
3. Egész kultúrpolitikánkat a mohón szaporított intézmények késése jellemzi: az igény gyorsabb, mint a kielégítés: előbbi képünkkel, a malom mindig kicsiny a vízár erejéhez képest. Ez nem mindenütt van így, szocialista országokban sem.
4. A külföldre került magyarok is ezt panaszozzák: a forgalom, életszint nagyobb, de nincs meg az a szellemi elevenség, amelyhez itthon hozzászoktak. Amerikába került rokonaim közérzete (ha érvényesülésük nem is) fordított arányban van innen kivitt szellemi igényességükkel.

5. A külföldieket - cseheket éppúgy, mint angolokat - ez a pezsgés lepi meg itt, ha bele-
tekintenek. Itt fekszik az asztalomon egy egyetemi tanár levele: Ibsen hazájából írja, milyen
élmény volt neki a megismerkedés a magyar szellemi élettel.

Ebben a művelődési lázban az is javunkra fordulhat, ami nagy történeti órákban gyengénk
szokott lenni. Hogy mi egy cseh, szlovák, lengyel, szerb: nagyjából tudjuk; az, hogy mi egy
magyar: már bizonytalanabb, illetőleg azok a vonások, melyeket ezzel a szóval összekapcsolni
szoktunk, a való életben jócskán elmosódnak. Ahol azonban műveltséget kell teremteni, azaz
érdeklődést indukálni, ugyanazt a problémát többfelől megforgatni, ott az a sokféleség,
kevertség, mely történeti fordulóknál (s ezt nemcsak a hitleri időkben tapasztaltuk) annyira
más-más centrifugális sebességgel veszi a fordulatot, előny lehet.

A magyarság az új nagy megkeverés, zárt csoportjainak a szétugratása után, alig több tízmillió
magyarul beszélő embernél, de ez a tízmillió szellemi erjedésbe jött ember, ha megfelelő
tanítókat, jellegalakítókat kap, alkalmasabb lehet rá, hogy egy nem álmodottan magas
közműveltséggel együtt újfajta, a világnak is többet mondó nemzeti jelleget alakítson ki.

Nemrég egy fiatal barátommal tanakodtunk, mi az, amit (ha Európa, kedves szokása szerint,
meg nem lep bennünket valamivel) itt az adott feltételek közt el lehet érni. Szinte egyszerre
mondtuk ki, ő mégis előbb: „szocialista XVIII. század”.

A XVIII. század viszonylagos szélcsondjében (az egész természettudományi megújodást
elindító gigászi XVII. s a politika, szellem, gazdaság hármas forradalmával induló XIX. közt)
szép egyenletes pallérozottság járt át Párizstól Pétervárig igen széles rétegeket: a dekadens
virágzást élő nemességet, a kultúrába beléköstoló polgárságot, városi iparos-, kereskedő-
réteget, sőt itt-ott a parasztság egy részét is (Kis János püspök, mint jobbágygyerek, több
könyvet talált a szülői tékában, mint én százötven év múltán a szilasi portán).

II. József hite ennek a művelődésnek az erejében, ha nem is számolt a tűzhányóval, melyen
álmát szőtte (a tisztviselővé kezesített nemesek, polgárokká emelt jobbágyok bárány-farkas
barátsága), egy-két évtizeden át nem volt képtelenség. Ma egy sokkal általánosabb
műveltségbeli összehangoltságnak nemcsak a feltételei vannak meg, de a szenvedély is hozzá.
Mint művelődésügyi miniszter, ezt a művelődésbeli aranykort próbálnám a sok üldöztetésen,
csalódáson át is öregkort ért „naivitással” a földre húzni, vagy inkább földünkől kihúzni.

1962

A közlétező megjegyzése:

Németh László a tanulmányt 1962-ben írta, Aczél Györgynek, a magyar kultúrpolitika akkori irányítójának ösztönzésére. Tanulmánya azonban 26 évig nem jelenhetett meg nyomtatásban. Németh László a tanulmány születésének körülményeiről így ír egy önéletrajzi írásában:

„...egyidőben tettem eleget kultúrpolitikus ismerősöm régi biztatásának, hogy írjam meg véleményem az ő működésükről. Kritikára nem vállalkoztam, ahhoz nem volt meg az áttekin-tésem, de fölajánltam, megírom: mire törekednék én, ha miniszter lennék.

A levélnek indult írásból száz gépelt oldalas tanulmány lett: nemcsak az ötletek bősége duzzasztotta meg (hisz voltam én tanár, író, kritikus, rádiós, belekóstoltam újságba, filmbe, színházba, egyetemi hallgató lányaimon át a felsőbb oktatásba), a pillanat komolysága is. [...]

A címzettet a terjedelmében s igényiben nagyra nőtt levél kissé mehökkentette, de némi habo-zás után jó képet vágott hozzá. A Kortárs folyóirat dogmatikus hírben álló szerkesztője utolsó hőstetteként egész terjedelmében közölni akarta. [...] Megint csak az ellenségeim mentettek meg. A levél ügyében összehívott kollégiumi megbeszélést lefűjták, a Levél folyóiratban sem jelenhetett meg, s makacsságomnak be kellett látnia, hogy megszámlált órák pazarlása minden gondolat, amelyet efféle dolgokra vesztegetek.”²

² Németh László: Tájékoztató pályámról és munkásságomról
Negyven év - Horváthné meghal, 60-61.old.
Kiadó: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
Németh László munkái sorozat, 1969